

FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
KANTON SREDIŠNJA BOSNA

Općina Gornji Vakuf – Uskoplje

PLAN RAZVOJA POLJOPRIVREDE
OPĆINE GORNJI VAKUF - USKOPLJE
(2013. - 2018.)

Gornji Vakuf - Uskoplje, 2013. god.

Naziv dokumenta :

Plan razvoja poljoprivrede Općine Gornji Vakuf – Uskoplje (2013. – 2018.)

Naručitelj dokumenta :

Općina Gornji Vakuf – Uskoplje

Lektor :

Marjana Šimić

Dizajn i tehnička priprema :

Tiskara Humac

Kordinator izrade dokumenta :

Nikola Milić, prof.

Voditelj projekta :

Nezir Tanović, prof. dr.

Autori :

Nezir Tanović, prof. dr.

Nikola Milić, prof.

Pidro Vahid, dipl. ing. polj.

Azemina Mršić, ing. polj.

Miroslav Stojanović, mag. ing.agr.

Mustafa Duradbegović, ing. polj.

Tomislav Jerković, mag.ing.agr.

Konzultanti :

Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo

Federalni agronomski zavod Mostar

Gornji Vakuf - Uskoplje, 2013. god.

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. ZNAČENJE I PRISTUP U IZRADI PLANA	9
2.1. ZNAČAJ IZRADE PLANA	9
2.2. PRISTUP U IZRADI PLANA	9
2.3. VIZIJA RAZVOJA	9
2.4. POLAZIŠTA I SCENARIJSKE ANALIZE	10
3. PRIRODNA OBILJEŽJA	12
3.1. PROSTORNI POLOŽAJ	12
3.2. KLIMATSKI ČIMBENICI	12
3.3. PEDOGENETSKI ČIMBENICI – ZEMLJIŠTE	14
4. STARTNA POZICIJA - STANJE AGRARNOG SEKTORA	24
4.1. VAŽNIJI SEKTORI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	25
4.2. OGRANIČENJA U AGRARNOM SEKTORU	27
4.2.1. <i>Negativna demografska kretanja i niska produktivnost</i>	27
4.2.2. <i>Nedovoljno razvijen prehrambeno – prerađivački sektor</i>	27
4.2.3. <i>Investicije kao ograničavajući čimbenik razvoja poljoprivrede</i>	27
4.2.4. <i>Promjenljiva agrarna politika i nedovoljna proračunska potpora</i>	28
4.3. OKVIRI, MJERE I CILJEVI STRATEŠKIH OPREDJELJENJA	28
4.4. DEMOGRAFSKI POKAZATELJI	30
4.5. NISKA PRODUKTIVNOST	33
5. CILJEVI I MJERE POLJOPRIVREDNE POLITIKE	34
5.1. MAKROOKVIRI POLJOPRIVREDNE POLITIKE	34
5.2. REFORMSKI CILJEVI AGRARNE POLITIKE	36
5.3. KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA POLJOPRIVREDE	37
5.4. TRŽIŠNO-CJENOVNA POLITIKA (AMBIJENT NA RAZINI BIH)	37
5.5. MJERE STRUKTURNE POLITIKE –NA RAZINI OPĆINE GORNJI VAKUF -USKOPLJE	38
5.6. MJERE NOVČANIH PODRŠKI NA RAZINI OPĆINE GORNJI VAKUF-USKOPLJE	39
5.7. POLITIKA RURALNOG RAZVOJA	40
6. INSTITUCIJE ZA PROVEDBU PLANA	41
6.1. OKVIRI FUNKCIONIRANJA	41
6.2. ZADRUGARSTVO - ZADRUGE I UDRUGE	42
6.3. VETERINARSKA SLUŽBA	43
7. OGRANIČENJA ZA REVITALIZACIJU AGRARNOG SEKTORA	44
7.1. OGRANIČENJA POLJOPRIVREDNOJ PROIZVODNJI	44
7.2. AGROEKOLOŠKI UVJETI I RESURSI	44
7.3. NAGIB TERENA	45
7.4. SPOJ TRADICIJE I MODERNIZACIJE	45
7.5. VEZE IZMEĐU PROIZVODNJE I PRERADE	46
7.6. KONKURENTNOST PROIZVODNJE	46
7.7. OGRANIČENJA U ODNOSU NA MOGUĆNOSTI I PRETPOSTAVKE	47

8.	RAZVOJ POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	49
8.1.	RAZVOJNI CILJEVI.....	49
8.2.	PRINCIPI I PUTOVI STRATEŠKIH OPREDJELJENJA	49
9.	STRATEŠKI SMJEROVI BILJNE I ANIMALNE PROIZVODNJE.....	53
9.1.	POLITIKA PREMA TLU/ZEMLIŠTU	53
9.2.	BILJNA PROIZVODNJA	56
9.3.	STOČARSTVO – ANIMALNA PROIZVODNJA.....	66
9.4.	ORGANSKA PROIZVODNJA HRANE	73
10.	PRIORITETNI PROJEKTI	76
11.	ZAKLJUČAK.....	78
12.	LITERATURA - PRILOZI	80

PREDGOVOR

Izrada Plana poljoprivrednog razvoja općine Gornji Vakuf-Uskoplje (2013.-2018.) nastala je na temelju opredjeljenja i nastojanja da se da konceptualni okvir i ukaže na proizvodnu orijentaciju u agrarnom sektoru. Ovaj dokument treba služiti kao sredstvo za bolje i uspješnije upravljanje razvojem poljoprivrede kao bitnog privrednog segmenta općine.

Agrarni je sektor u bliskoj prošlosti, na razini BiH i F BiH, nažalost, samo ohrabrivan i nije u značajnoj mjeri potican, pa je djelomično njegova transformacija ka progresu i održivosti bila otežana. Nadamo se kako će ovaj Plan stvoriti klimu i pretpostavke koje će voditi prema razvojnim projektima u ovoj oblasti, motivirati stanovništvo Gornjeg Vakufa-Uskoplja za opredjeljenja i proizvodne orijentacije u agrarnom sektoru.

Očekujemo da će se postići široki konsenzus oko predloženog razvojnog koncepta, gdje se neće samo vrednovati ekonomska dimenzija poljoprivrede, već i druge važne funkcije, prije svega ekološka, socijalna, podrška razvoju turizma i dr. Plan je zapravo naputak za provedbu potrebnih reformi u poljoprivredi i izradu uopće općinske gospodarske politike, proračuna i drugih programskih zadataka. Zadatak Plana je predložiti viziju razvoja područja koja bi bila argumentirano prihvatljiva s prijedlogom konkretnih mjera i mogućnošću primjene u široj proizvodnoj praksi. Do ovih se ciljeva može uspješno doći samo stvaranjem odgovarajućeg političkog i ekonomskog ambijenta za minimum uvjeta u poduzetničkim aktivnostima u agrarnom sektoru. Također, Plan poljoprivrednog razvoja treba poslužiti kao argument većem broj ljudi na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje kako bi sagledali mogućnost novih investicijskih pothvata ili kako bi aktivirali neiskorištene zemljišne i druge potencijale s ciljem ostvarivanja profita i održivosti. Pored osnovne zadaće trebao bi biti platforma u ukupnom razvoju gospodarstva i brojnim bi korisnicima trebao poslužiti kao bogat izvor korisnih informacija, a robnim proizvođačima pružiti mogućnost postizanja standarda veće razine kako bi svojom proizvodnjom bili konkurentni, uvažavajući potrebu za održivim upravljanjem svojim resursom.

Promjene koje se nameću kao nužnost u integracijskim procesima ukupnog okruženja, uvjetuju proizvodnu i organizacijsku transformaciju agrarnog sektora. Jedan od ključnih problema s kojima se suočavao agrokompleks ovih prostora je nepostojanje integralnog nastupa primarne poljoprivredne proizvodnje i prerađivačkih kapaciteta. Uz navedeno, kao problem se nametao neizgrađen odgovarajući sustav finansijskog inputa u agraru. Imajući u vidu nisku akumulativnu sposobnost poljoprivrede, jasno je da se u s postojećim uvjetima teško može održati sustav jednostavne reprodukcije. Ovo su samo neki od ograničavajućih čimbenika koji se ovim Planom predlažu kao ciljevi prevladavanja, kako bi agrarno područje zaživjelo u skladu s raspoloživim potencijalima koje ova općina posjeduje.

U razradbi svih segmenata područja općine nastojali smo se pridržavati koncepta razvoja sa svojim specifičnostima i stvaranju uvjeta za ostvarenje navedenih ciljeva da

je svaki resurs općine podjednako važan i da se može ukomponirati u gospodarski, ekološki i demografski mozaik.

Plan je, prije svega, namijenjen općini Gornji Vakuf-Uskoplje, kao naputak za provedbu zacrtanih ciljeva i obvezujući podsjetnik za izradu i provedbu predloženih zadataka, proračuna, programskih dokumenata i sl. Svakako, namijenjen je poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima, potencijalnim investitorima i stranim ulagačima, te stručnoj i znanstvenoj javnosti.

Plan je nastao kao rezultat zajedničkog rada stručnih i znanstvenih djelatnika, predstavnika proizvođača i prerađivača hrane uz koordinaciju općinskog rukovodstva i odjela za poljoprivredu. Ovom prilikom zahvaljujemo poljoprivrednim subjektima i pojedincima koji su potpomogli realizaciju izrade Plana. Tijekom javnih rasprava, radionica i brojnih konzultacija dani su korisni savjeti, sugestije i pozitivan kritički osvrt, što je pridonijelo poboljšanju kvalitete Plana.

1. UVOD

Agrarni je sektor, uopće, pa i u uvjetima općine Gornji Vakuf-Uskoplje, heterogen, ekstenzivan, ne dominira gospodarskom strukturom i sve više ustupa mjesto drugim gospodarskim granama. Ekonomska je funkcija poljoprivrede, prije svega, proizvodnja hrane i sirovina za prehrambenu industriju i ona je osobito važna u gospodarskom okruženju koje se brzo razvija, odnosno u dinamičnim gospodarstvima gdje se traži brz razvoj. Ova se funkcija poljoprivrede ne iscrpljuje samo kvantitativno, nego i troškovnim inputom primarne proizvodnje i prerade. Dakle, temeljni moto svake proizvodne regije je osiguravanje proizvodnje hrane uz što niže ulazne inpute.

Uslijed različitih okolnosti višegodišnjeg zaostajanja razvoja agrara za svijetom, s dugo oglašavanom federalnom, pa i ukupnom državnom politikom, upravo ovoj djelatnosti povjerena je zadaća da bude jednim od vodećih smjerova budućeg gospodarskog i društvenog razvoja.

Proizvodnja se hrane kod nas sve donedavno smatrala jedinim odgovornim i ekskluzivno zaduženim promotorom života ljudi u urbanom i ruralnom prostoru. Time su emitirani veoma važni, ali ne i jedini razlozi zbog kojih su tijekom ranijih vremena izostajali prepoznatljivi razvojni efekti kako u njoj samoj, tako i u općoj kvaliteti življenja ljudi na selu. Ovi prvi iskazivani su u prijeratnoj diktiranoj socijalističkoj ekonomiji, te ideološkom preferiranju opsegom manjeg državnog, naspram resursima većeg privatnog područja poljoprivredne proizvodnje, a drugi u zaostajanju sela kao siromašne i društveno zapostavljene domaće životne sredine.

Poljoprivredno područje danas prate uske domaće financijske mogućnosti. One koče njegovu transformaciju, iako se izlaz traži u stvaranju klime koja bi vodila prema međunarodno konkurentnim razvojnim programima, uz odgovarajuće ograničene državne transfere suglasne dinamici općeg gospodarskog razvoja i međunarodne pomoći. Suvremeno poimanje proizvodnje hrane podrazumijeva naglašeni fazni slijed, bilo da se radi o biljnoj ili animalnoj proizvodnji. U tomu treba bitno razlikovati proizvodnju sirovina i čitav niz tehničko-tehnoloških postupaka dok hrana ne dobije konačnu nutritivnu, konfekcijsku i marketinšku formu.

Zbog složenih odnosa u koncepcijama i odlukama uvjetovanih na više razina vlasti agrarni je sektor u nekim proizvodnjama doveden čak i na rub opstanka. Stoga, u pesimističnim prognozama, agrarnom sektoru u BiH prijeti nepripremljenost za svoje već sutrašnje konkurentno integriranje u EU, te prihvatanje trajne obveze i ograničenja koja će iz tih integracija proizlaziti. To su razlozi za hitno otvaranje poljoprivrednih razvojnih procesa, onih koji će probuditi njegov progres orijentiran strateškim opredjeljenjima.

Agrar je predstavljao jedan od sigurnih načina ekonomskog održavanja gospodarstva na ovim prostorima. Pojava značajnijeg bavljenja poljoprivredom, kao socijalnim stabilizatorom, nazočna je pogotovo u područjima gdje su druge mogućnosti zapošljavanja veoma ograničene.

Bitna je odlika proizvodnje hrane u makro i mikro okruženju veći udio primarne proizvodnje u bruto društvenom proizvodu od prehrambeno prerađivačkog sektora. To ukazuje na činjenicu niskog nivoa finalizacije poljoprivrednih proizvoda, značajan udio opskrbe stanovništva za vlastite potrebe, kao i izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistriranim kanalima prodaje.

Potpore za poljoprivredu na području F BiH dostigle su razinu od 3% u odnosu na ukupan proračun, iako je strateškim opredjeljenjima predviđeno i službeno prihvaćeno 6%, što je izravno utjecalo na nedovoljan input primarnoj proizvodnji, kapitalnim ulaganjima i ruralnoj potpori na svim razinama, prema tome i općini Gornji Vakuf-Uskoplje, koja, nažalost, zbog poznatih razloga (opterećenost proračuna redovnim transferima) nije imala mogućnost vlastite značajnije potpore.

Svi pokazatelji ukazuju na činjenicu kako postoje realne agroekološke i druge mogućnosti za revitalizaciju agrarnog sektora u općini. Ovo je uvjetovano, prije svega, očekivanom povoljnijom ekonomskom situacijom, očekivanim jačanjem institucionalne i finansijske potpore, očekivanim daljnjim razvojem i uspješnom prilagodbom za integraciju u EU. U suprotnom, ukoliko izostanu navedene mjere, to će značiti pad proizvodnje, zaustavljanje razvoja, recesiju i marginalizaciju agrara, što bi u konkurenciji s okruženjem imalo nesagledive posljedice (pesimističan **scenarij**).

Dugoročno se rješavanje naznačenih problema ne temelji na protekcionističkom, ni na liberalnom konceptu agrarnog gospodarstva. Ovaj Plan predlaže koncept održivog razvoja poljoprivrede uz uvažavanje multifunkcionalne uloge agrara u ukupnom razvoju općine Gornji Vakuf-Uskoplje (realističan scenarij).

2. ZNAČENJE I PRISTUP U IZRADI PLANA

2.1. Značaj izrade Plana

Svrha je izrade Plana osigurati osnovni okvir za lokalnu-općinsku politiku poljoprivrednog razvoja, koja će biti koherentna s principima razvoja na nivou F BiH i BiH u cjelini. Plan je pripreman na temelju participativnog pristupa, kako bi se osiguralo podjednako reflektiranje njene implementacije na potrebe ukupnog prostora općine Gornji Vakuf-Uskoplje.

Plan je koncipiran tako da osigura preduvjete za realizaciju prioriteta koji će se prvenstveno odnositi na stvaranje novih radnih mjesta na ukupnom području općine, održivi rast proizvodnje i prihoda, zaštitu biodiverziteta, kao i očuvanje kulturnog bogatstva i tradicije.

2.2. Pristup u izradi Plana

Izrada je Plana zahtijevala kompleksan pristup i istraživanje, što se moglo osigurati samo timskim radom i interdisciplinarnim sastavom. Rad na izradi Plana odvijao se u više faza, počevši od organizacijskih priprema, definiranja zadataka, uspostave odgovarajuće suradnje na terenu, usklađivanja metodoloških postupaka i određivanja nositelja aktivnosti. Neposredno nakon navedenih aktivnosti slijedila je faza prikupljanja i sređivanja informacijske osnove u suradnji s predstavnicima lokalnih subjekata i uprava. Na kraju je, kao najvažniji dio Plana, izrađena detaljna analiza potencijala, uvjeta i smjerova budućeg razvoja.

Završna je zadaća na izradi Plana vezana za njeno predstavljanje javnosti u radnoj verziji, uvažavanje svih konstruktivnih sugestija, prijedloga i primjedbi od strane stručne i znanstvene javnosti i svih relevantnih sudionika u agrarnoj sferi i, na kraju, verifikacija od strane Općinskoga vijeća Općine Gornji Vakuf-Uskoplje, njeno konačno uobličavanje i usvajanje.

2.3. Vizija razvoja

U širem smislu riječi, vizija agrarnog razvoja, u svakom proizvodnom području, prema tome i u općini Gornji Vakuf-Uskoplje, treba utjecati na poljoprivrednu fizionomiju, mijenjajući je u sljedeća četiri smjera :

-
- o *strukturno je transformira prema uvećanju proizvodnih jedinica,*
 - o *podupire joj proizvodnost i smanjuje nezaposlenost stanovništva,*
 - o *podržava joj trend stalnog sniženja tržišnih cijena proizvoda i*
 - o *daje joj zadaće koje su aktualne ili one koje do sada nije imala.*

Bez obzira što poljoprivreda ima mnogo prostora za poboljšanja, ona se u proteklo vrijeme (na većim razinama vlasti) uglavnom nalazila izvan navedenih smjerova, pa su utoliko i veće teškoće i zapreke za njihovo aktiviranje i sustizanje propuštene stvarnosti.

2.4. Polazišta i scenarijske analize

Kao preduvjet definiranja ciljeva i instrumenta objektivnosti ovog Plana je sagledavanje postojećeg stanja razvoja agrara u općini Gornji Vakuf-Uskoplje, kako bi se mogle planirati mjere, a i u financijskom smislu planirati vidovi buduće potpore razvoju agrara. Prognoza je rađena na temelju scenarijske analize, a zasniva se na predstavljenoj sektorskoj analizi i analizi konkurentnosti, uz procjenu različitih tehnoloških i ekonomskih polazišta. Scenarijski pristup nema cilj pokazati što će biti nakon određenog vremena, već na temelju većeg broja ulaznih parametara ukazati na mogući razvoj situacije u poljoprivrednom sektoru općine. U tom su kontekstu promatrani eksterni i interni parametri.

Od eksternih parametara najvažniji su :

- o *tendencija kretanja hrane na tržištu u okruženju i globalnom tržištu,*
- o *oblici trgovine u okviru međunarodnih sporazuma.*

Od internih parametara za prognozu kretanja u poljoprivredi važni su :

- o *dostignuta razina proizvodnje*
- o *dinamika i stupanj modernizacije*
- o *razina konkurentnosti važnijih poljoprivrednih proizvoda*
- o *promjene u makroekonomskom okviru, kretanjima u ukupnoj ekonomiji i njihov utjecaj na standard stanovništva koji će se odraziti na promjene u ponudi i potražnji poljoprivrednih proizvoda na domaćem tržištu.*

U scenariju analize polazilo se od stajališta da velika ostupanja i promjene u poljoprivredi nisu moguća u kratkim vremenskim periodima. Za procjenu su uzimani statistički podaci, osim u slučajevima vlastite procjene kako ti podaci ne odgovaraju stvarnom stanju.

Držeći se iznesenog, kroz svoju koncipiranu armaturu Plan uvažava sve elemente gospodarske stvarnosti, kao što su tržišno gospodarstvo, integriranje unutarnjeg tržišta, polivalentan razvoj sela, čuvanje okoliša i dr. Strateška će se opredjeljenja fokusirati na proizvode koji već postoje ili obećavaju visoku robnost, te na gospodarstva koja su sposobna za tržišnu proizvodnju, ne zaboravljajući naturalnog proizvođača u organiziranom sustavu.

Iznesene odrednice upućuju na generalne razvojne smjernice Plana koje se sastoje u osposobljavanju poljoprivrede općine Gornji Vakuf-Uskoplje da pod jednakim uvjetima konkurira u borbi za domaće i strano tržište.

Svoje postavljene ciljeve plan treba postići pravilnim izborom između dva moguća scenarija :

- o *koristiti sve raspoložive prirodne i druge resurse*
- o *fokusirati onaj njihov dio kojeg će putem odgovarajućih projekata pretvoriti u sigurne isplative vrijednosti.*

Iz razloga koje nije potrebno posebno nabrajati, realan izbor priznaje kao ispravnu samo drugu mogućnost. To znači da će odgovarajući dio kapaciteta općine ostati izvan aktivnog tretmana i biti rezerviran za kasnija bolja vremena. U predviđanju buduće proizvodnje korištena je metoda scenarijske analize, pri čemu su promatrana tri moguća scenarija: pesimistični, optimistični i realni scenarij.

Pesimistični scenarij polazi od sljedećih pretpostavki :

- o *sekundarna uloga poljoprivrede u ukupnom razvoju općine Gornji Vakuf – Uskoplje*
- o *recesija u agrarnom sektoru na razini države u kontekstu novih ulaganja, tehnološkog razvoja i modernizacije proizvodnje*
- o *stagnacija proračunske potpore agrarnom sektoru ili nekonzistentna agrarna politika na razini F BiH.*

Optimistični scenarij je ocjena trendova proizvodnje po pojedinim poljoprivrednim granama u slučaju :

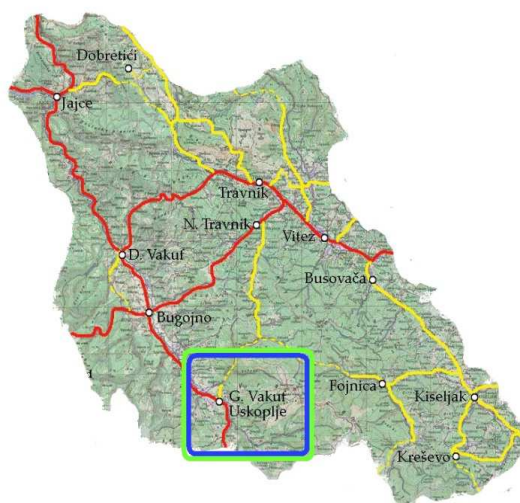
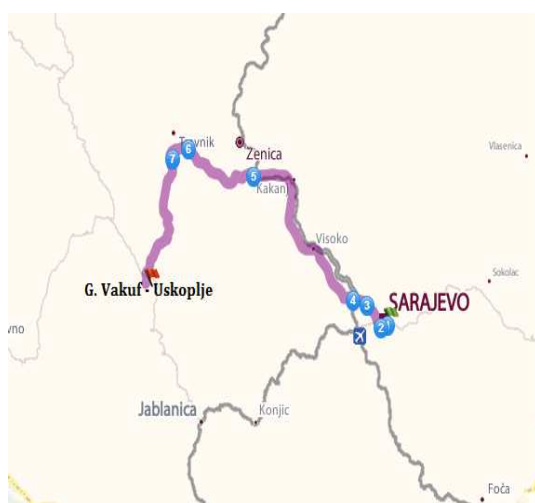
- o *realiziranja većeg dijela prednosti i iskorištavanja mogućnosti u pojedinim aspektima*
- o *stabiliziranje domaćih cijena proizvoda*
- o *osiguravanje domaće potpore na razini općine Gornji Vakuf–Uskoplje (1,5-2% u odnosu na godišnji proračun) i veći udio potopre F BiH*
- o *ubrzano investiranje u ruralni razvoj (korištenje predpristupnih fondova).*

Realni scenarij je realna ocjena proizvodnje koja proistječe iz poznavanja stanja i potencijala po pojedinim sektorima, uspoređena s mjerljivim činjenicama. Ova je metoda temeljena na ocjeni eksperata u obrađivanim aspektima agrarnog sektora. U izradi strateških smjerova i opredjeljenja korišten je realni scenarij.

3. PRIRODNA OBILJEŽJA

3.1. Prostorni položaj

Gornji Vakuf-Uskoplje je smješten u gornjem toku rijeke Vrbas u Skopaljskoj dolini koja je duga 27 km, a široka samo 2 km. Okružen je planinama Vranicom, s istočne, i Radušom, sa zapadne strane. Općina zahvaća površinu od 402,7 km². Prema popisu iz 1991. godine u Gornjem Vakufu je živjeo 25.181 stanovnik. Gornji Vakuf-Uskoplje je do 1991. godine spadao u red srednje razvijenih općina.

Prikaz br.1. - Prostorni položaj općine Gornji Vakuf - Uskoplje

3.2. Klimatski čimbenici

Geološka je građa područja općine Gornji Vakuf-Uskoplje vrlo složena i raznovrsna, susreću se geološki supstrati od najmlađih kvartarnih odnosno aluvijalnih sedimenata do najstarijih permotrijraskih tvorevina. U geološkoj građi najstarijih naslaga ovog područja najzastupljeniji su škriljci, krečnjaci, dolomiti, kvarciti, metapješčari, metarioliti (kvarcporfiti), dioriti i spiliti. U okviru devonskog perioda izdvojena je formacija Vranica, izgrađena od krečnjaka, dolomita i mramora. Krečnjaci ove formacije sadrže fosilnu faunu donjeg devona. Na krškom platou Dobroške Vranice, na Lisinskoj planini i okolici Prokoškog jezera javlja se crvenkasti i plavičastosivi mramor prožet kalcitnim žilicama i rijetkim kristalima pirita koji se većinom raspadaju u limonit.

Sjeverno od glavnog grebena Vranice znatno rasprostanjenje imaju dolomiti. Klima je u Gornjem Vakufu-Uskoplju povoljna za razvoj većeg broja ratarskih, voćarskih i povrtlarskih kultura. Klima je, zbog veće nadmorske visine (za oko 100 m), blizine velikih planinskih masiva Vranice i Raduše, a time i većeg provjetravanja, oštija u odnosu na umjereno kontinentalnu klimu na području nizvodno uz Vrbas. Ljetne su

temperature u prosjeku nešto niže, ljetne noći svježije. Zbog svog geografskog položaja i klimatskih obilježja Gornji Vakuf - Uskoplje je izuzetno povoljno za razvoj turizma. Planine Vranica i Raduša oduvijek su privlačile planinare ne samo iz ovih krajeva, nego i iz šireg okruženja. Idealne su mogućnosti za lov i ribolov. Poznata izletišta u blizini Gornjeg Vakufa - Uskoplja su : Ždrimačka jezera u čijoj se blizini nalazi prekrasan slap, Bistrička rika (čuveno ribogojilište), planine Vranica i Raduša (skijalište), Radovina ("planinarski raj"), te izvorišta pet rijeka koja se nalaze na prostoru općine Gornji Vakuf-Uskoplje.

Temperatura zraka je ovaj prostor okarakterizirala kao subplaninski prostor. Porastom nadmorske visine prosječne se temperature smanjuju, a količina oborina se povećava. Da se zaključiti kako su zime relativno blage, a ljeta vruća. Uglavnom je to rezultat hladnog vjetera u zimskom, odnosno visokih temperatura klime i insolacije u ljetnom periodu. Odnos godišnjih prosječnih vrijednosti oborina i temperatura na području Gornjeg Vakufa-Uskoplja ukazuje da je ovdje klima uglavnom perhumidna. Opseg, sadržaj i kvaliteta prirodnih obilježja nekog prostora temeljni su pokazatelji koji određuje vrstu, smjer i oblik njegove poljoprivredne proizvodnje. Kao takvog važno je da ga poljoprivrednici znaju, a ostali u lancu proizvodnje hrane uvažavaju.

Hidrografiju predstavlja mreža vodenih tokova, kretanje voda i njihovo zadržavanje na zaravnjenim površinama. Prvenstveno je određena klimom, a vodeni tokovi su određeni reljefom. Pri tome je reljef najčešće definiran tektonskim kretanjima i poremećajima, te značenje ima i visoku akva kulturnu vrijednost. Glavne kopnene dotoke čine rijeke : Vrbas, Bistrička rika, Trnovača, Kruščica i Voljišnica. Sve su te rijeke bogate vodom čija je iskoristivost zanemariva, a potencijali su jako veliki.

S gledišta režima oborina karakteristična je pojava sušnih i kišnih razdoblja, što ukazuje na aktualnost navodnjavanja, odnosno odvodnjavanja na težim zemljištima. Kiše koje padnu tijekom ljeta najčešće su u pljuskovitoj formi i lokalnog karaktera. Generalno promatrajući, ovo je područje bogato oborinama, ali je na temelju višegodišnjih podataka uočljivo kako je njihov raspored tijekom godine nepravilan, a s gledišta poljoprivredne proizvodnje u nekim predjelima i nepovoljan. Analiza meteoroloških parametara u Bugojnu, pokazuje sljedeće vrijednosti :

Tablica br. 1. - Srednje mjesečne temperature

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
t _{sred} (°C)	0,0	1,1	5,0	10,2	13,9	17,9	20,2	20,2	14,6	8,3	8,3	0,9

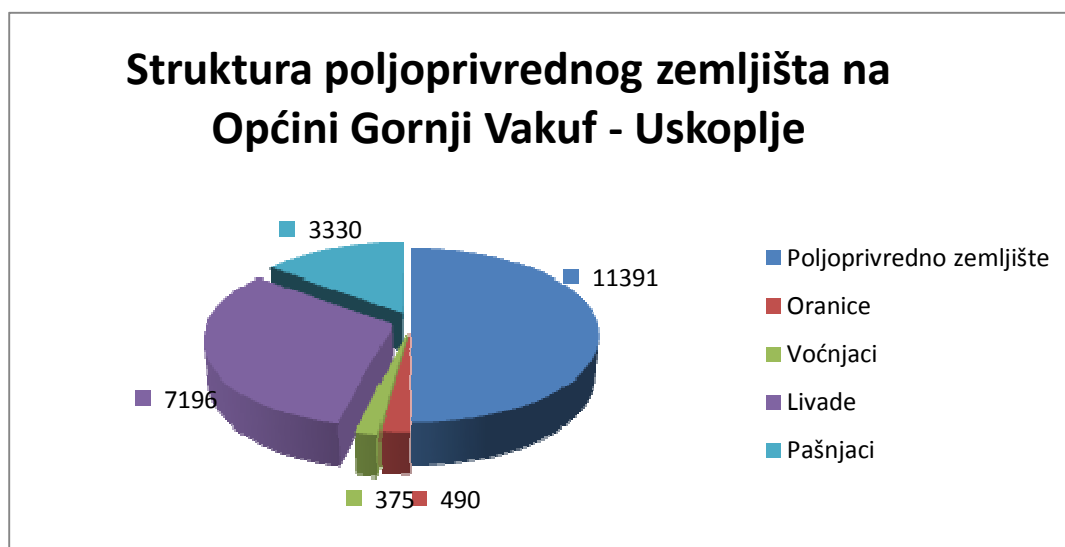
Tablica br. 2. - Srednje mjesečne padavine

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Padavine	133,0	51,1	51,0	100,9	80,0	130,2	29,8	32,4	85,1	32,1	121,3	103,8

3.3. Pedogenetski čimbenici – zemljište

Zemljište/tlo je ograničeni prirodni resurs i njegova je primarna funkcija proizvodnja hrane i sirovina. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u općini Gornji Vakuf-Uskoplje po stanovniku dolazi 0,45 ha poljoprivrednog zemljišta, međutim veći dio tih površina odnosi se na livade i pašnjačke površine, a na obradive površine svega 865 ha. Ove su vrijednosti iznad međunarodnih limita koji se danas koriste, a to su: 0,40 ha po stanovniku poljoprivrednog i 0,17 ha po stanovniku obradivog zemljišta. Od izuzetne će važnosti biti pronalazak načina za očuvanje svih vrjednijih zemljišta, a mnogobrojne interesente za urbanizaciju trebat će usmjeriti na tla/zemljišta lošije kvalitete.

Poljoprivredne površine u ukupnim površinama zauzimaju oko 3% u 2011. godini. Fond poljoprivrednog zemljišta od 11.391 ha 490 oranica, 375 ha voćnjaka, 7.196 ha livada i 3.330 ha pašnjaka ili oko 0,45 ha po stanovniku, predstavlja značajan resurs. Međutim, u strukturi zemljišta prevladavaju livade i pašnjaci koji se reducirano koriste. Na oranice, vrtove i voćnjake otpada svega 865 ha ili 7,5% ukupnih poljoprivrednih površina. Ukupna je površina zemljišta općine Gornji Vakuf – Uskoplje 39.929,12 ha.

Grafikon br.1. - Struktura poljoprivrednog zemljišta

Tablica br. 3. - Površine i postotci strukture zemljišta

Struktura zemljišta	Površina (ha)	Postotak(%)
Ukupna površina općine	39.929,12 ha	100,0 %
Poljoprivredno zemljište	15.590,93 ha	39,0 %
Šumsko zemljište	23.732,25 ha	59,5 %
Neplodno	605,94 ha	1,5 %
a) Izgrađeno zemljište zauzima površinu od	472,04 ha	1,2 %
b) VIII. kategorija zauzima površinu od	133,90 ha	0,3 %

KATEGORIJE ZEMLJIŠTA POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje najzastupljenije kategorije poljoprivrednog zemljišta su V. i VI. kategorija, dok je III. i IV. kategorija manje zastupljena i uglavnom se nalazi u dolini rijeke Vrbasa i pritoka. III. i IV.b kategorije su ujedno i urbanizacijom najviše napadnute kategorije.

III. kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvaća 952,97 ha ili 2,4 % ukupnih poljoprivrednih površina uglavnom u dolini rijeke Vrbas i njenih terasa, u središnjem i sjeverozapadnom dijelu općine oko Gornjeg Vakufa - Uskoplja, Vilić Polja, Pajić Polja i Kamenjača, te u središnjem dijelu općine oko naselja Dobrošin i Ždrimci. Predstavljena je aluvijalnim, beskarbonatnim, ilovasto-pjeskovitim tlima (mjestimično oglejenim) dolina Vrbasa i smeđim dubokim tlima na pješčarima. Zemljišta ove kategorije su povoljna za poljoprivrednu proizvodnju premda su izložena povremenom plavljenju i imaju lakši teksturni sastav. Iako je Zakon izričito namijenio tla ove kategorije za poljoprivredne djelatnosti, na području ove općine, ova je kategorija ispresijecana komunikacijama i napadnuta stambenom i industrijskom izgradnjom.

IV. kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvaća 2.051,34 ha ili 5,2 % ukupnih površina i na području ove općine zastupljene su obje podkategorije. Podkategorija IV.a na 500,89 ha, a podkategorija IV.b na 1.550,45 ha (površine koje nisu zahvaćene izgradnjom).

- o *Podkategorija IV.a se nalazi u zapadnom dijelu općine u dolini rijeke Voljišnice i Trunte između naselja Osridak, Vaganjac i Jagnjid, te u dolini rijeke Vrbas (Karamustafić, Boljkovac). Da bi se zaštitila i bolje koristila ova podkategorija, potrebno je provesti mjere hidro i agromelioracija, privesti je intenzivnom uzgoju poljoprivrednih kultura, a time je prevesti u bolju, III. ili čak II. kategoriju.*
- o *IV.b podkategorija je znatno zastupljenija od IV.a podkategorije i zahvaljujući blago valovitom reljefu (nagib do 12°), i povoljnoj nadmorskoj visini (do 650 metara) pogodna je za uzgoj osobito ratarskih, ali i voćarskih kultura. Ova podkategorija zauzima prostore u središnjem dijelu općine oko Gornjeg Vakufa - Uskoplja (Jusići, Gorinj, Duša), Vrse, Ponir, Zvizde, te oko mjesta Donja Ričica i Duratbegović Dolac.*

Na području ove kategorije zastupljeno je aluvijalno tlo na šljuncima. To je tlo uglavnom beskarbonatno, skeletoidno, humusno u prvom sloju, a u dubljim su slojevima primjetni znaci hidromorfizma (utjecaja donje vode) i smeđe duboko tlo na pješčarima i krečnjacima. Ovo su teksturno teža tla i podložna su klizanju terena na većim nagibima. Inače su vrlo pogodna staništa za većinu ratarskih i voćarskih kultura.

KATEGORIJE ZEMLJIŠTA OGRANIČENIH ZA UPORABU U POLJOPRIVREDNE SVRHE

V. kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvaća površinu od 5.287,06 ha ili 13,2 % ukupnih površina i ravnomjerno je raspoređena na cijelom području općine. Najčešće se koriste kao prirodne livade i pašnjaci (u stočarskoj proizvodnji), i ako se nalazi u okućnicama, onda se koristi i kao oranica. Glavni ograničavajući čimbenik ove kategorije je nagib terena, a kako se nalazi na jursko-krednom flišnom supstratu u kojem dominiraju laporci, glinci i pješčari, ima potencijalne mogućnosti klizanja terena. Ova je kategorija zastupljena u blizini Gornjeg Vakufa - Uskoplja (Krupa, Rimčev Gaj, Franjkovac). Zapadni dio općine, tj. između Duratbegović Doca i Šuginih Bara (Mahala, Petaci, Moščani, Pidruša). Južni dio općine - područje Crnog vrha i Pidriša, a na sjevernom dijelu područje Ušijeva, Golih brda i Ključa. Tipološki zemljišta ove kategorije pripadaju smeđim srednje dubokim i plitkim tlima na pješčarima, glincima, krečnjacima i dolomitima.

VI. kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvaća 4.502,62 ha ili 11,3 % ukupnih površina uglavnom u sjeverozapadnom dijelu općine na području Mujića, Seferovića, Memića, Derviša, Zukića - područje Bojske; zatim u zapadnom dijelu u području oko naselja Osridak (Zabuce, Tusta brda, Oglavić) i u južnom dijelu oko mjesta Pridvorci (Gazići, Spahići, Šehići i Mejnik).

To su inklinirana područja s padom terena do 30° koja se koriste uglavnom kao pašnjaci, a manje kao livade. Na ovim su terenima zastupljena plitka smeđa tla i rankeri na flišu (pješčaru i glincu), škriljcu, te aluvijalna plitka tla, beskarbonatna glina, na šljuncima i pijescima.

VII. kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvaća 2.796,93 ha ili 7,0 % od ukupnih površina na istočnom dijelu općine u području Smiljeve kose i Kotlovog dola, zatim u području planine Gradac i Strug i u središnjem dijelu općine u blizini Gornjeg Vakufa-Uskoplja (Bošnjak, Ograde i Panje). Uglavnom se koriste kao pašnjaci, a tipološki se svrstavaju u vrlo plitka tla tipa rendzina, kalkomelanosola, kalkokambisola i rankera na jedrim krečnjacima, kvarcitu i dr.

KATEGORIJE ZEMLJIŠTA ŠUMSKIH POVRŠINA

IV. kategorija šumskih površina

Površine ove kategorije zahvaćaju 149,70 ha ili 0,4 % ukupnih površina općine, i to IV.d 85,16 ha i IV.n 64,54 ha. To su uglavnom dosta duboka zemljišta, težeg teksturnog sastava, nastala na miocenskim sedimentima (distrični kambisol na flišu iistrični kambisol na pješčarima, škriljcima i glincima), te kalkokambisoli na krečnjacima i dolomitima, kao i aluvij na pijescima i šljuncima. Glavni ograničavajući čimbenik ove kategorije je nagib terena (do 12°) i dubina tla. Površine ove kategorije zastupljene su u središnjem dijelu općine u blizini Gornjeg Vakufa-Uskoplja u području Rašće, oko rijeke Kruščice, te između naselja Gornji Paloč i Kute.

V. kategorija šumskih površina

Ova kategorija zahvaća površinu od 4.381,01 ha ili 10,9 % ukupnih površina od čega je 1.506,23 ha Vn; 34,47 ha Vne; 101,49 ha Ve; 183,03 ha Vnd; 3,50 ha Vnds; 4,69 ha Vnes; 550,16 ha Vns; 189,86 ha Vd; 544,05 ha Vdk i 1.263,43 ha Vnd. Uglavnom, na ovoj su kategoriji razvijeni distrični i eutrični kambisol na flišu i laporovitim krečnjacima, te duboke rendzine i kalkokambisoli. Glavni ograničavajući čimbenik ove kategorije je nagib terena (do 20°) pa je klizanje terena i erozija tla moguća. Ova je kategorija dobro stanište mješovitih šuma (smreke, jele, bukve, i dr.). Zastupljena je na cijelom području ove općine i to u središnjem dijelu iznad Gornjeg Vakufa-Uskoplja - područje Alibegove grude, Rasove i Bošnjaka; zatim na južnom dijelu u području planine Gorače, te oko naselja Zastalača (planina Pod); i u sjevernom dijelu općine u području planine Kik i Barik brda.

VI. kategorija šumskih površina

Zahvaća površinu od 6.323,36 ha ili 15,8 % ukupnih šumskih površina, i to: VI.n 4.387,56 ha; VI.nd 65,35; VI.ne 1.489,29 ha; VI.e 219,39 ha, VI.d 31,42 ha i VI.ns 130,33 ha. Kao i prethodnu kategoriju i ovu karakteriziraju zemljišta na flišu (glincu i škriljcu) i zemljišta na laporovitim krečnjacima eutrični kambisoli i kalkokambisoli, samo s nešto manjom dubinom soluma i većim nagibom terena što ujedno uzrokuje veću opasnost od klizanja terena i erozije tla. Potrebno je napomenuti da je kod ove kategorije mjestimično (mikrolokaliteti) izražena i stjenovitost (zemljišta nastala na jursko-krednom flišu). Od bioprodukcije, na ovoj kao i na prethodnoj kategoriji, zastupljene su čiste četinarske šume kao i mješovite šume smreke, bukve, hrasta i jele, ali s nešto manjom produktivnošću nego na V. kategoriji. Ova je kategorija zastupljena u zapadnom dijelu općine u području Bukovog grma, Parduše, Tihomišlja, Sporin bora, te oko mjesta Šarića staje. U sjevernom dijelu općine zastupljena je u području Tisovika, Brezovače i Goletice, a u istočnom dijelu područje oko rijeke Vrbas i Vitreuše, te u južnom dijelu u području oko Borove ravni i Pridvoraca.

VII. kategorija šumskih površina

Ova kategorija zahvaća površinu od 12.878,18 ha ili 32,3 % ukupnih površina, i to : VII.nk 3,81 ha; VII.ne 6.373,10 ha; VII.n 6.402,08 ha; VII.nes 89,52 ha i VII.nse 9,68 ha. Uglavnom je predstavljena plitkim i vrlo plitkim tlima kao što su kalkomelanosoli na jedrim krečnjacima i dolomitima, rendzine na laporovitim krečnjacima, rankeri na pješčarima i glincima, a manje su zastupljena plitka smeđa tla, vrlo plitka (distrični i eutrični kambisoli na pješčarima i glincima). Kao i kod prethodne kategorije i kod ove je

značajan ograničavajući čimbenik nagib terena (do 40°), a zatim stjenovitost (na zemljištima koja su se razvila na jedrim krečnjacima) i potencijalna mogućnost erozije i klizanja na sedimentima jursko-krednog fliša. Na području ove kategorije su staništa mješovitih šuma slabije bioprodukcije. Ovo je najzastupljenija kategorija i zahvaća veliki dio sjeveroistočnog, istočnog i jugoistočnog dijela općine oko naselja Jelići, zatim područje iznad Bistričke rike, Bijela Gromilica, Devetaci, te područje Divana. Zastupljena je i u zapadnom dijelu općine u području Sadovine, Vražje Siće i Točila.

KATEGORIJE NEPLODNIH I GRAĐEVINSKIH POVRŠINA

VIII. kategorija neplodna zemljišta

Ova kategorija zahvaća površinu od 84,60 ha ili 0,2 % od ukupnih površina općine. Ovo je vrlo ograničen prostor koji se vezuje uglavnom za jedre krečnjake i mjestimično škriljce. Ograničavajući čimbenik ove kategorije je veliki nagib terena (preko 40°) i velika stjenovitost (preko 80 %) tako da su na ovim površinama uglavnom zastupljeni kamenjari (litosoli). Ova je kategorija zastupljena u sjeverozapadnom dijelu općine u području Točila (Raduški kamenolom - Triskavac) i u istočnom dijelu općine u području Rudnice, Kozje stijene i Imšerovca, te Ledenice na području Dobroške Vranice. Zajedno s vodenim površinama i eksploatacijskim područjem rudnika čini 0,3 % ili 133,90 ha.

Zemljište u građevinskom aspektu - izgrađeno

U neplodno se zemljište svrstavaju i izgrađena područja (industrijska i stambena), prometnice i dr. Na području ove općine ukupno je izgrađeno 472,04 ha ili 1,21 % ukupne površine općine.

ZONE PROIZVODNE SPOSOBNOSTI I NAČIN KORIŠTENJA ZEMLJIŠTA GORNJI VAKUF-USKOPLJE

I zona – agrozona I

Sa aspekta zemljišnih potencijala ova zona se smatra najvrednijim područjem. Zahvata površinu od 3.004,31 ha ili 7,5 % ukupne površine općine. U ovoj zoni je moguća intenzivna ratarska i voćarska proizvodnja. To su područja riječnih terasa i blagih padina između 600 i 700 m nadmorske visine, a čine je zemljišta III kategorije i IVa i IVb podkategorije.

II. zona – agrozona II

Ovu agrozonu predstavljaju inklinirani tereni V. i VI. kategorije u površini od 9.789,68 ha ili 24,5 % ukupne površine općine. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivredne proizvodnje i ujedno je najzastupljenija agrozona u općini. Agrotehničkim, te agro i hidromelioracijskim mjerama proizvodnja bi se mogla intenzivirati, kako voćarskih tako i ratarskih kultura. Inače, ova zona je zona suhog ratarenja i voćarstva. Općenito, tla ove zone su pod utjecajem erozijskih procesa i bitni ograničavajući čimbenici su nagib terena, otežano korištenje mehanizacije i mjestimično dubina soluma.

III. zona – agrozona III

Ova agrozona zahvaća 2.796,93 ha ili 7,0 % ukupne površine općine. Predstavljena je VII. kategorijom. Uglavnom se koristi u stočarstvu kao zona pašnjaka i slabih livada.

IV. zona – zona šuma

Zona šumske vegetacije zahvaća površinu od 23.732,25 ha ili 59,4 % ukupne površine općine. Predstavljena je IV.d, IV.n, V.n, V.ne, V.d, V.ek, V.e, V.nd, V.nds, V.nes, V.ns, VI.n, VI.ns, VI.d, VI.e, VI.ne, VI.nks, VII.nk, VII.ne, VII.n, VII.nes i VII.nse kategorijom. Prostori ove zone obilježeni su heterogenošću zemljišnog pokrivača. Nazočne su posljedice erozijskih procesa. Na višim nadmorskim visinama s razvijenom orografijom erozijski su procesi najintenzivniji.

V. zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

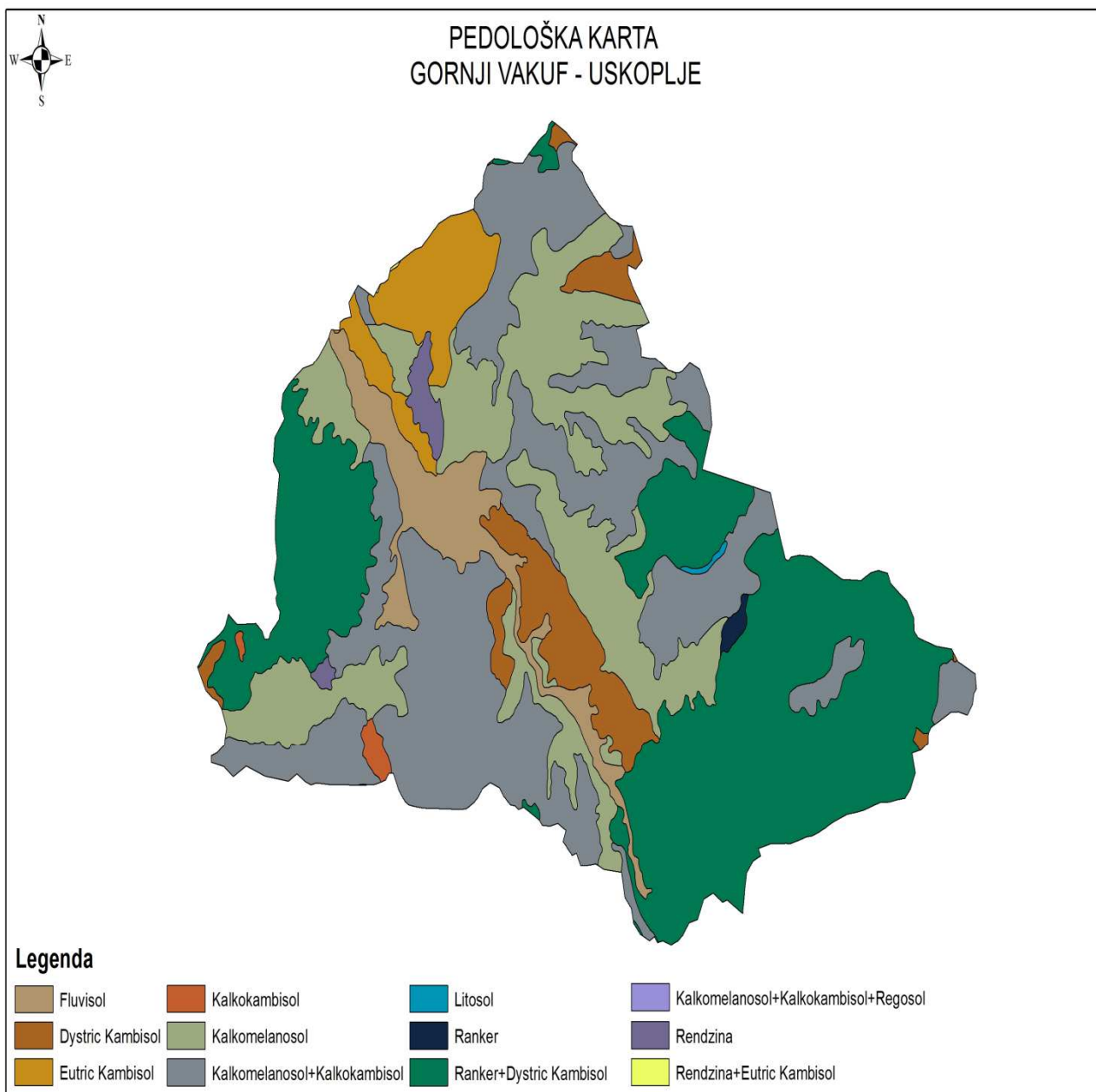
Ova zona obuhvaća stambenu i industrijsku zonu, prometnice, kamenjare, eksploatacijska područja (rudnik) i ostale neproduktivne zemljišne površine. Zahvaća 605,94 ha ili 1,5 % ukupne površine općine. Potrebno je naglasiti da je poljoprivredno zemljište više napadnuto izgradnjom nego šumsko i to najviše IV.b i III. kategorija i nešto manje V. kategorija, a najmanje IV.a i VI. kategorija.

Tablica br. 4. - Struktura zastupljenih tipova tla/zemljišta

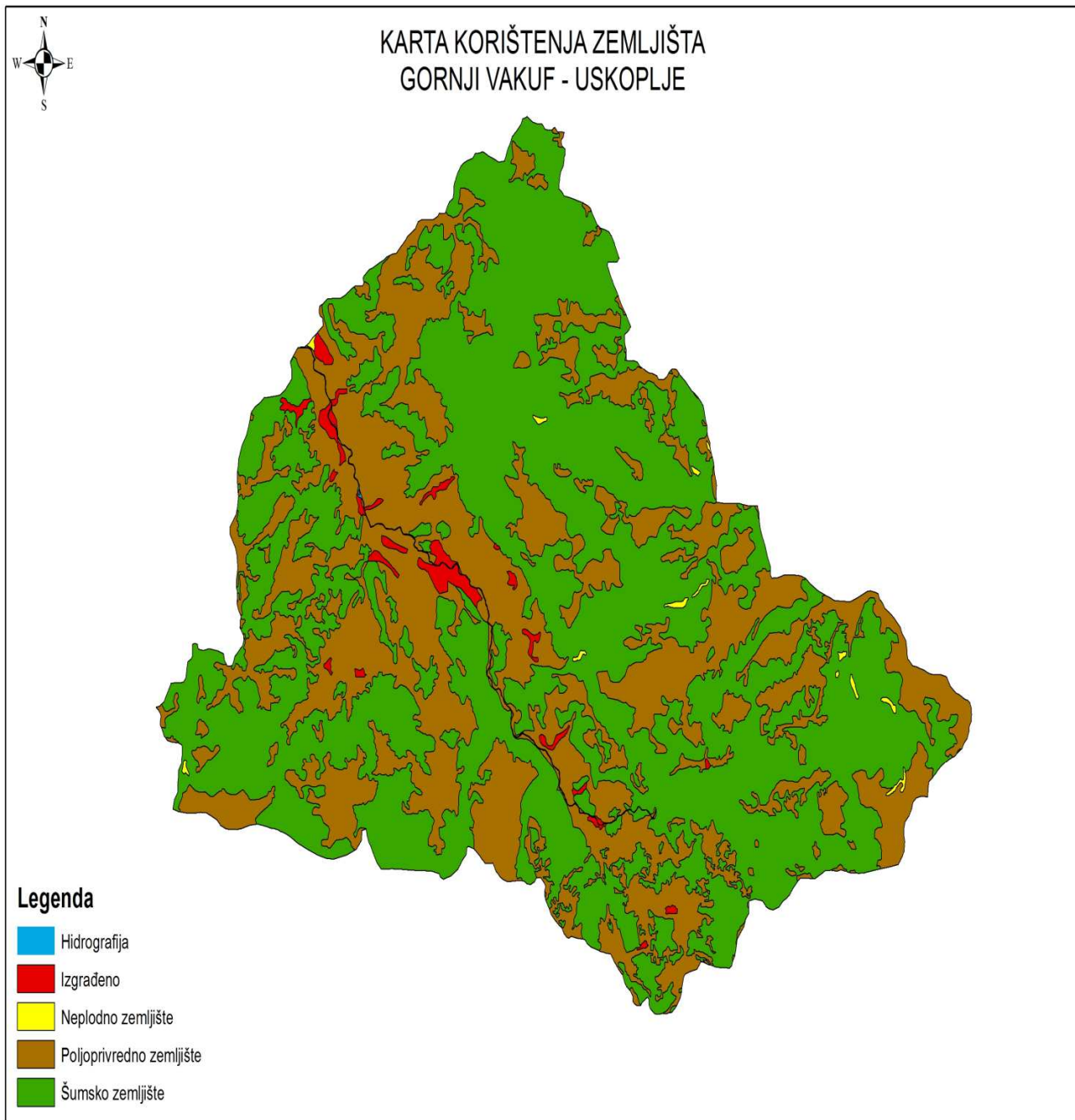
Tip tla	Površina (ha)	%
Dystric Kambisol	2161,34	5,38
Eutric Kambisol	1645,76	4,10
Fluvisol	2159,16	5,38
Kalkokambisol	162,22	0,40
Kalkomelanosol	7959,17	19,82
Kalkomelanosol+Kalkokambisol	12137,78	30,23
Kalkomelanosol+Kalkokambisol+Regosol	75,57	0,19
Litosol	36,26	0,09
Ranker	94,14	0,23
Ranker+Dystric Kambisol	13378,34	33,32
Rendzina	344,54	0,86
Ukupno	40.154,28	100,00

Ilustracija br.1. - IV. zona šumskih površina (općina Gornji Vakuf-Uskoplje)

Prikaz. br. 2. - Pedološka karta Gornji Vakuf - Uskoplje

Prikaz. br. 3. -Karta korištenja zemljišta Gornji Vakuf - Uskoplje

4. STARTNA POZICIJA - STANJE AGRARNOG SEKTORA

Značenje poljoprivrede kao temelja agroindustrijskog kompleksa u cjelini, kao i pojedine metode rješavanja razvojnih proturječnosti, mijenjaju se u ovisnosti od ukupnog gospodarskog razvoja određene proizvodne regije ili države u cjelini. Najveći se dio poljoprivredne proizvodnje koristi za prehranu stanovništva, tako da je robnost proizvodnje niska, a financijski input za proizvođača skroman. Stanje agrarnog sektora u općini Gornji Vakuf-Uskoplje, kao i u većini područja u zemlji, s aspekta gubitka seoskog stanovništva, obnove sektora u tehničko-tehnološkom smislu nema povoljno društveno i poslovno okruženje. Danas u BiH, agrarni sektor prate razna ograničenja koje nepovoljno utječu na efikasnost, umanjuju produktivnost i prinose u ovom sektoru. Ta su ograničenja usitnjenost posjeda obiteljskih gospodarstava, izvozna ograničenja, često nekontrolirana vlastita proizvodnja, neuređeno zemljište, nedovoljno korištenje obilnog resursa vode za navodnjavanje, nedostatak mehanizacije i druge opreme, nedovoljan transfer znanja u određenim proizvodnjama, nedovoljna investicijska ulaganja i drugo. Sva navedena ograničenja dominiraju na općini Gornji Vakuf-Uskoplje. Imajući u vidu nisku akumulacijsku sposobnost poljoprivrede jasno je kako je u postojećim uvjetima teško održiv eventuelni profit određene proizvodnje, pa čak i razina jednostavne reprodukcije. Ipak, resursni temelj općine Gornji Vakuf-Uskoplje nije dovoljno iskorišten.

Zbog nekonzistentne agrarne politike na razini BiH i F BiH bile su prioritetne druge privredne grane u odnosu na razvoj poljoprivrede, bez obzira na ogromne prirodne potencijale (pašnjaci, livade, stočni fond, uvjeti za organsku proizvodnju), te je agrarni sektor ostao gotovo zanemaren.

Negativan saldo migracije i rastući indeks starosne dobi nosi sa sobom izraženu depopulaciju ruralnih područja općine Gornji Vakuf-Uskoplje, ali i njeno istovremeno demografsko starenje. Negativni demografski i ekonomski trendovi izraženiji su u ruralnim područjima. Ruralno područje zaostaje i u razvijenosti osnovne prometne, komunalne i socijalne infrastrukture pa u tim sredinama nedostaju osnovni preduvjeti društvenog i ekonomskog razvoja.

U ruralnim područjima općine Gornji Vakuf-Uskoplje poljoprivreda je često glavni (a ponekad i jedini) generator zapošljavanja i dohotka. Međutim, niska razina produktivnosti, nepovoljni klimatski i pedološki uvjeti, razgranatost i usitnjenost kapaciteta u primarnom sektoru i njegova neorganiziranost, s jedne strane, neorganiziran otkup (osim otkupa mlijeka i ljekovitog bilja), nedostatak prerađivačkih kapaciteta, plasman poljoprivrednih proizvoda, nedostupni i nepovoljni krediti za poljoprivredu, s druge strane, predstavljaju ograničenja za razvoj poljoprivrede.

Poljoprivreda općine tradicionalno je orijentirana na stočarstvo, prvenstveno na uzgoj goveda i ovaca, i na proizvodnju nekih povrtlarskih kultura, prije svega kupusa. Na području općine broj farmi je 817, od čega je 376 u segmentu stočarstva, a 441 u biljnoj proizvodnji.

Usitnjenost posjeda na obiteljskim gospodarstvima je jedan od elemenata koji sputava razvoj specijalizirane (tipizirane) proizvodnje, upotrebu mehanizacije, efikasniju primjenu agrotehničkih mjera, a time se teže provodi organiziraniji vid proizvodnje i povećanje prinosa na njima.

Poljoprivrednu proizvodnju na općini Gornji Vakuf–Uskoplje karakterizira naturalna proizvodnja na obiteljskim gospodarstvima za podmirenje prehrambene sigurnosti vlastite obitelji, a manjim dijelom robna (komercijalna) proizvodnja koja uglavnom nije ugovorno vezana s prerađivačkom industrijom. Sustav distribucije, prodaje i promocije proizvoda, osobito značajnih domaćih proizvoda (sira, meda, voća i ostalih proizvoda kućne radinosti), nije povoljan i normativno nije uređen. Nepostojanje organiziranog otkupa i problem plasmana poljoprivrednih proizvoda ilustrira i podatak o nepostojanju otkupno-distribucijskog centra koji bi od poljoprivrednih proizvođača preuzimao funkciju otkupa i plasmana proizvoda (sortiranje, pakiranje, skladištenje i transport), u skladu sa zahtjevima tržišta, a u interesu samih proizvođača. S ciljem uređivanja tržišta i promocije poljoprivrednih proizvoda i proizvoda kućne radinosti potrebno je uspostaviti integriran sustav kontrole proizvoda i izraditi sustav certifikacije tih proizvoda.

Od prerađivačkih je kapaciteta mljekara „Agrocentar“ d.o.o. Gornji Vakuf–Uskoplje, koja ima instalirani kapacitet od 8.000 l/dan, a trenutno ga koristi s 30 %, najznačajniji subjekt u preradi agrarnog sektora. Na teritoriju općine nema klaoničke mesne industrije pa se usluge vrše po potrebi u mesnicama, ugostiteljskim i ostalim objektima. Analiza stanja u ovom sektoru ukazuju na neophodnost podizanja konkurentnosti prerađivačkih kapaciteta i čvršće povezivanje s primarnim sektorom. Bogatstvo ljekobilja, šumskih plodova i gljiva te njihovo sakupljanje ima dugu tradiciju što je posljednjih godina utjecalo na povećano zanimanje za jačanje kapaciteta otkupa i osnovne prerade u ovoj djelatnosti. Sektor otkupa i dorade ljekovitog bilja i gljiva je uređena oblast koju je neophodno financijskim inputom poticati i stvarati uvjete za još veću mogućnost otkupa i plasmana u ruralnim područjima općine.

4.1. Važniji sektori poljoprivredne proizvodnje

Poljoprivreda je na ukupnom prostoru države, prema tome i u općini Gornji Vakuf – Uskoplje, i dalje ostala opterećena brojnim problemima i još ne pokazuje jasnu viziju vlastitog društvenog razvoja, bez obzira na njenu gospodarsku i društvenu zadaću. Od važnijih uloga proizvodnje hrane u društvenom razvoju navodimo osnovne:

- o proizvodnja hrane i ukupan agrarni sektor imaju značajnu ulogu u privrednom razvoju općine*

- o *poljoprivreda je bila jedan od sigurnijih izvora za ekonomsko održavanje obiteljskog gospodarstva; pojava povećanog bavljenja poljoprivredom, kao socijalnim stabilizatorom, prisutna je pogotovo u područjima gdje su druge mogućnosti zapošljavanja smanjene.*

Biljna proizvodnja samo u nekim vidovima pokazuje trendove povećanja (najbrži rast ostvaren je u voćarskoj i povrtlarskoj proizvodnji kao što je povećan broj površina zasađenih raznim sortama, šljivom /dominantne sorte Čačanke/, malinom /sorte Willamete i Meeker/ i jagodom, nešto je manje povećanje površina pod jabukom i višnjom, kao i pod jezgrastim voćem (orah i lješnjak). Proizvodnja se u voćarstvu značajno oporavila u odnosu na poslijeratno stanje. Promatrajući broj rodni stabala (2005. -2011.) unutar pojedinih voćnih vrsta, uočava se znatno povećanje zasada šljive, stagnacija i smanjenje rodni stabala jabuke, kruške, povećanje rodni stabala višnje, blagi porast stabala oraha i progres u zasadima malina i jagoda.

U principu, proizvodnja **strnih žita** ima trend blagog smanjenja sjetvenih površina. Površine pod povrćem, prije svega, **krumpirom i kupusom** značajno su zastupljene i nemaju trend oscilacija. Zbog smanjivanja ukupnih površina oranica i vrtova te velikog udjela neobrađenih oranica površine na kojima se odvija ratarsko-povrtlarska proizvodnja ima trend blagog smanjivanja. Površine pod **pašnjacima i livadama** imaju trend blagog povećanja. Bogatstvo i raznovrsnost **ljekovitog bilja i drugih šumskih proizvoda** predstavlja resurs iznad prosječnih vrijednosti u širem okruženju.

Animalna proizvodnja u područjima općine ima najveće ekonomsko značenje u poljoprivredi. Posebno je značenje stočarstva u tome što se putem uzgoja preživača iskorištavaju proizvodne površine koje u ovoj općini prevladavaju u strukturi ukupnih poljoprivrednih površina.

Govedarstvo je najvažnija grana stočarstva, s ukupnim brojem 3.150 grla. Pasminski sastav goveda dosta je nepovoljan jer još uvijek je u C kategoriji preko 50% ukupne populacije goveda. **Ovčarstvo** je također važna grana stočarstva i po ekonomskom značenju dolazi odmah iza govedarstva. Ova se proizvodnja zasniva na **11.705 grla**. Prevladava ekstenzivni uzgoj ovaca. Proizvodnja se uglavnom zasniva na proizvodnji mesa i u manjem opsegu mlijeka i vune.

Kozarstvo je po opsegu sporadično zastupljeno, ali izuzetno bitno i perspektivno i zasniva se na **250 grla**.

Svinjogojstvo predstavlja uglavnom industrijsku granu stočarstva. Ukupan broj svinja na općini iznosi **500**, od čega je **oko 150 krmača** i superrasnih nazimica oko 400. Vrlo je mali broj robnih obiteljskih gospodarstava s većim farmama uzgoja svinja. **Peradarstvo** ide prema tendenciji povećanja proizvodnje jaja i peradarskog mesa (brojlara). Na ovu proizvodnju značajno utječu proizvodnja koncentrirane stočne hrane, uzgoj roditeljskog jata hibrida teške linije, otvaranje inkubatorskih stanica i proizvodnja jednodnevnih pilića, otvaranje suvremenih klaonica za perad i razvoj prerađivačkih

kapaciteta. Većina navedenih aspekata je izvan općine Gornji Vakuf-Uskoplje, kao i izvan Kantona Središnja Bosna. Ukupan broj peradi je 12.500, od čega je 9.500 koka nesilica.

Pčelarstvo na ovim prostorima ima i dugu i bogatu tradiciju. Zastupljenost više klimatskih zona, velike površine prirodnih livada i pašnjaka te prostrano područje s bogatim florističkim sastavom osiguravaju povoljne uvjete za razvoj ove gospodarske djelatnosti u odnosu na druga područja u BiH. Značenje pčelarstva ne ogleda se samo u proizvodnji meda i drugih pčelinjih proizvoda, već i u oprašivanju biljaka čime doprinosi povećanju produktivnosti raznih vrsta voćnih i drugih kultura. Dominira stacionirano pčelarstvo, a mali dio proizvoda (meda) plasira se kroz maloprodaju. Uglavnom je to prodaja na pijacama, sajmovima ili „kućnom pragu“. Ukupan broj pčelinjih društava na općini iznosi 1.384.

4.2. Ograničenja u agrarnom sektoru

4.2.1. Negativna demografska kretanja i niska produktivnost

Poljoprivreda preuzima ulogu socijalnog stabilizatora za najosjetljiviji dio populacije. To su uglavnom staračka domaćinstva koja se obično bave proizvodnjom hrane za vlastite potrebe, zatim dio radno aktivne populacije koja je izravno pogođena posljedicama tranzicije i ukupnih promjena uglavnom kroz gubljenje zaposlenja u drugim gospodarskim granama. Relativno niska produktivnost rada u poljoprivredi je, također, opća karakteristika agrarnog sektora. Ovakva je situacija posljedica različitih uzroka, a jedan od njih je i niska tehnička razina poljoprivredne proizvodnje koja povećava potrebu u fizičkom radu.

4.2.2. Nedovoljno razvijen prehrambeno – prerađivački sektor

Izražen je nizak stupanj finalizacije poljoprivrednih proizvoda, značajan udio samoopskrbe stanovništva hranom, kao i izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistriranim kanalima prodaje. Povećanje broja zaposlenih u agrarnom sektoru moguće je postići priljevom sredstava kroz investicije i konsolidacijom finansijskog sustava na većim razinama vlasti. Poljoprivredni subjekti imaju negativne finansijske performanse, koje se manifestiraju kroz opadanje tržišnog sudjelovanja i rentabiliteta, povećanje zaduživanja, neadekvatno investiranje i povećan opseg novih poslovnih pothvata na račun primarnog sektora.

4.2.3. Investicije kao ograničavajući čimbenik razvoja poljoprivrede

Investicije su u dosadašnjem razvoju primarne proizvodnje i prehrambeno-prerađivačkog kompleksa bile nedovoljne ili zanemarive i nisu mogle biti „motor“ agrarnoga razvoja. Imajući u vidu perspektive općine Gornji Vakuf-Uskoplje koje iz navedenih činjenica proizlaze, evidentno je kako će u budućem razvoju obiteljskih gospodarstava investicijska aktivnost zauzimati odlučujuće mjesto. Investicije imaju presudnu ulogu u realiziranju ciljeva i prioriteta agrarnog sektora, prije svega kao pokretački instrument kvantitativnog rasta ukupnih agrarnih proizvodnih čimbenika, ali i

stvaranje uvjeta za bolji život na selu. U ovom srednjoročju rast investicija u poljoprivredi predstavlja uvjet njene tehničke i tehnološke modernizacije, a u krajnjoj mjeri jedan je od uvjeta ekonomske stabilnosti općine. Bez osmišljene strukture investicija nema rasta osnovnih i obrtnih sredstava, povećanja broja radnih mjesta, bolje produktivnosti rada, raznolikosti proizvodnje. Općina Gornji Vakuf-Uskoplje po svom geografskom položaju, agroekološkim uvjetima, prirodnim resursima predstavlja zanimljivo područje za domaće i strano investiranje u sektoru agrarnog gospodarstva.

4.2.4.Promjenljiva agrarna politika i nedovoljna proračunska potpora

Proračunska potpora za poljoprivredu s razine F BiH po svim je kriterijima nedovoljna, iako je posljednjih godina imala opću tendenciju rasta, ali nije u kontekstu usvojene Strategije razvoja poljoprivrede F BiH (2007.-2012.) s predloženih 6% od ukupnog proračuna (U EU je proračunska potpora u agrarnom sektoru po stanovniku 250 KM, u BiH 16,00 KM). Struktura agroproračuna u F BiH varirala je iz godine u godinu. Variranje temeljnih grupa mjera u potporama ukazuje kako znatan broj istih nije ustaljen i kako nisu dovoljno praćeni efekti tih mjera. Službena proračunska potpora s razine općine Gornji Vakuf-Uskoplje bila je zanemariva.

4.2.5.Relativno visoke cijene poljoprivrednih proizvoda

Komparacija otkupnih cijena na svim razinama države, prema tome i u općini Gornji Vakuf-Uskoplje, pokazuju kako se proizvodi mogu razvrstati u nekoliko grupa, među kojima su i one s natprosječnim visokim cijenama i na taj način iskazuju i relativno manju konkurentnost (krumpir, mlijeko i mliječni proizvodi, pileće i svinjsko meso). Razlog za većom cijenom može se pronaći u niskoj intenzivnosti proizvodnje i nerazvijenim tržišnim strukturama. U drugoj su grupi proizvodi čije su cijene relativno niske i time ukazuju na veću konkurentnost (janjad). U sljedeću se grupu mogu svrstati proizvodi koji su po konkurentnosti između prethodnih, odnosno gdje je teško odrediti razinu cijena (povrće, telad, jaja). Opća je ocjena da su cijene poljoprivrednih proizvoda relativno visoke (osim ekstremnih godina s najezdom uglavnom povrtnih i voćnih proizvoda iz inozemstva (primjer 2010. i 2011. god.) i time poljoprivreda iskazuje priličnu mjeru cjenovne nekonkurentnosti.

4.3. Okviri , mjere i ciljevi strateških opredjeljenja

Planom se predlažu :

- ❖ jasno definirane naznake budućeg razvoja
- ❖ strukturne promjene
- ❖ smjerovi reformi.

➤ **Temeljne naznake budućeg razvoja :**

- *budući razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije sukladno s orijentacijom održivog koncepta razvoja agrara treba snažno afirmirati očuvanje životne sredine i održivo gospodarenje prirodnim resursom*
- *ubrzani razvoj poljoprivrednog sektora u kojima postoji znatan potencijal za povećanje opsega proizvodnje do optimalne razine korištenja resursa i održiv razvoj sektora koji mogu biti konkurentni na širem tržištu.*

➤ **Strukturalne promjene**

Strukturne promjene podrazumijevaju, metode i postupke gospodarenja posjedom i bolje upravljanje resursima. One, uz navedeno, u svojoj konkretnoj realizaciji podrazumijevaju :

- *stavljanje u prvi plan moderne tehnološke orijentacije kao generalnog načina podizanja efikasnosti po jedinici kapaciteta*
- *usvajanje intenzivno umjerenih - održivih tehnologija za odabrane (komercijalne) proizvodnje i njihovo prostorno lociranje u odgovarajuće rajone i proizvodne zone te oblikovanje onih proizvodnih orijentacija koje će biti u stanju uvesti strani kapital na područje općine Gornji Vakuf-Uskoplje*
- *sužavanje proizvodne strukture kod manje profitabilnih proizvodnji i povećanje onih koje omogućuju specijalizaciju i postizanje komparativnih prednosti na tržištu*
- *razvoj tržišne infrastrukture i dobivanje alternativnih mogućnosti za plasman proizvoda.*

Plan agrarnog razvoja općine Gornji Vakuf-Uskoplje ima temeljni cilj predstaviti platformu oko koje treba postići konsenzus koji će ponuditi :

- *agrarnu politiku koja će omogućiti realizaciju ciljeva i uklapanje u integracijske procese poljoprivrede*
- *smjerove razvoja poljoprivrede i prerađivačke industrije u kontekstu održivosti i zaštite okoliša.*

Model razvoja su o ni u kojima se očekuje opredjeljenje za :

- *ubrzani razvoj poljoprivrednog sektora i konkurentnu proizvodnju*
- *stvaranje održivog poljoprivrednog sektora s većom i efikasnijom proizvodnjom hrane koja će imati konkurentnost na domaćem i vanjskom tržištu*
- *stvaranje radnih mjesta za što veći broj nezaposlenih stanovnika.*

Stavljanje poljoprivrede u kontekst integralnog razvoja postavlja značajno veće zahtjeve u odnosu na dosadašnju praksu odnosa prema ovoj gospodarskoj grani. Za

revitalizaciju i progres agrara općine Gornji Vakuf–Uskoplje potrebno je zadovoljiti sljedeća dva uvjeta :

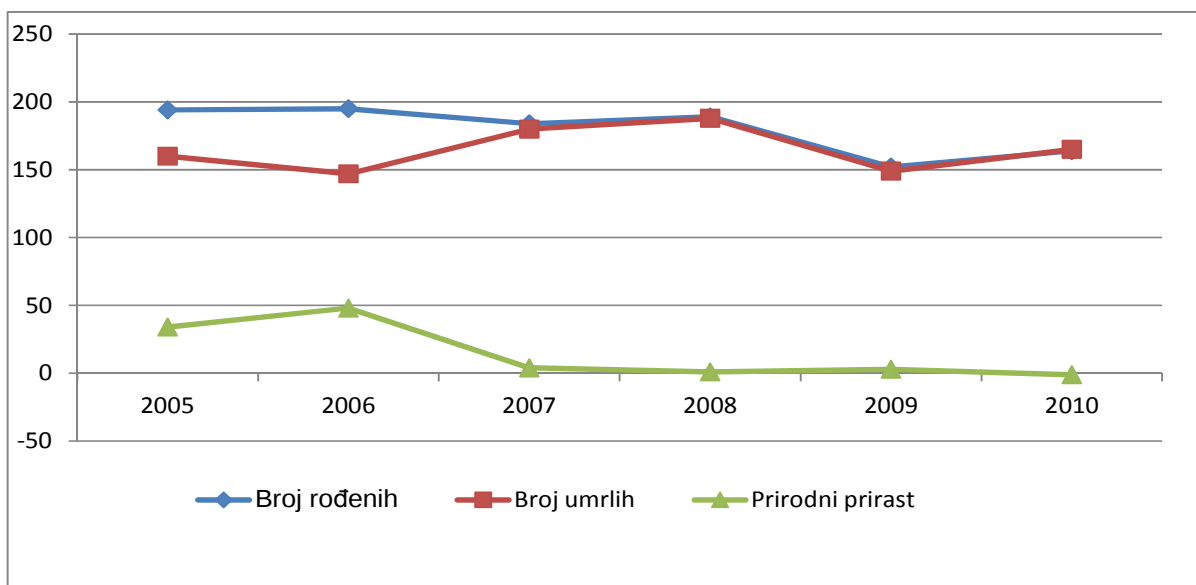
- o *Općina Gornji Vakuf–Uskoplje treba proračunom izdvojiti potrebna financijska sredstva za poljoprivredni razvoj (1,5-2% od godišnjeg proračuna)*
- o *stvaranje pozitivne političke volja za konzistentnom agrarnom politikom.*

4.4. Demografski pokazatelji

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje prostire se na 402 km². Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u 2010. godini općina ima 19.112 stanovnika. Realna razmišljanja upućuju da strategija koja fokusira samo poljoprivredni razvoj (ili industriju hrane u cjelini) ne može poništiti sve zapreke za uspostavljanje prostorne demografske ravnoteže i stvaranje trajnih interesa da ljudi žive na selu. Stoga veliki dio tih zadaća moraju na sebe preuzeti projekti općeg seoskog (ruralnog), dakle industrijskog i svakog drugog razvoja kakvi se kod nas tek odnedavno javljaju, i to uglavnom u projektima koje promovira međunarodna zajednica.

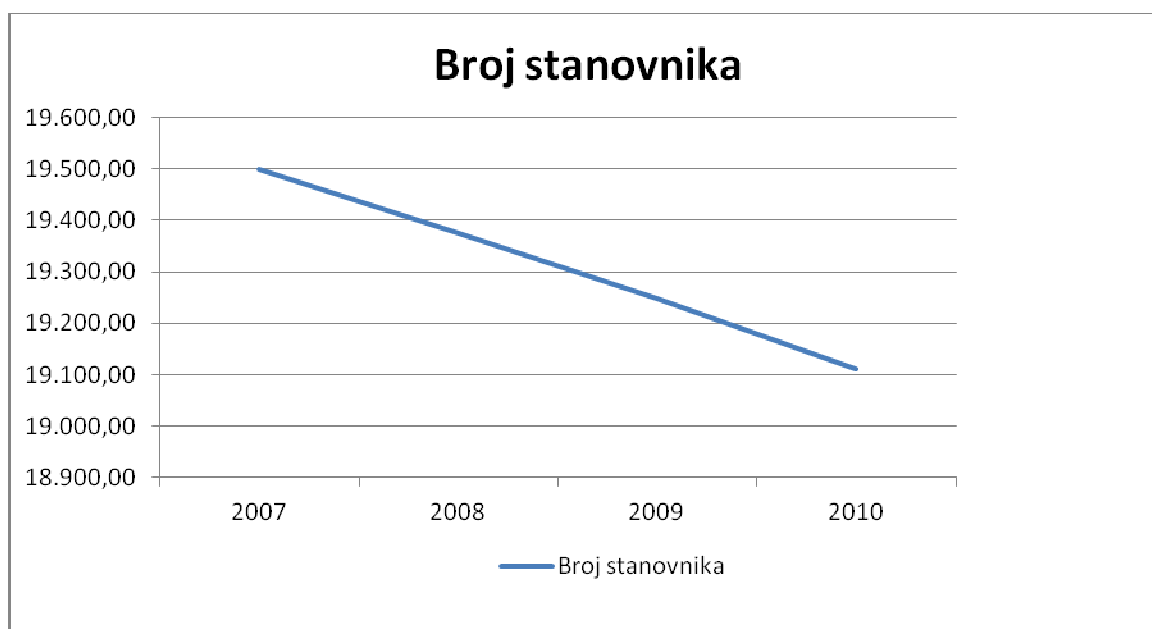
Tablica br. 5. - Usporedba dobnih struktura stanovništva

Opis	2009.	2010.	2011.	Prosjek	u %
Od 0 do 14 godina	4.142	4.113	4.090	4.115	21.52
Od 15 do 64 godina	12.782	12.692	12.619	12.697	66.41
Preko 65 godina	2.324	2.307	2.294	2.308	12.07
Ukupno	19.248	19.112	19.003	19.121	100

Grafikon br.2. - Usporedba dobnih struktura stanovništva

Za stanovništvo općine Gornji Vakuf-Uskoplje moglo bi se uopćeno reći da je demografski u srednjoj starosnoj dobi, s prosječnom starošću 40 godina. U općini je registriran veći broj stanovništva u kategoriji 0-14 godina u odnosu na kategoriju 65 i više godina, što upućuje na činjenicu kako je natalitet zadovoljavajući. Međutim, zabrinjava ukupna brojnost stanovništva općine koja se iz godine u godinu smanjuje.

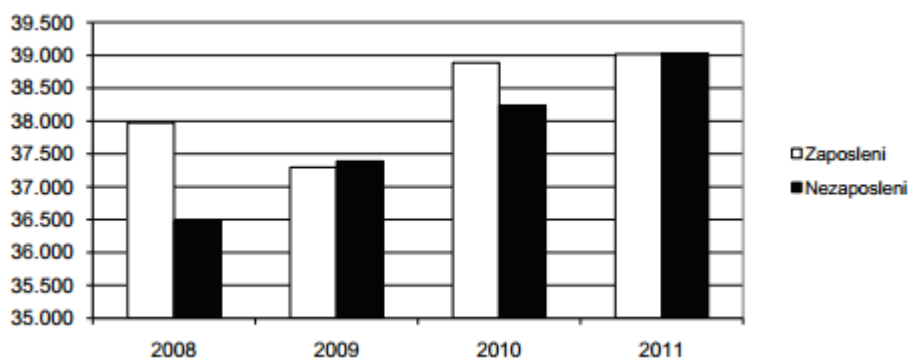

Graikon br. 3. -Broj stanovnika po godinama

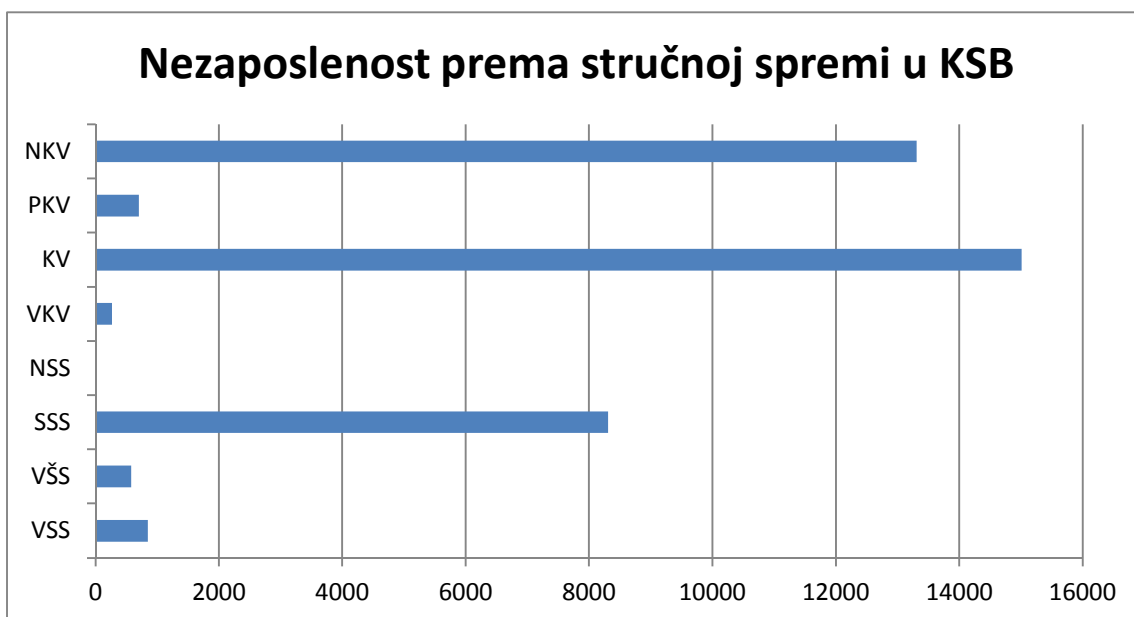
U općini Gornji Vakuf–Uskoplje prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u 2011. godini prosječno je bilo zaposleno 2.519 radnika, što je u odnosu na 2010. godine povećan broj zaposlenika za 125. Prosječan broj nezaposlenih u 2011. godini iznosio je 3.100. Najveći broj osoba radi i ostvaruje odgovarajući profit koji se ne prijavljuje državi, a hipotetski, većina njih mogu biti prijavljeni na evidenciju službi za zapošljavanje.

Tablica br.6. - Broj zaposlenih i neto plaća (2010.-2011.)¹

godina	Prosječna neto plaća			Prosječan broj zaposlenih			Nezaposleni 2011.
	2009.	2010.	2011.	2009.	2010.	2011.	2011.
G.Vakuf- Uskoplje	697,54	771,21	767,14	2.308	2.396	2.519	3.100
KSB/SBK	650,90	667,84	675,02	37.298	38.884	39.017	39.030

Grafikon br.4. -Broj zaposlenih i nezaposlenih u Kantonu Središnja Bosna

Grafikon br. 5. - Nezaposlenost prema stručnoj spremi

Preporuke :

- o promovirati životni ambijent (ali na njemu i raditi) za pristojan život na selu
- o razvijati svijest o osobnoj odgovornosti za dosadašnji, ali i budući pristup stanovništvu sela
- o prioritetno osigurati potporu za ublažavanje emigracije (bijega, odljeva) mlađeg stanovništva sa sela.

4.5. Niska produktivnost

Poljoprivreda preuzima ulogu socijalnog stabilizatora za najosjetljiviji dio populacije. To su uglavnom staračka domaćinstva koja se obično bave proizvodnjom hrane za vlastite potrebe, zatim dio radno aktivne populacije koja je direktno pogođena posljedicama tranzicije i ukupnih promjena uglavnom kroz gubljenje zaposlenja u drugim gospodarskim granama. Relativno niska produktivnost rada u poljoprivredi je, također, opća karakteristika agrarnog sektora. Ovakva situacija posljedica je različitih uzroka, a jedan od njih je i niska tehnička razina poljoprivredne proizvodnje, koja povećava potrebu u fizičkom radu.

Tablica br. 7. - Analiza gospodarske strukture

Opis	Pravne osobe	Jedinice u sastavu	Obrt
A - Poljoprivreda, lov i šumarstvo	3	1	58
B – Ribarstvo	1	-	-
C - Vađenje ruda i kamena	3	-	-
D - Prerađivačka industrija	44	4	74
E - Proiz. opskrba elektr. energijom i vodom	4	2	-
F - Građevinarstvo	6	-	24
G - Trgovina; popravak motornih vozila, motocikla	39	34	213
H - Ugostiteljstvo	2	4	177
I - Prijevoz, skladištenje i veze	12	6	23
J - Financijsko posredovanje	-	16	
K - Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje	5	2	17
L - Državna uprava i obrana, socijalno osiguranje	5	3	
M - Obrazovanje	8	-	7
N - Zdravstveni i socijalni rad	7	1	3
O - Ostale javne, komunalne i uslužne djelatnosti	68	34	35
P - Privatna domaćinstva sa zaposlenim osobljem	-	-	-
Q - Eksteritorijalne organizacije i tijela	-	-	-

5. CILJEVI I MJERE POLJOPRIVREDNE POLITIKE

5.1. Makrookviri poljoprivredne politike

Poljoprivredna je politika na svim razinama države, pa prema tome i u općinama, u proteklom periodu bila povezana s ukupnom njenom ulogom u agrarnom sektoru. Ipak, posljednjih se godina događaju primjetne promjene u političkom okviru i makroekonomskim odnosima koje su se odrazile i na ostale aspekte ukupnog života i privređivanja. Uvođenje tržišnih principa i izgradnja tržišnih atributa svakako su imali utjecaj na agrarni sektor kao najosjetljiviju gospodarsku granu. Sporo prilagođavanje države inicijativama i otvaranju prema procesima za integracijske promjene EU ipak zahtijeva novo definiranje i uloge poljoprivrede i na nižim razinama države (kantonima/županijama i nižim administrativnim jedinicama - općinama).

Agrarna politika na razini BiH je povjerena Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (MVTEO). Klasičnog nositelja agrarne politike, na nivou BiH nemamo, pa je zbog toga vođenje agrarne politike u praksi na razini općina, kantona i entiteta.

Strategija razvoja poljoprivrede u srednjoročnom razdoblju je više nego potrebna, a razlozi su :

- o *uvažvanje specifičnosti općina, u smislu specifičnosti poljoprivredne proizvodnje*
- o *potenciranje i inzistiranje na onim proizvodnjama koje su specifičnost općine i kantona*
- o *podizanje konkurentnosti upravo onih proizvodnji koje su zadane postojećim agroklimatskim uvjetima*
- o *razvitoj ruralnih područja općina, kantona i razvoj diverzificiranih djelatnosti koje će spriječiti deagrarizaciju i depopulaciju ruralnih područja.*

Nova su tranzicijska poimanja uklonila administrativne i neke formalne prepreke u razvoju agrara u privatnom obiteljskom posjedu, ali nisu razriješila neke temeljne strukturne dvojbe i nisu omogućila željeni tempo razvoja. Liberalizacija i izlaganje mnogih pravnih i fizičkih agrarnih subjekata ozbiljnoj tržišnoj utakmici (iako je to strateška orijentacija) nosi sa sobom ozbiljne probleme. Zapravo, obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo zbog loše startne pozicije nije danas konkurentno poljoprivredi iz okruženja, bez obzira na uklapanje prema tržišnim principima i uvođenjem u značajnoj mjeri međunarodnih standarda i prakse.

Ono što je fokus problema u agrarnom sektoru u našim uvjetima je poimanje i stvarnost da je agrar jedina mogućnost za osiguranje prehrambene sigurnosti i dohotka poljoprivrednika. U tom aspektu poljoprivreda, pogotovo u ruralnim područjima, još uvijek ima ulogu socijalnog amortizera, što nosi sa sobom i negativne posljedice. Dakle, poljoprivreda ublažava socijalne tenzije, ali se na taj način održava naturalna proizvodnja (proizvodnja za autokontum - usitnjeni sektor) i koče nužne sektorske promjene. Bez obzira na navedene slabosti provedeni su i mnogi reformski iskoraci i ostvareni solidni rezultati u pojedinim vidovima biljne i animalne proizvodnje, iako još nedovoljni, predstavljaju dobru osnovu za buduće korake i prilagodbu tranzicijskim procesima.

Mnogi su strateški dokumenti vezani za revitalizaciju agrarnog sektora često predlagali mjere za postizanje određenih ciljeva, koji su često postavljani dosta ambiciozno, ponekad i nerealno. Ponekad su bili proizvodno orijentirani, a nisu dali ono što je najbitnije, prije svega ulogu države u razvoju poljoprivrede. Veliki je broj napisanih dokumenata ostao kao beživotna papirna tvorevina ili popis pustih želja, ali nikako kao platforma u promjeni ambijenta u agrarnom sektoru.

Evidentna je pozitivnija klima prema poljoprivredi, no, nažalost, nije moguće ta stremljenja pratiti finansijskim inputom. Moglo bi se reći kako je ona ne samo formalno prisutna, nego je i u nekim aspektima praktično potvrđena. Na ovaj se način općina Gornji Vakuf-Uskoplje se svrstala među one političke jedinice u F BiH koje agraru prilaze s njegove programsko-dokumentacijske strane, što bi trebao biti obećavajući uvod i za dobre razvojne početke temeljene na implementaciji Plana.

5.2. Reformski ciljevi agrarne politike

Reforme agrarne politike su određene u zakonu o poljoprivredi F BiH, prema tome bitne su i za niže nivoe vlasti uključujući i općine, a trebaju strateški obuhvaćati :

Ciljeve :

- o povećanje samodovoljnosti domaćim poljoprivrednim proizvodima i stvaranje uvjeta u kojima će se potrošačima osigurati odgovarajuća i stabilna ponuda poljoprivrednih proizvoda u skladu s njihovim zahtjevima, posebno u pogledu cijene i kvalitete, te zdravstvene ispravnosti hrane*
- o povećanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje i izvoza s ciljem jačanja konkurentnosti na domaćem i inozemnom tržištu*
- o osiguranje stabilnog poljoprivrednog dohotka i omogućavanje adekvatnog životnog standarda poljoprivrednim proizvođačima*
- o tehničko-tehnološko unapređenje poljoprivrednog sektora*
- o osiguranje integracije poljoprivrednog sektora u EU i globalno tržište*
- o racionalno korištenje i očuvanje prirodnih resursa, zaštita okoliša i unapređenje integralne i organske poljoprivrede*
- o razvoj i očuvanje ruralnih područja i očuvanje tradicionalnih ruralnih vrijednosti*
- o iznalaženje povoljnijih uvjeta za rješavanje radno-pravnog statusa poljoprivrednih proizvođača.*

Mjere

Mjere poljoprivredne politike su one kojima se ostvaruju ciljevi poljoprivredne politike, a koje se donose na državnom, federalnom, kantonalnom i općinskoj razini.

Mjere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postupno će se prilagođavati na svim razinama vlasti u cilju usklađivanja s vrstama mjera u EU.

S obzirom na područje djelovanja mjere poljoprivredne politike dijele se na mjere :

- o tržišno-cjenovne politike*
- o strukturne politike*
- o zemljišne politike*
- o novčanih podrški u poljoprivredi.*

Mjere poljoprivredne politike moraju biti međusobno usklađene i moraju se provoditi prema principima neutralnosti i ravnopravnosti.

Jedna od najvažnijih mjera u reformi agrarne politike od općine do razine države koju bi trebalo poštovati i u općini Gornji Vakuf-Uskoplje je postupna izgradnja sustava integrirane politike ruralnog razvoja koja se treba harmonizirati s EU. Ova politika ima tri strateška temelja(cilja) :

- o podizanje konkurentnosti kroz različite vidove potpore primarnoj poljoprivredi i prerađivačkoj industriji*

- o *potpore specifičnim proizvodnjama koje su uvjetovane agroklimatskim uvjetima na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje*
- o *bolje upravljanje resursima i okolišem i diverzifikacija aktivnosti u ruralnim područjima (stvaranje preduvjeta da se seosko stanovništvo bavi širim izborom aktivnosti.)*

5.3. Koncept održivog razvoja poljoprivrede

Efikasne odgovore za dugoročno rješavanje postojećih problema ne daju ni neoliberalni ni protekcionistički koncept agrarne politike. Stoga Plan predlaže koncept održivog razvoja poljoprivrede. Cilj je ovog koncepta održavanje multifunkcionalne uloge poljoprivrede i modernizacija svih segmenata radi realizacije i brže prilagodbe u prihvaćanju i uopće poimanju europske poljoprivrede (općine, kantoni koji u svojim okvirima brže restrukturiraju agrarni sektor prema EU konceptu, bez obzira na veliku ovisnost o većim razinama vlasti, imaju šansu za bržu njenu revitalizaciju i konzistentnost). Koncept održivog razvoja izvorno se vezuje za upravljanje prirodnim resursima na način koji osigurava njihove reproduktivne sposobnosti. Plan razvoja poljoprivrede na razini općine Gornji Vakuf-Uskoplje upravo predlaže koncept održivog razvoja poljoprivrede, a nikako rješavanje postojećih problema protekcionističkim ili neoliberalnim metodama.

5.4. Tržišno-cjenovna politika (ambijent na razini BiH)

U okviru tržišno-cjenovne politike, carinske i politike cijena poljoprivrednih proizvoda, kao i vanjskotrgovinske politike i mjere za stabilizaciju tržišta bit će ograničene prije svega zahtjevima koji proizlaze iz potpisanih međunarodnih ugovora. To su prije svega potpisani sporazum CEFTA i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP2), i ostali bilateralni sporazumi. Iako unutar svih tih sporazuma postoje klauzule koje govore o zaštiti domaćega tržišta, njih nije u praksi lako provesti.

Razlog tomu je što tržište na razini države, generalno, ima karakteristiku institucionalne neuređenosti, prije svega zbog netransparentnog i neefikasnog zakonodavnog i sudskog sustava, pogotovo zbog veoma komplicirane procedure u dogovorima i provedbi. Slobodno tržište i tržišno gospodarstvo često su sinonimi za zakonski neuređeno tržište ili tržište gdje institucije ne garantiraju primjenu postojećih zakona. Nedovoljno efikasne institucije, slaba zaštita i sigurnost vlasništva, birokratizirani postupci i neefikasna administracija, osobito često i na lokalnoj razini, glavne su odlike domaćeg gospodarskog ambijenta.

U okviru tržišno-cjenovne politike najvažnije su mjere za stabilizaciju tržišta i mjere izravne proračunske potpore. Mjere za stabilizaciju tržišta podrazumijevaju održavanje

Janjić Pejo, (2002.), WTO i poljoprivreda, Znanstveni glasnik br. 12.

Kolektiv autora : Enviromoment Performance Review, Bosnia and Herzegovina, Economics Commission, for Europa

vanjskotrgovinske zaštite za osjetljive proizvode i korištenje elemenata za stabiliziranje tržišta u slučaju većih poremećaja. Ove mjere procesima liberalizacije gube na značenju pa sve veću ulogu u pogledu opskrbe pogodnijih uvjeta u potpunosti trebaju preuzeti izravna plaćanja (po ha ili grlu).

5.5. Mjere strukturne politike –na razini općine Gornji Vakuf - Uskoplje

To su mjere koje za krajnji cilj imaju promjenu agrarne strukture zbog prilagodbe sektora nadolazećim integracijama i nemilosrdnoj tržišnoj utakmici. Nepovoljna ukupna struktura poljoprivrede je temeljni ograničavajući čimbenik njenog daljnjeg razvoja. Zbog toga je potrebno provesti specifične određene mjere strukturne politike na razini općine Gornji Vakuf-Uskoplje koje nisu obuhvaćene mjerama strukturne politike F BiH. To su :

- o *investicije u poljoprivredi na razini općine zbog promjene agrarne strukture (promjena osnovnog stada, investicije u dugogodišnje nasade, investicije u preradbene kapacitete, skladišne i rashladne kapacitete za voće i povrće, ljekovito bilje i gljive)*
- o *potpore u marketinškoj pripremi proizvoda za tržište*
- o *razvoj specifičnih poljoprivrednih proizvodnji uvjetovanih agroklimatskim uvjetima općine*
- o *potpora ruralnim područjima s težim uvjetima gospodarenja u poljoprivredi (sva područja iznad 800 m n.v.)*
- o *potpora stvaranju organizacija proizvođača i udruga*
- o *potpora stručnom osposobljavanju poljoprivrednika za specifične proizvodnje*
- o *mjere ruralnog razvoja i ostale mjere.*

Mjere zemljišne politike na razini općine Gornji Vakuf-Uskoplje su upravo neriješeni posjedovni odnosi na poljoprivrednom zemljištu kao temeljnom resursu za poljoprivrednu proizvodnju. Ipak, postoje načini kojima općina može snažnije potaknuti razvoj poljoprivrede, a to su prije svega :

- o *provedba mjera koncesije i dodjele prava korištenja poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu države*
- o *dodjela u koncesiju šumskog zemljišta za podizanje dugogodišnjih nasada(ovu mjeru mora pratiti sustav rekultivacije koji treba posebnim mjerama finansijski potaknuti)*
- o *zaštita od pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište gdje god je to moguće, a u slučaju pretvaranja osmišljavanje mjere povrata ubranih sredstva od prenamjene u melioracije poljoprivrednog zemljišta nižih bonitetnih klasa (navodnjavanje, uređenje, izgradnja puteva i slično. Istina, ova se sredstva godišnje plasiraju u uređenje zemljišta putem kantona. Koristi li u odgovarajućoj mjeri Gornji Vakuf – Uskoplje ta sredstva, u ovom trenutku nije poznato.)*

- o *provedba mjera obvezne kontrole plodnosti, kontrole, kontaminacije i infekcije*
- o *zaštita zemljišta od erozije*
- o *strateški cilj – navodnjavanje poljoprivrednih parcela.*

Preporuke :

Plan podržava onu proizvodnu strukturu koju će shodno svojim interesima oblikovati komercijalna gospodarstva koja osiguravaju snažnije zapošljavanje i stjecanje profita te održivost. Predstojeće stvaranje takvih gospodarstava treba prihvatiti kao proces u kojem će svoje šanse imati i mala obiteljska imanja, ukoliko pokažu spremnost za organizacijsko ujedinjavanje putem zadruga, ili drugih oblika organiziranosti. Proizvođače s proizvodnjom, koja je po opsegu ispod svih kriterija rentabilnosti, bez spremnosti za organiziranje usmjeravati na socijalne potpore i programe lokalne zajednice – općine.

5.6. Mjere novčanih podrški na razini općine Gornji Vakuf-Uskoplje

Potpore s razine općine Gornji Vakuf-Uskoplje trebale bi razvijati komercijalnu proizvodnju kroz preferiranje pojedinačnih strateških proizvoda kako bi se upriličila što brža izmjena zatečene strukture obiteljskih gospodarstava u smjeru njihove komercijalizacije i osposobljavanja za tržišnu utakmicu. U odnosu na sadašnju praksu, sredstva za potpore većim dijelom treba preusmjeravati na investicije, i to kroz značajnije participacije u kapitalnim ulaganjima i regresiranje kamata na kredite na račun izravnih cjenovnih poticaja za pojedine proizvodnje. U proizvodnji se opredjeljivati za potpore po jedinici površine i grlu, te uvesti regrese za inpute (gnojivo, gorivo). Nije potrebno forsirati neke neperspektivne proizvodnje, a pojam koji je danas u modi kao "proizvodna strateška opredjeljenja" neće više biti aktualan. Poljoprivrednik neće moći očekivati da mu općina ili netko drugi kaže što će proizvoditi, a njegov uspjeh ovisit će od mudrosti njegovih odluka, bez obzira na aktualne informacije savjetodavnih stručnih službi.

Ove mjere treba pažljivo postaviti kako bi se izbjegla bilo kakva preklapanja s mjerama novčanih potpora Kantona Središnja Bosna i Federacije BiH. To su sljedeće mjere :

- o *sustav kapitalnih ulaganja u poljoprivredi (ovdje čak može doći do preklapanja u sustavu kapitalnih ulaganja, opet ovisno o prioritetima)*
- o *novčane potpore za marketinšku pripremu proizvoda za tržište i izvoz poljoprivrednih proizvoda*
- o *potpora područjima s ekstremno otežanim uvjetima privređivanja*
- o *potpora proizvodnji mlijeka, mesa, ribe, podizanju voćnih zasada, otkupu i preradi ljekovitog bilja i gljiva.*

5.7. Politika ruralnog razvoja

Za uspješno planiranje i odvijanje ruralnog razvoja potrebno je uvažiti tri temeljna koncepta, a to su :

- o *metodološki koncept (seoski prostor i temeljna načela njegovog razvoja su jasno određeni)*
- o *koncept učinkovitosti (društveno-gospodarski čimbenici na seoskom prostoru djelotvorno pridonose ukupnom gospodarskom rastu)*
- o *koncept jednakosti (životni standard seoskog stanovništva ne zaostaje za onim iz urbanog prostora).*

Tradicionalni pojam ruralnog razvoja koristio se najčešće u vezi s razvojem poljoprivrede u širem smislu. U novije vrijeme ruralni razvoj uključuje i druge dimenzije razvoja koje su pretpostavka unapređenja sveukupnog života ljudi u seoskim područjima, ali valja još uvijek imati na umu da pitanje ruralnog razvoja nije moguće riješiti ako se stanje u seoskim područjima odvoji od problema poljoprivrede. Tek cjelovito osmišljen razvoj, tj. holistički pristup ruralnom razvoju i realni razvojni programi mogu pomoći da se život u seoskim područjima izmijeni nabolje.

S obzirom da je poljoprivreda najvažnija djelatnost u ruralnom području i pridonosi njegovom razvoju važno je primijeniti strukturne postupke kako bi se postigli sljedeći ciljevi :

- o *poboljšanje efikasnosti i konkurentnosti*
- o *poboljšanje socioekonomske i/ili proizvodne strukture u poljoprivredi*
- o *potpore različitim oblicima udruživanja proizvođača, prerađivača i potrošača*
- o *uvođenje i potpora načinima gospodarenja koji su prihvatljivi za okoliš i čuvaju okolišnu vrijednost prostora.*

Potpore u ruralnom razvoju

Politiku ruralnog razvoja bilo bi efikasno izravno usmjeravati poljoprivrednim gospodarstvima ili grupama gospodarstava, posebno na područjima s otežanim uvjetima življenja. Dakle, nužno je potpore usmjeravati u cilju povećanja efikasnosti i konkurentnosti gospodarstava. Efikasno bi bilo potpore usmjeravati u naknade proizvođačima za proizvodnju u otežanim uvjetima življenja (izdefinirati naknade za različita područja privređivanja), naknade za organsku proizvodnju hrane, potpore prestrukturiranju (transformaciji) od naturalnog prema robnom komercijalnom gospodarstvu, potporu kapitalnim ulaganjima, potporu za proizvodnju višegodišnjim zasadima, proizvodnju ribe, ovčarstvo i kozarstvo, potporu rashladnim kapacitetima (skladištima za voće i povrće), potpore mladim proizvođačima, potpore u radu poljoprivrednih stručnih službi, veterinarskih intervencija, politike kvalitete proizvoda, istraživanja i obrazovanja u agrarnom sektoru. Pored navedenih mjera neophodno je

poticati i očuvanje okoliša (očuvanje genetskih resursa), poboljšanje infrastrukture, ekologije i dr.

Principi za potpore

Temeljne principe i polazišta navedenih potpora bilo bi racionalno orijentirati prema komercijalnim gospodarstvima :

- o koja imaju startnu poziciju za robnom proizvodnjom (objekte i infrastrukturu, zemljište, postojeću proizvodnju koju treba uvećavati)
- o čiji jedan član obitelji ima trajno opredjeljenje prema poljoprivrednoj proizvodnji, a mlađi je od 50 godina, te je spreman stručno i organizacijski prihvaćati tehnološka rješenja
- o koji je svoju proizvodnju ugovorio s dorađivačkim ili prerađivačkim kapacitetom
- o koji je spreman službeno i profesionalno prijaviti svoju djelatnost i zaposlenje u agrarnom sektoru (kao obrtničku djelatnost ili d.o.o).

Za naturalnu (nekomercijalnu) proizvodnju potpore usmjeravati u sustav organiziranosti. Samo organizirani prirodni proizvođači predstavljaju proizvodnu snagu.

6. INSTITUCIJE ZA PROVEDBU PLANA

6.1. Okviri funkcioniranja

Nije sporno kako nam je potreban efikasan i konkurentan poljoprivredni sektor s kojim bi općina postala dostojan partner vanjskom okruženju. Put do takvog sektora vodi preko dosljedne implementacije zadataka iz ovog plana.

Poljoprivredna se proizvodnja može razvijati samo uz odgovarajuću *institucionalnu potporu* svih čimbenika koji u njenom lancu imaju odgovarajuće obveze i dužnosti. Svi oni i važni su i efikasni razmjerno rangu u vertikali svoje strukture, i to idući od općine

pa preko kantona i entiteta do države kao najveće razine vlasti. Sve se trebaju naći na zajedničkom zadatku :

- o *da se poljoprivredi kao gospodarskoj djelatnosti osigura sukladno i efikasno djelovanje, i*
- o *da ljudi koji se odluče profesionalno baviti ovom djelatnosti znaju gdje i na koji način mogu riješiti probleme u svom radu.*

6.2. Zadrugarstvo - zadruge i udruge

Zadružni sustav na razini entiteta i BiH je u institucionalnoj i finansijskoj krizi, s obzirom da je opterećen hipotekom ranijih razdoblja. Sadašnji Zakon o zadrugarstvu tretira zadrugu kao organizaciju fizičkih i pravnih osoba bez izgrađenog mehanizma za privlačenje kapitala u zadruge. Aktivnosti se Zadružnog saveza pokušavaju zasnivati na servisnim uslugama zadrugama, kako iz domene pravne regulative i pravnog statusa zadruga i njihove imovine, tako i iz oblasti razvoja, sagledavanja funkcioniranja tržišta, organiziranja natjecateljskih aktivnosti. Nažalost, u svim ovim aspektima sve su ove aktivnosti završavale samo pokušajima. Danas funkcionira uloga zadružnog saveza u reviziji zadružne imovine na razini F BiH. Općina Gornji Vakuf-Uskoplje nakon rata nije uspjela instalirati efikasnu zadrugu. Bez obzira i na neke ograničavajuće čimbenike, prije svega nedostatak interesa za udruživanje, neuviđanje koristi, nedostatka znanja od koristi koje mu nosi udruživanje na različite proizvodne aspekte i zajedničke interese, straha prijevare i iskorištavanja, izostanak povjerenja, korist koju zadruga i udruženja poljoprivrednika mogu pružiti svode se :

- o *na upoznavanje poljoprivrednika s mjerama i uredbama (legislativa)*
- o *na zajedničko sudjelovanje na sajmovima i druge promotorske aktivnosti*
- o *na jeftiniju nabavku repromaterijala i pogodnosti u plaćanju*
- o *na lakši i sigurniji plasman proizvoda*
- o *na međusobnu povezanost članstva u razmjeni znanja i iskustva*
- o *na smanjenje troškova u dobivanju različitih certifikata*
- o *na prepoznatljivost na tržištu kroz razvoj robne marke*
- o *na pristup povoljnijim kreditnim izvorima na slobodnom bankarskom tržištu*
- o *na lakše ostvarivanje prava u zaštiti vlastitih interesa.*

Udruge poljoprivrednih proizvođača koja djeluju komorskim sustavom, samostalnim udruživanjem ili samostalno imaju zadatak pratiti i analizirati gospodarska kretanja, predlagati mjere radi unapređenja uvjeta rada i poslovanja svojih članova, sudjelovati u pripremi mjera razvojne politike i plana razvoja, na poslovnom povezivanju privrednih subjekata, sudjelovati u mehanizmima zaštite domaće proizvodnje, sprječavati monopolističke položaje na domaćem tržištu i sudjelovati u izgradnji granskih sporazuma. Dakle, udruge poljoprivrednika imaju savjetodavnu, edukativnu i lobirajuću

ulogu i predstavljaju prvu sponu malog poljoprivrednog proizvođača sa svim relevantnim institucijama i organizacijama u okruženju.

6.3. Veterinarska služba

Na razini BiH ustrojen je *Ured za veterinarstvo*. Ovim je uredom uspostavljena veterinarska kontrola na razini BiH i to s nizom njenih zakonodavnih i koordiniranih funkcija. Najveće udio u pozitivnoj selekciji imaju veterinari na terenu uz provedbu umjetnog osjemenjavanja i drugih uzgojno - selekcijskih mjera. Identifikacija životinja je također (tehnički dio) povjerena veterinarskom servisu premda je prisutna negativna tendencija da se ti poslovi odvijaju preko drugih institucija.

Uvođenjem tehnike „transfera embrija“, u budućnosti će se sigurno poboljšati razinu usluga, a i za proizvod imati znatnije poboljšanje pasminskog sastava, uz pomno planiranje određenih pasmina ambijentu i prilagodbi uzgoja. Sljedeći bi korak, koji bi obvezno trebalo uvrstiti u strateška opredjeljenja u budućnosti, bio informatičko unificiranje programa po kojim sada većina veterinarskih stanica radi.

Preporuke :

- ✓ nužno je u najkraćem vremenu certificiranje veterinarske stanice u smislu potvrđivanja tehnika i procedura, kako veterinarskih, tako i laboratorijskih usluga
- ✓ opremanje Veterinarske stanice hardverom i softverom, te potrebnom opremom za uvođenje novih tehnologija u stočarskoj proizvodnji
- ✓ aplikacija softvera- obuka kadrova- stvaranje informatičkog prstena za mehanizam „ Brzog odgovora „ na krizne i hitne situacije u smislu sprječavanja šteta u stočarskoj proizvodnji zbog pojave opakih zaraznih bolesti.

Nedovoljan broj veterinara u općini Gornji Vakuf-Uskoplje onemogućuje, za sada, neke intenzivnije iskorake u smislu podizanja razine i opsega usluga. Potrebno je osigurati dovoljno sredstava za opremanje veterinarskog servisa za nove izazove koji svakako dolaze u sljedećem razdoblju.

7. OGRANIČENJA ZA REVITALIZACIJU AGRARNOG SEKTORA

7.1. Ograničenja poljoprivrednoj proizvodnji

Dakle, postoje brojna ograničenja u agrarnom sektoru na koje Plan daje odgovor i predlaže rješenja, ali s činjenicama koje moramo imati u vidu :

- o veći broj obiteljskih gospodarstva nema startnu poziciju za konkurenciju iz okruženja*
- o nepovoljna ekonomska situacija na svim razinama*
- o veoma usitnjen posjed s niskom razinom intenzivnosti, otežanim uvjetima u proizvodnji, zaostatom tehničko-tehnoloških rješenja*
- o poljoprivreda je često dodatno zanimanje što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju gospodarstva*
- o niska razina znanja kod proizvođača*
- o nedovoljan financijski input u potporama, neadekvatna kreditna politika*
- o nedostatak poljoprivrednih stručnih službi u široj proizvodnoj praksi; znanstvena istraživanja nisu dovoljno usklađena s razvojnim potrebama agrarnog sektora.*

Pored navedenih primarnih, evidentni su i drugi ograničavajući segmenti za revitalizaciju agrara, prije svega zastarjelost opreme i tehnologije proizvodnje, nizak stupanj primjene mehanizacije, usitnjenost primarne poljoprivrede, nizak opseg proizvodnje po obiteljskom gospodarstvu, relativno visoka cijena inputa u krajnjem proizvodu, niska razina tržišne prodaje, neorganiziranost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvodnje i prerade.

7.2. Agroekološki uvjeti i resursi

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje raspolaže znatnijim resursima obradivih poljoprivrednih površina za komercijalnu proizvodnju ratarskih i voćarskih kultura. Na drugoj strani, općina raspolaže znatnom površinom prirodnih livada i pašnjaka, pa time i potencijalom za stočarsku proizvodnju, osobito govedarstvo, ovčarstvo i kozarstvo u višim i visokim zonama općine. Usprkos ograničenim površinama općina Gornji Vakuf-Uskoplje u proizvodnom je smislu veoma raznovrsna. Zastupljenost velikog broja poljoprivrednih grana uvjetovana je, prije svega, različitim prirodnim ambijentom. Tako je u nižim zonama zastupljeno ratarstvo, voćarstvo, rano povrće, a na višim i visokim zonama, ekstenzivno stočarstvo (uzgoj goveda, ovaca). Od povrtnih kultura dominira proizvodnja kupusa i krumpira.

Ukoliko se stavi u odnos veličina poljoprivrednih površina i vrijednosti ostvarene proizvodnje i bez dubljih analiza dolazi se do zaključka o nedovoljnoj iskorištenosti poljoprivrednih resursa.

7.3. Nagib terena

Po izuzetno povoljnim agroekološkim svojstvima i proizvodnim površinama u kojima na obradivo zemljište otpada 865 ha (oranice, vrtovi i voćnjaci) ili 7,5% ukupnih poljoprivrednih površina općina Gornji Vakuf - Uskoplje predstavlja jedan respektabilno snažan potencijal za poljoprivredni razvoj. Ipak, njen daleko veći poljoprivredni zemljišni ostatak od 10.526 hektara livada i pašnjaka otpada na visinsko-pašnjačko područje, što je u tom dijelu prividno čini poljoprivredno manje atraktivnim područjem. Uz poznate karakteristike tla, značajan ograničavajući segment pašnjačkog pa i livadskog prostora stoji u činjenici kako se veliki dio tih površina nalazi na nagibima koji su veći od 8°, što sprječava svrsishodniju obradu tla i ograničava izbor načina njegovog korištenja.

7.4. Spoj tradicije i modernizacije

Niska ulaganja inputa, prije svega organskog i mineralnih gnojiva i sredstava za zaštitu bilja, rezultiraju niskim prinosima po jedinici proizvodnje u biljnoj, pa onda i u stočarskoj proizvodnji. Realno je da će se takav tradicionalan način još dugo zadržati. Ipak, sve su snažniji prodori suvremenog načina organiziranja proizvodnje hrane, kako na poljoprivrednim obiteljskim gospodarstvima, tako i u prerađivačkoj industriji. Modernizacija, po pravilu, ide brže gospodarstvima koja su bliže urbanom području. Može se uočiti jasna razlika između ova dva vida u pojedinim poljoprivrednim granama. Tako u proizvodnji povrća imamo, istina manji broj, proizvođača koji primjenjuju vrlo moderan pristup, ali su brojni i oni koji se bave proizvodnjom uglavnom na tradicionalan način, prije svega za potrebe potrošnje vlastitog gospodarstva. U proizvodnji mlijeka, također, u posljednje se vrijeme pojavljuju farmeri koji ostvaruju sasvim visoku proizvodnju po grlu, zahvaljujući inicijativama i organizaciji „Agrocentra“ d.o.o Gornji Vakuf-Uskoplje i ta proizvodnja za njih predstavlja obiteljski posao, dok je većina onih kojih se tom proizvodnjom bave prvenstveno da bi zadovoljili egzistencijalne potrebe obitelji, a eventualne viškove predaju navedenoj mljekarskoj industriji.

Posmatrajući u cjelini, stočarstvo je grana u kojima se proizvodnja u najvećem stupnju odvija na tradicionalan način, ali su istovremeno i tržišno orijentirani, čak u većem stupnju nego neke druge grane. Jedna je od karakteristika tradicionalne poljoprivrede i visoka zastupljenost staračkih domaćinstava, kao i ženske radne snage koja obavlja brojne poslove na gospodarstvu. Zbog brojnih razloga, znatan je broj umirovljenika i hobista koji se aktivno bave poljoprivredom. U nekim sektorima, kao što su pčelarstvo, sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva, voćarstvo i sl. umirovljenici uzimaju aktivan udio.

Navedene se činjenice ne mogu i ne smiju ignorirati pri osmišljavanju koncepta nove agrarne politike. Nema dvojbe kako poticajna politika treba ići u smjeru modernizacije, povećanja produktivnosti i poticanja komercijalne proizvodnje. Ta je modernizacija opći uvjet za progres života ruralnog stanovništva, a bitno je to učiniti uz poštovanje principa održivog razvoja.

7.5. Veze između proizvodnje i prerade

Primarna poljoprivredna proizvodnja posljednjih nekoliko godina u općini Gornji Vakuf - Uskoplje u nekim proizvodnjama bilježi rast (proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru i na otvorenom, zatim krumpira, voća, kao i drugih poljoprivrednih proizvoda). Taj je rast, prije svega, rezultat niskog standarda ljudi i nije rezultat konzistentne agrarne politike. Poljoprivreda i prerađivačka industrija čine nedjeljivu cjelinu u proizvodnji hrane. Stoga je vitalan i konkurentan prehrambeno-prerađivački sektor značajan čimbenik razvoja poljoprivrede i ruralnih područja. Nedostatak prerađivačkih kapaciteta u općini Gornji Vakuf-Uskoplje predstavlja krupnu prepreku za veći i stabilan plasman poljoprivrednih proizvoda, što slabi ekonomski impuls razvoja suvremenog primarnog sektora i cijelog lanca proizvodnje hrane. Nepovoljno stanje u prerađivačkom sektoru uglavnom se kompenzira nabavkama prerađevina iz okruženja. U snaženju i bržem razvoju prehrambeno-prerađivačkog sektora, makar u statusu manjih obrtničkih kapaciteta za preradu, za koje postoje domaće, prije svega autohtone sirovine, leži značajan neiskorišteni potencijal za razvoj poljoprivredno-prerađivačkog sektora. Stoga su u prerađivačkoj industriji potrebne mjere agrarne politike koje će istovremeno stimulirati razvoj poljoprivrede pa time i ruralno područje.

7.6. Konkurentnost proizvodnje

Konkurentnost proizvodnje nije moguće analizirati i predlagati mjere u mikroomjeru, odnosno na razini općine ili kantona. Na ukupnom području BiH, za sada još nema kvalitetnih i konzistentnih podataka o ustaljenosti cijena poljoprivrednih proizvoda. One se mijenjaju iz dana u dan, a cijene su jedan od najvažnijih agrarno-ekonomskih informacija za analizu stanja poljoprivrede i njene konkurentnosti. Podaci o prosječnim otkupnim cijenama poljoprivrednih proizvoda, iako se periodično prate i objavljuju u statističkim publikacijama, nisu potpuni, niti su metodološki usuglašeni sa standardima EU. Nedostaju podaci za određene proizvode i godine, cijene su zaokružene, što ukazuje na značajan udio procjena. Nedovoljna konkurentnost na tržištu regije, a da se i ne govori o svjetskom tržištu, uvjetovana je niskom intenzivnošću, malim opsegom proizvodnje, kao i visokim cijenama inputa. Najvažniji je uzrok niske cijene koja se iskazuje posljednjih godina **nedostatak zaštite domaće proizvodnje i prekomjeran uvoz**. Iako se proizvodnja u poljoprivredi i prehrambenoj industriji posljednjih godina povećala, u nekim proizvodima BiH ostaje neto uvoznik hrane sa značajnim trgovinskim deficitom na tom području.

7.7. Ograničenja u odnosu na mogućnosti i pretpostavke

U razmatranju razvojnih mogućnosti agrarnog gospodarstva na razini općine Gornji Vakuf-Uskoplje polazi se, između ostalog, od tri temeljne pretpostavke :

- o *stanja raspoloživih resursa poljoprivrednog zemljišta i njihovog proizvodnog potencijala*
- o *veliĉine i strukture obiteljskih gospodarstava*
- o *dostignutog stupnja u razvoju – stanja modernizacije i razine intenzivnosti u poljoprivredi.*

Sektorska je analiza pokazala kako u razvoju poljoprivrede općine Gornji Vakuf - Uskoplje postoje brojna ograniĉenja na koja Plan treba naći odgovor.

Pored zahtjeva za sve veću tržišnu usmjerenost i prilagođavanje europskim zahtjevima potrebno je imati u vidu :

- o *desetljetno zaostajanje poljoprivrede u razvoju*
- o *nepovoljna ukupna ekonomska situacija u posljednjih 20 godina koja je usporila ulaganja u modernizaciju poljoprivrede(posebno je negativne posljedice na razvoj poljoprivrede ostavilo gubljenje ranijih tržišta)*
- o *usitnjen posjed s niskom razinom intenziteta(Proizvodnja, osobito u ekstremno ruralnim područjima (iznad 800 m.n.v.) u veoma otežanim prirodnim uvjetima ne omogućava snažniju modernizaciju što uvjetuje nisku konkurentnost. Još je nepovoljnije to što ne postoji zakonska regulativa koja bi onemogućila dalje usitnjenje posjeda.)*
- o *poljoprivreda je najčešće samo dodatno zanimanje što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju gospodarstva (ĉak i u kućanstvima u kojima je glavni izvor prihoda poljoprivreda, nositelji obitelji nastoje održati vezu s industrijom ili drugim sektorima, odakle osiguravaju socijalnu sigurnost obitelji)*
- o *nezadovoljavajuća obrazovna i stručna razina proizvođaĉa za bavljenje poljoprivredom kao biznisom(postoji uvjerenje kako se poljoprivredom može baviti svatko, bez posebnih kvalifikacija i vještina)*
- o *nedovoljno izgrađena infrastruktura na selu (premda je u posljednjih nekoliko godina bilo projekata koji su se odnosili na izgradnju osnovne putne infrastrukture na selu i objekte vodoopskrbe)*
- o *nedovoljno snažan finansijski sektor koji bi udovoljio zahtjevima za kredite u poljoprivredi (jaĉanje finansijskog sektora, koje je vidljivo posljednjih godina, ne prati i spremnost banaka u kreditiranju sitnih proizvođaĉa hrane, što dodatno otežava ovu važnu funkciju razvoja)*
- o *nedovoljno prisustvo stručnih službi u samoj proizvodnji; općinske savjetodavne službe nisu definirane.*

- o *Nedovoljno izgrađena vertikalna integracija između primarne poljoprivrede i prerađivačke industrije, zbog ograničenosti prerađivačkog kapaciteta i skromnog asortimana finalnih proizvoda.*

Najizraženiji problemi u oba sektora (primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i preradi) koji doprinose slaboj konkurentnosti su :

- o *zastarjelost opreme i tehnologije u proizvodnji*
- o *nizak stupanj primjene mehanizacije*
- o *usitnjenost primarne poljoprivrede, nizak opseg proizvodnje po jedinici gazdinstva*
- o *relativno visoka cijena inputa koji utječu na cijenu krajnjih proizvoda*
- o *nizak stupanj tržišne prodaje*
- o *neorganiziranost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvođača i prerađivača.*

Poljoprivredi se daje zadaća da bude glavna djelatnost seoskog prostora i postane izdašan izvor prihoda njenih stanovnika. To su krupni zadaci koji su u visokom nesuglasju sa sadašnjim općenito lošim stanjem u sektoru pa se unapređenje tog stanja postavlja kao goruća potreba pred kojom nije ostalo vrijeme za bilo kakva uzmicanja. Kako bi se otvorili procesi za dostizanje postavljenih zadaća, treba rješavati probleme i ograničenja kojih sektor ima napretek.

Rješenja za prevladavanje ograničenja :

- o aktivirati prirodne potencijale (resurse) u održivu proizvodnju
- o racionalno i namjenski gospodariti prirodnim resursima
- o provoditi mjere zaštite prirodnih resursa
- o gdje je god moguće fokusirati se na organsku proizvodnju hrane
- o iskoristiti spremnost stanovništva da se bavi poljoprivredom
- o poticati manje (obrtničke) prerađivačke pogone
- o ostvariti opći konsenzus oko potpore za financijski input agrarnom sektoru na razini općine Gornji Vakuf-Uskoplje (1,5% - 2% u odnosu na godišnji proračun)
- o poticati razinu specijalizacije proizvodnje
- o popravljati tehničku opremljenost i organizacijsku strukturu
- o popravljati odsutnost ruralnih komponenti razvoja.

8. RAZVOJ POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

8.1. Razvojni ciljevi

Promjene u makroekonomskim okvirima na razini države odrazile su se na sve aspekte privređivanja, prema tome i u aspektu agrarnog sektora. Tržišni su principi uglavnom utjecali na poljoprivredu kao najspecifičiji i najosjetljiviji sektor. Otvaranjem prema međunarodnoj zajednici, a posebno opredjeljenjem za EU integracije poljoprivreda dobiva novu ulogu i značenje.

Polazeći od ovakve iznesene ocjene, u svom tehnološkom, organizacijskom i upravljačkom dijelu, cjelokupni se plan svom svojom energijom usredotočava na sljedeća bitna pitanja :

- o izbor (selekcioniranje) užeg broja tradicionalnih proizvodnji koje najbolje odgovaraju prirodnim resursima u uvjetima općine Gornji Vakuf-Uskoplje i uvjetima domaćeg i vanjskog tržišta
- o uvođenje novih i moderniziranje (intenziviranje) starih proizvodnji radi postizanja ekonomske održivosti manjih i srednjih obiteljskih gospodarstava
- o rekonstrukciju (uvećanje) malih i srednjih poljoprivrednih gospodarstava kako bi ona mogla prihvatiti moderne tehnologije
- o prestrukturiranje sadašnje usitnjene proizvodnje u jače proizvodne i upravljačke sustave koji vode većoj tržišnosti i profitabilnosti ukupnog sektora hrane.

8.2. Principi i putovi strateških opredjeljenja

Opredjeljenja za održivu poljoprivredu naglašavana su u svim aspektima razvoja agrarnog sektora. Njegov je cilj definiranje uloge poljoprivrede radi realiziranja strateških opredjeljenja europskog poimanja poljoprivrede i njene bolje prilagodbe. Ovaj koncept podrazumijeva sljedeće aspekte:

Održivi ruralni razvoj

Značajno veće ulaganje u agrarni sektor usmjeravati u ruralni razvoj. Nije moguće održivo gospodariti i demografski sačuvati seosko područje bez održive poljoprivrede.

Ekonomska funkcija

Proizvodnja hrane je gospodarska djelatnost za koju važe ekonomski principi kao i za druge gospodarske grane. Koncept održive poljoprivrede ekonomsku funkciju nadopunjuje. Poljoprivreda je temelj za prehrambeno-prerađivačku industriju, ona potiče razvoj i drugih sektora (oprema, mehanizacija, ambalaža, transport, usluge, servise i dr.).

Funkcija razvoju turizma

Turizam bi mogao biti snažan generator razvoja poljoprivrede. Postoje realni uvjeti i potencijali za rekreaciju i razvoj turističkih atrakcija, uključujući sportove vezane za vodu i zimske sportove.

Socijalna funkcija

Poljoprivreda zapošljava veliki broj stanovnika, čime se djelomično ublažava pritisak na radna mjesta u drugim oblastima. Mogućnost vlastite proizvodnje hrane na obiteljskim gospodarstvima smanjuje socijalne tenzije, ujedno pridonosi borbi protiv siromaštva na seoskim područjima.

Prehrambena funkcija

Sigurnost u osiguravanju zdravstveno ispravne hrane treba biti strateški cilj i interes.

Rješenja temeljnih principa i ciljeva

Platforma agrarne reforme podrazumijeva rješavanje razvojnih, strukturnih i općih problema poljoprivrede i ruralnih sredina te ostvarivanje agrarne politike kroz ciljeve:

- gospodarenje resursom na dugoročno održiv način uz promociju poljoprivrede koja je maksimalno usklađena s očuvanjem okoliša (**održivo gospodarenje resursom**)
- osiguravanje stabilne i prihvatljive ponude sigurne hrane u pogledu kvalitete i cijene (**sigurnost zdravstveno ispravne hrane**)
- osiguranje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo i ukupnog ruralnog razvoja (**održiv ruralni razvoj**)
- stalno podizanje konkurentnosti proizvođača (**podizanje konkurentnosti**).

Realiziranjem navedena četiri cilja realizirat će se i peti najbitniji cilj- **prehrambena sigurnost stanovništva**.

Svi ovi ciljevi trebaju biti podložni stalnim provjerama i poboljšanjima od strane proizvođača i prerađivača, pa uz njih upravitelja resursima, predstavnicima potrošača, zaštitnicima okoliša, predstavnicima vladinih i nevladinih institucija, te konačno MŠPV Kantona Središnja Bosna koje bi trebalo imati vodeću ulogu u prezentaciji, praćenju i provedbi vizije poljoprivredne politike u agrarnom sektoru u svim općinama koje su u njegovom sastavu.

Realiziranje operativnih ciljeva

Na temelju prezentiranih ciljeva, put prema revitalizaciji agrara Kantona Središnja Bosna treba se kreirati u sljedećim smjerovima i okvirima :**podizanje konkurentnosti komercijalnih gospodarstava, gospodarenje resursom na održiv način, briga o ruralnom razvoju i tradicionalnim vrijednostima, kvaliteta hrane, institucionalna potpora.**

Podizanje konkurentnosti komercijalnih gospodarstava :

- ✓ povećanje opsega gospodarstava komercijalnom proizvodnjom uz sprječavanje dalje fragmentacije zemljišnih posjeda, veća fleksibilnost i dinamičnost na tržištu i očuvanje cjeline razvoja gospodarstava
- ✓ uređenje poljoprivrednog zemljišta, uključujući i okrupnjavanje, navodnjavanje i druge agromelioracijske mjere
- ✓ veća razina tehničke opremljenosti i podizanje efikasnosti finansijskim inputom
- ✓ ubrzavanje invencijskog ciklusa gospodarstva i bolji pristup kreditnim sredstvima uključujući i nove oblike kreditiranja (leasing i sl. gospodarstava s nižom kreditnom sposobnošću)
- ✓ podizanje razine znanja kod poljoprivrednih proizvođača i poboljšanje dobne strukture obiteljskih gospodarstava, većom potporom mlađim proizvođačima
- ✓ poslovno povezivanje gospodarstava, prirodne proizvodnje ("klijenata")
- ✓ razvoj poljoprivredne infrastrukture, formiranje burze za agrarni sektor
- ✓ jačanje vertikalne integracije uključujući i trgovačku mrežu; jačanje horizontalne integracije u prerađivačkoj industriji
- ✓ moderniziranje tehnologije, specijalizacija i stupanj iskoristivosti raspoloživih kapaciteta
- ✓ privlačenje stranog kapitala u sektoru proizvodnje hrane
- ✓ jačanje marketinških funkcija ukupnog lanca proizvodnje hrane radi poticaja prodaje i potrošnje hrane, osposobljavanje menadžmenta i razvoj ljudskih resursa.

Rješenja održivog gospodarenja resursom:

- ✓ ugrađivanje principa zaštite okoliša u tehnološki razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije
- ✓ očuvanje zemljišta kao proizvodnog i ekološkog resursa, uz sprječavanje erozije, različitih zagađenja i destrukcije, očuvanje vodenih resursa od različitih zagađivača, sprječavanje narušavanja općeg biodiverziteta
- ✓ održavanje pejzaža u njegovoj estetskoj funkciji i funkciji razvoja turizma
- ✓ valorizacija očuvanih zemljišnih resursa kroz snažniji razvoj organske poljoprivrede i davanje prioriteta programima koji su usklađeni s očuvanjem okoliša
- ✓ očuvanje tradicionalnih tehnologija u proizvodnji.

Rješenja za ruralni razvoj i tradicionalne vrijednosti:

- ✓ poboljšanje životnih uvjeta na seoskom području u ekonomskim i socijalnim aktivnostima u cilju zadržavanja na selu, osobito mlađih kategorija stanovništva
- ✓ uravnoteživanje razvoja na ukupnom prostoru općine Gornji Vakuf – Uskoplje; povećanje razvoja u područjima s otežanim uvjetima življenja, snažnije razvijanje seoske infrastrukture, usklađivanje razvoja i školstva, zaštita kulturnog naslijeđa
- ✓ razvijanje seoskog turizma; afirmacija različitosti (nacionalnih, vjerskih, kulturnih, socijalnih i dr.) u ruralnim sredinama
- ✓ potpora samozapošljavanju na obiteljskim gospodarstvima.

Rješenja za princip kvalitete hrane:

- ✓ sustav potpore poboljšanju kvalitete i zdravstvene ispravnosti hrane
- ✓ primjena međunarodnih standarda i tehnologije u proizvodnji hrane, modernizacija poljoprivrede radi podizanja kvalitete proizvoda.

Rješenja institucionalnih potpora :

- ✓ uspostava stručnih poljoprivrednih službi
- ✓ implementacija poljoprivrednih programa za općinu Gornji Vakuf–Uskoplje (tablični prikaz)
- ✓ potpora organiziranju obiteljskih gospodarstava na lokalnoj i kantonalnoj razini

Temelji - stupci strateških opredjelenja :

<u><i>Usklađivanje s principima EU</i></u>	<u><i>Ruralni razvoj</i></u>
<u><i>Proračunska općinska potpora</i></u>	<u><i>Podizanje konkurentnosti</i></u>
<u><i>Tržišno- cjenovna politika</i></u>	<u><i>Potpora primarnoj proizvodnji</i></u>
<u><i>Potpora mlađim proizvođačima</i></u>	<u><i>Poslovno povezivanje</i></u>
<u><i>Stručno obrazovanje</i></u>	<u><i>Održivo gospodarenje resursom</i></u>

Planom se predlažu proizvodna opredjeljenja koja će se temeljiti prvenstveno na impulsima poruka koje budu dobivali s domaćeg i vanjskog tržišta, a potom i signalima razvojne politike na razini F BiH i Kantona Središnja Bosna.

Buduća bi se poljoprivredna struktura trebala okvirno profilirati na

- *angažiranju kapaciteta za biljne i animalne proizvodnje koje daju više radno-zaposlenih i vrijednosnih učinaka od standardnih, i uz to imaju izgledno domaće i vanjsko tržište, te razvijanju do sada zapostavljenih proizvodnji.*

9. STRATEŠKI SMJEROVI BILJNE I ANIMALNE PROIZVODNJE

9.1. Politika prema tlu/zemljištu

Tlo/zemljište je izrazito osjetljiv medij o kome se mora voditi stalna skrb i kojim se mora planski gospodariti. Temeljne smjernice kao i načela zaštite, racionalnog i pravilnog gospodarenja poljoprivrednim zemljištem proistječu iz Zakona o poljoprivrednom zemljištu („Službene novine Federacije BiH“, broj 52/09) te ostalih zakonskih i podzakonskih propisa.

U cilju namjenskog i racionanog korištenja i zaštite poljoprivrednog zemljišta na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje neophodno je poduzeti niz mjera i aktivnosti i to :

- o *izradati osnove, programe i projekte zaštite, korištenja i uređenja poljoprivrednog zemljišta*
- o *uspostaviti trajni monitoring stanja i promjena u poljoprivrednom zemljištu*
- o *uspostaviti i održavati informacijski sustav za poljoprivredno zemljište*
- o *izraditi projekt višenamjenskog vrednovanja, zaštite i optimalno korištenje zemljišta*
- o *voditi evidenciju o neobrađenom poljoprivrednom zemljištu i o zemljištu koje je promijenilo namjenu*
- o *srediti zemljišno- knjižno i katastarsko stanje*
- o *zaštititi poljoprivredno zemljište od raznih vidova oštećenja i uništenja*
- o *vršiti sustavnu kontrolu plodnosti tla/zemljišta kod robnih proizvođača*
- o *izdvajati finansijskih sredstava (poticaje) za uređenje i zaštitu poljoprivrednog zemljišta, izraditi programe podizanja javne svijesti o značenju tla i potrebi poduzimanja mjera zaštite tla/zemljišta.*

S obzirom na značenje i složenost zemljišne problematike smatramo da bi bilo poželjno u **općini Gornji Vakuf-Uskoplje osnovati specijalizirane odjele za poljoprivredno zemljište** koji bi usko surađivali s resornim kantonalnim ministarstvom ili sektorima za poljoprivredu.

Načela i smjernice upravljanja zemljištem

Temeljna načela zaštite i racionalnog korištenja poljoprivrednog zemljišta su :

- o *načelo prevencije kako bi se spriječila dalja degradacija poljoprivrednog zemljišta*
- o *načelo sanacije, rekultivacija i remedijacija površina koje su već zagađene ili oštećene*
- o *načelo održivog korištenja, intenziviranje proizvodnje i razvoj ruralnih područja*
- o *načelo gospodarenja, pravilno upravljanje i zaštita poljoprivrednog zemljišta.*

Veoma je važno naglasiti da ni jedno od ovih načela i smjernica nije kreirano tako da je postavljen cilj koji treba u odgovarajućem periodu ostvariti; oni trebaju poslužiti samo kao pokazatelji razvoja situacije i pokazatelji provode li se planirane aktivnosti prema planu.

Preporuke :

Promjene namjene

- o Pratiti gubljenje poljoprivrednog zemljišta na godišnjoj razini.

Razvijenost sustava monitoringa zemljišta

- o Izgraditi efikasan i integriran sustav promjena u načinu korištenja kao i praćenje unapređenja stanja i promjena u i na tlu.

Evidencije i procjena vrijednosti poljoprivrednog zemljišta

- o Ukloniti prepreke u uspostavi efikasnog tržišta zemljištem.
- o Neadekvatan katastar i zemljišne knjige, tako da je procedura provjere vlasništva veoma duga i u nekim općinama veoma komplicirana.

Hidromelioracijske mjere

Odvodnjavanje poljoprivrednih zemljišta je skup odgovarajućih radova i mjera kojima se otklanja višak vode s ciljem reguliranja i poboljšanja vodnog režima u tlu.

Navodnjavanje predstavlja umjetno dovodenje vode na poljoprivredno zemljište s ciljem zadovoljenja potreba biljaka za vodom, tj. konstantno osiguravanje visokih prinosa poljoprivrednih kultura.

Razlozi za navodnjavanje poljoprivrednih površina

Navodnjavanje kao melioracijska mjera ima cilj nadoknaditi nedostatak vode koji se javlja kod uzgoja poljoprivrednih kultura, odnosno korigiranje prirodnog režima vlaženja umjetnim dodavanjem vode u trenutku podobnom za pravilan razvoj biljke omogućava podizanje dostignutog praga u proizvodnji ratarskih kultura i u godinama koje su sušne - što je sve učestalija pojava u zadnjih 20 godina. Također, navodnjavanje omogućava i bolje iskorištenje zemljišta uvođenjem druge žetve. Navodnjavanjem se do neke mjere kompenziraju negativni učinci smanjenja prihrane kemijskim sredstvima za prinose, te se omogućava proizvodnja „zdrave hrane“. Tendencija smanjenja godišnjih oborina pogotovo u vegetacijskom razdoblju dovela je do povećanog interesa za navodnjavanjem. Pored sprečavanja suše, kao elementarne nepogode u poljoprivrednoj proizvodnji, navodnjavanjem se općenito povećavaju prinosi, povećava se stupanj korištenja zemljišta, a otvara se mogućnost druge sjetve, sa znatnim povećanjem kvalitete plodova.

Razlozi za navodnjavanje područja:

- o *povećanje prinosa biljnih kultura, stabilizacija proizvodnje u sušnim razdobljima*
- o *i promjena strukture sjetve*
- o *orijentacija tržišnoj ekonomiji i visokoprofitabilnim kulturama*
- o *globalne klimatske promjene - nestašica vode*
- o *smanjenje raspoloživog prostora za proizvodnju hrane*
- o *snižavanje razine podzemnih voda*
- o *negativna vodna bilanca u vegetacijskom razdoblju.*

Vodni režim dominantno ovisi od oborina koje manje padaju tijekom vegetacije, a više u jesensko-zimskom periodu. Ipak, njihovo je obilje formiralo bogatu mrežu vodotoka te stacionarnih voda i njihovih akumulacija. Primjena hidrotehničkih i hidromelioracijskih mjera najčešće podrazumijeva zahvate koji se poduzimaju skupa s vodoprivredom. Ti zahvati posebno se odnose na uređenje bujica, regulacije vodotoka i zaštitu od vanjskih poplavnih voda.

Mjere odvodnje i navodnjavanja su široko poznate. Stoga se one ovdje neće eksplicirati, već mogu biti predmetom pojedinačnih projekata i stanja na terenu, i to nakon detaljnih istraživanja.

Naselja (MZ) koja su locirana uz korita rijeka bilo bi svrsihodno navodnjavati.

Uz korito rijeke Vrbas:

- o MZ Voljevac – naselja : Pridvorci i Voljevac
- o MZ Dobrošin – naselja: Boljkovac, Dobrošin i Potrlica
- o MZ G.V.-U. 1 i MZ G.V.-U. : gornji dio polja i donji dio polja
- o MZ Podgrađe - naselje : Trnovača
- o MZ Ploča – naselje : Vilić Polje
- o MZ Pajić Polje – naselja: Donja Ričica, Hrasnica, Dražev Dolac i Humac.

Ovaj dio površina je 70-tih godina navodnjavao preko odušnih kanala koji su služili za navodnjavanje i borbu od poplava. Pretvorbom poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište, ti su kanali zatvoreni i navodnjavanje je svedeno na minimum ili ga nema nikako. Taj se nedostatak navodnjavanja posebno osjetio zadnjih godina na proizvodnji kultura iz domene biljne proizvodnje (silaze, kupusa, krumpira itd.).

Uz korito rijeke Bistričke rike :

- o MZ Bistrica – Bistričko polje

Uz korito rijeke Kruščice :

- o MZ G.V.-U. 1 naselje Krupa

Uz korito rijeke Trnovače :

- o MZ Uzričje - G.V.-U. 1 - donji dio polja

Uz korito rijeke Voljišnice :

- o MZ Voljice - Polje Trunta oko 100 ha koje zahtijeva melioracijske zahvate.

U posljednje se vrijeme često izlijevaju vode iz korita rijeka Vrbas, Bistrička rika i Kruščice, tako da se bilo prinuđeno uređivati korita kroz njihovo produbljivanje na kritičnim mjestima što je zanemarivo u odnosu na opasnost od poplava (posebno korito rijeke Vrbas).

9.2. Biljna proizvodnja

Krušna žita imaju trend smanjenja sjetvenih površina po pojedinim kulturama, u odnosu na ranija ostvarenja. Uvjeti za proizvodnju su manje-više otežani, i ona se provodi najčešće na temelju tradicije, bez udjela suvremenih agrotehničkih mjera. Proizvodnja je kukuruza u odnosu na žitarice ostvarena s većim učincima. Vrlo je važno naglasiti da je unatoč smanjenju proizvodnje došlo do povećanja ostvarenog prinosa nekih kultura. Površine pod krumpirom su zastupljenije u odnosu na prethodna razdoblja.

Potrebno je svim mjerama i metodama širiti i intenzivirati „ekološke proizvodnje“ pojedinih kultura svih žitarica, a posebno heljde koja je zbog svojih osobina vrlo pogodna za ekološki uzgoj jer guši korove, a nema ni posebnih zahtjeva prema tlu. U

svim segmentima biljne proizvodnje neophodno je napuštati ustaljeni tradicionalni trend proizvodnje ratarskih kultura i orijentirati se prema inovativnim tehnikama i načinima uzgoja što u budućnosti pridonosi napretku biljne proizvodnje i gospodarstva uopće.

Progres u širenju površina pod (strnim) krušnim žitima nije i ne treba biti prioritet Gornjeg Vakufa-Uskoplja. **Strateška je opredjeljenja neophodno usmjeriti u povećanju prinosa po jedinici površine i djelomičnoj izmjeni sortimenta.** Sadašnji ostvareni prinosi su ispod svih ekonomskih normi.

Ilustracija. br.2. - Tradicionalni i ekstenzivni način proizvodnje žitarica

Tablica br. 8. - Sjetvena struktura žitarica, povrća i krmnog bilja

	Pšenica (ha)	Raž (ha)	Ječam (ha)	Zob (ha)	Kukuruz (ha)	Krumpir (ha)	Crveni luk (ha)	Grah (ha)
Gornji Vakuf- Uskoplje	230	29	190	34	10	745	14	10
KSB ukupno	1681	404	1052	463	1213	3305	361	688

Tab. br. 9. Sjetvena struktura povrća i krmnog bilja

	Kupus i kelj (ha)	Rajčica (ha)	Paprika, zelena (ha)	Djetelina (ha)	Lucerka (ha)	Kukuruz, zeleni (ha)	Stočna repa (ha)	Travn. djet. smjese (ha)
Gornji Vakuf - Uskoplje	145	2	2	707	568	60	4	920
KSB ukupno	651	93	64	2001	1678	734	230	1828

Najzastupljenija je žitarica pšenica (230 ha), a najmanja registrirana sjetvena površina je kukuruz (10 ha + 60 ha za zrno i silažu) što je apsurd s obzirom da je temelj

proizvodnje mlijeka (koji je u organiziranom sustavu otkupa) i mesa, ili je statistička greška. U svakom slučaju, procjena je ekspertnog tima kako su sjetvene površine pod kukuruzom značajno veće.

Krušna žita - strateško opredjeljenje :

- zadržavanje na istoj razini ili blago povećanje žita (kukuruza, raži i ječma) na koje nije potrebno utjecati stimulativnim mjerama s razine općine, osim silažnog kukuruza
- primjena suvremenijih agrotehničkih mjera u proizvodnji i povećanje prinosa po jedinici površine (ha), prilagođavanje (podizanje) tehnologija kod niza kultura koje su u uvjetima općine pogodne za uzgoj
- promjena u sjetvenoj strukturi u korist heljde koju je potrebno stimulirati i s razine općine
- uvođenje novih visokoprinosnih i kvalitetnih sorti i hibrida (kukuruz šećerac, kokičar i tritikale).

Proizvodnja povrća ima dugu tradiciju i realne mogućnosti razvoja. Područje Gornjeg Vakufa-Uskoplja ima značajnu komparativnu prednost za proizvodnju povrća koje dolazi na tržište do kasne jeseni, pa i tijekom zime. Te su komparativne prednosti slabo iskorištene, te su prinosi znatno niži u odnosu na poljoprivredno razvijenije regije. Veliki je problem u proizvodnji povrća, kao i većini drugih kultura, nepostojanje organiziranog tržišta.

U sjetvenoj strukturi na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje dominiraju kupusnjače (kupus i kelj 145 ha), crveni luk, rajčica, paprika i grah. Nema statističkih podataka za vrste povrća koje se u zadnje vrijeme u svijetu favoriziraju zbog visoke zdravstvene i nutritivne vrijednosti kao što su: brokula, cvjetača, kineski kupus, radič, endivija, kelj pupčar.

Posljednjih je godina znatno povećano korištenje malča u proizvodnji povrća. Kod uzgoja povrća na otvorenom polju koristi se malč za prekrivanje tla i to kao crni film kod krastavaca, lubenice, rajčice i paprike, a vrlo rijetko kao bijeli film u proizvodnji salate u ljetnom periodu. Izravno pokrivanje usjeva je slabo zastupljeno, i to za ranu proizvodnju krastavca i salate.

U komercijalnoj se proizvodnji povrća namijenjenoj tržištu gotovo isključivo koriste strani hibridi i sorte povrća među kojima često prevladava jedan ili manji broj kultivara. Najčešće uzgajani hibridi **rajčice** su Matias, Belle, Buran, **paprike** Vedrana, Istra, Madona, **krastavca** Edona, Darina, Ekron, Dinero, **salate** Pronto, Tatiana, Noisette, Vanity, Funway, Flavy, Angie, **kupus** Rinda, Sir, Bravo, Parel, **kelj** Capricio, Rigoletto, Daphne, Alaska.

Kada se promatraju površine koje zauzima pet najzastupljenijih vrsta povrća na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje uočava se kako je u proteklom trogodištu došlo do značajnijeg smanjenja površina pod kupusnjačama (20%), dok su povećane površine pod paprikom i rajčicom.

Tablica br. 10. -Prinosi važnijih ratarskih, povrtnih, krmnih i voćnih kultura u 2011. god.

	Ukupan prinos, t	Prinos t/ha
Pšenica	805	3,5
Raž	87	3,0
Ječam	684	3,6
Zob	102	3,0
Kukuruz - zrno	34	3,4
Krumpir	5215	7,0
Grah	15	1,5
Crveni luk	210	15,0
Kupus i kelj	2610	18,0
Rajčica	20	10,0
Djetelina	4242	6,0
Lucerka	2840	5,0
Kukuruz, zeleni	1200	20,0
Stočna repa	40	10,0
Trav. djet. smjese	3864	4,2
Jabuke	952	17,0
Kruške	350	14,0
Šljive	2310	21,0
Orasi	143	15,0
Trešnje	63	15,0
Višnje	19	16,0

Ilustracija br.3. - Proizvodnja kupusa je brend za općinu Gornji Vakuf-Uskoplje

Povrće - strateško opredjeljenje :

- o rast proizvodnje povrća temeljiti na značajnom povećanju površina, te izgradnji suvremenih sustava za natapanje, uvođenju suvremenih tehnologija uzgoja u zaštićenim prostorima
- o izgraditi centar za prijem i pakiranje, skladišni rashladni prostor za čuvanje svježeg povrća kao i preradbene kapacitete, prije svega kapacitet za liniju kiselog kupusa
- o u predstojećem periodu treba poticati plasteničku proizvodnju
- o proizvodnju pratiti prepoznatljivom ambalažom koja bi ukazivala na podrijetlo robe, te uz visoke standarde kvalitete osiguravala dobru prodaju.

Krmno bilje u prosjeku požnjevenih površina na području Gornjeg Vakufa-Uskoplja ima trend blagog smanjenja u odnosu na prethodno razdoblje. Ukupan ostvareni prirod (djeteline 4.224, lucerke 2.840, kukuruza za silažu 1.200, stočne repe 40, travno djetelinske smjese 3.864 tone) je manji i ne osigurava dovoljno krmiva za veću produkciju postojećeg stočnog fonda. Do promjene nije došlo u strukturi ovih usjeva, još uvijek su najzastupljenije travno djetelinska smjesa i djetelina.

U budućnosti bi se svakako trebala nastaviti tendencija povećanja proizvodnje silažnog kukuruza u ukupnoj proizvodnji krmiva. Također bi se trebalo raditi na ostvarenju ciljeva širenja sjetve na nove površine te ,kao najvažnije, povećanju prinosa na razinu potencijala koji svaka pojedina kultura može ostvariti na ovome području. Nažalost, sjetva krmnih kultura, prije svega jednogodišnjih leguminoza (stočne grahorice i

graška), stočnog sirka, perko repice, stočnog kelja nije zastupljena u široj proizvodnoj praksi. Kao kod svih drugih ratarskih kultura, niski prinosi karakteristični su i za ovaj dio proizvodnje. Buduća će proizvodnja kabaste i zrnaste krme morati dati mnogo snažniju potporu stočarstvu nego što je činila do sada. Ona će to postizati značajnim skokovima u širenju sjetve na nove površine i podizanjem sadašnjih više nego skromnih prinosa na mnogo modernije razine.

U strukturi sjetve, koja se postavlja kao cilj, još veća zastupljenost od sadašnje bit će dana silažnom kukuruzu i grahorici, te stočnom sirku, grašku i kelju, perko repici. Iskazana angažirana sjetvena površina i prinos krmnih kultura u sebi sadrži znatna prostorna variranja pa i znakove vidnog pada, što se uklapa u jednako takvo stanje kakvo je vladalo u domaćem stočarstvu (krmno bilje i stočarstvo su kompatibilne cjeline). Pri sadašnjem pretežnim načinima hranjenja, pokošena masa daje se stoci u staji ili se sprema uglavnom u obliku sijena i to na zemlji, pri čemu njen najkvalitetniji dio ostaje na polju izgubljen. Proizvodnja krme na oranicama treba se u buduću razvijati u skladu s napredovanjem stočarstva i biti njen sastavni dio.

Unapređenje postojeće proizvodnje kroz moderniziranje spremanja i iskorištavanja krme načini su koji se odmah nude za poboljšanje sadašnjeg stanja. To traži tehnološko i organizacijsko osposobljavanje poljoprivrednika za zimsku prehranu stoke silažom ili sjenažom, te korištenje sijanih travnjaka ispašom ili kombinirano kosidbom i ispašom. Jednovremeno s prethodnim, angažirane krmne površine širit će se u skladu s bilancno-hranidbenim potrebama stoke uz obvezno uvećanje njihove proizvodnosti po ha. To će se postizati :

- o *snažnijim korištenjem kvalitetnijeg genetskog potencijala unutar izmijenjene sjetvene kompozicije*
- o *uvođenjem organske proizvodnje krme za jednako takvo organsko opredjeljenje.*

Krmno bilje - strateško opredjeljenje

Potpore s općinske razine bilo bi racionalno usmjeravati:

- o u livade i pašnjake koje je potrebno rekultivirati (najjeftinija i najproduktivnija mjera), protažiranje prehrane stoke ispašom, koja je jeftinija i zdravija kako za životinje tako i za ljude
- o u kombinirano korištenje travnjaka kosidbom i ispašom, konzerviranje krme s travnjaka putem silaže ili sjenaže u rotobalama (predvidjeti potporu po jedinici površine sjetvi silažnog kukuruza)
- o u silažnom kukuruzu (gdje postoje uvjeti), stočnoj grahorici, grašku, kelju, sirku, perko repici na svim područjima općine (predvidjeti potporu za sjetvu navedenih krmnih vrsta).

Voćarska proizvodnja zauzima relativno manji udjel unutar obradivih površina u odnosu na mogućnost i agroekološke uvjete za proizvodnju. U općini Gornji Vakuf-Uskoplje dominiraju površine pod starijim nasadima – voćnjacima jezgričavog i

koštičavog voća koje je neophodno sanirati. Međutim, za neke je voćne vrste evidentan trend povećanja zasađenih površina, prije svega površina šljive različitog sortimenta, od kojih su kao uzorne i dobro adaptibilne *Stanley*, zatim sorte iz domene čačanskih selekcija. Progres u proizvodnji svakako je jagodičasto voće, prije svega proizvodnja maline sorte *Willamete*, *Meeker* i *Polana*, te jagode različitog sortimenta. Nešto je manje povećanje površina pod jabukom i trešnjom, kao i pod jezgrastim voćem (orah i lješnjak). Proizvodnja se u voćarstvu značajno oporavila u odnosu na poslijeratno stanje. Promatrajući broj rodni stabala (2005. -2011.) unutar pojedinih voćnih vrsta, uočava se znatno povećanje zasada šljive, stagnacija i smanjenje rodni stabala jabuke, kruške, povećanje rodni stabala višnje, blagi porast oraha i progres u zasadima maline i jagode.

Dominiraju voćna stabla u okućnicama, uglavnom su mješovitog sastava, u svrhu podmirjenja vlastitih potreba obitelji. Malo je plantažnog uzgoja voća, čisto komercijalnog karaktera. Za veći broj poljoprivrednih proizvođača voćarska proizvodnja je usputna, sporedna djelatnost u okviru mješovitih obiteljskih gospodarstava. Evidentne su razlike u količini priroda voćaka, što možemo objasniti cikličnim plodonošenjem, neobavljanjem racionalnih agrotehničkih i pomotehničkih mjera, ali ovo nam jasno daje za pravo konstataciju da je voćarska proizvodnja na području općine pretežno ekstenzivna.

Za vjerodostojnije planiranje i analiziranje voćarske proizvodnje potrebno je osnovati baze podataka o voćarstvu koje bi konstantno predstavljale kvalitetan izvor podataka za različite sektore gospodarstva, strateške planove ili projektne osnove.

Poznavanje relacija između ekoloških karakteristika pojedinih proizvodnih prostora i pojedinih vrsta, podloga i sorti voćaka osnova je za iskorištavanje komparativnih prednosti područja za uzgoj određene vrste, pa čak i sorte voćaka. Ocjena stupnja prikladnosti ekoloških uvjeta za uzgoj voćaka je posebno važna jer voćke na istom mjestu ostaju dugi niz godina što se ogleda kroz različit kumulativni efekt staništa, te zbog velikih investicijskih ulaganja za osnivanje i uzdržavanje voćnjaka. S voćarskog je aspekta važno ocijeniti sve elemente klime, tla i reljefa u vezi s biološkim osobinama vrsta, sorti i podloga voćaka u različitom uzrastu i za pojedinu fenofazu. Izborom holobionta i epibionta voćne vrste možemo maksimalno iskoristiti bioekološki potencijal svakog mikrolokaliteta.

Nameće se sljedeći strateški zadatak za voćarstvo – utvrđivanje rajonizacije voćarske, a njezin je cilj na temelju opsežnih klimatskih i edafskih uvjeta preporučiti područja proizvodnje za uzgoj točno određenih voćnih vrsta i to s preporučenim sortimentom i podlogama za svaku vrstu. Prirodni uvjeti, odnosno klima, reljef (nadmorska visina, nagib i ekspozicija), te tlo (dubina, stjenovitost, kamenitost i fizikalno-kemijska svojstva), temeljni su čimbenici koji uvjetuju izbor voćarskih kultura koje će se uzgajati na pojedinom području, a ujedno i bitno utječu na ekonomičnost voćarske proizvodnje. Intenzivan uzgoj voćaka u prvom redu podrazumijeva korištenje kvalitetnih sorti i podloga, a za sve voćne vrste svakodnevno pristižu nove sorte i podloge kvalitetnije i gospodarski značajnije od dosada korištenih. Stoga se princip *regulirane introdukcije*,

obvezna provjera novog biljnog materijala u vladajućim uvjetima područja gdje se planira uvođenje, treba poštivati. Područje općine Gornji Vakuf-Uskoplje, osobito za neke voćne vrste, se odlikuje bogatstvom biljnog materijala tako da možemo postaviti i još jedan od ciljeva, kada je riječ o sortimentu, a to je očuvanje, zaštita i iskorištenje *autohtonog voćnog fonda*. U voćnjaku je nužno izvoditi sve potrebne agrotehničke i pomotehničke zahvate radi postizanja punih genetskih potencijala biljaka. Na području potpore na ovim nasadima predvidjeti samo uz uspostavljeni sustav *navodnjavanja*.

Na području općine neophodno je organizirati otkup plodova voća (ne samo maline, već i drugih voćnih vrsta) radi organizirane daljnje distribucije gdje bi se roba i pakirala uz prethodno klasiranje. Isti bi principi vrijedili i za proizvode povrća. Radi produženja konzumiranja ovih plodova, ali i olakšane dopreme na tržište predlaže se podizanje pogona za njihovo čuvanje – hladnjače različitih kapaciteta za pokrivanje proizvodnje određenih područja. S obzirom na *sezonski karakter voćarske proizvodnje* nedostatak kapaciteta za skladištenje, čuvanje i pripremu voća za tržište glavni je limitirajući čimbenik ekspanzije ove proizvodnje. Pored toga ovi pogoni objedinjavaju ponudu velikog broja sitnih proizvođača, čime osiguravaju plasman njihovih proizvoda i prilagođavaju ih potražnji s obzirom na dizajn pakiranja i njegovu podobnost za prodaju u suvremenim lancima supermarketa.

Iz skupine navedenih voćnih vrsta najveće značenje ima jagodičasto voće, prije svega malina koja je izuzetno profitabilna i izvezno orijentirana. Na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje posljednjih godina se značajno proširio uzgoj maline različitog sortimenta (Meeker, Willamete, Polana). Strateško opredjelenje za širenje i potporu uzgoju maline temelji se i na činjenici da je manja proizvodna površina (model koji se predlaže ovom strategijom) od 0,35-0,4 ha dovoljna kako bi se osigurala jednostavna reprodukcija (egzistencija za četveročlanu obitelj). Pored maline, koja je strateška voćna kultura, bilo bi izuzetno profitabilno zasnivati zasade borovnice i crnog ribiza na nadmorskim visinama iznad 600 m.

Ilustracija br. 4. - Primjer intenzivnog zasada šljive sorte Stenlej (Vlasnici : Stipo Ramčić, Dobrošin i Mato Tokić, Vilić Polje)

Ilustracija br. 5. - Primjer intenzivnog zasada maline (Vlasnik : Jusuf Prijić- Jagnjid , Voljice)

Strateško opredjeljenje :

- *proizvodnu orijentaciju usmjeriti na proizvodnju jagodičastog voća, prije svega maline sorte Meeker i Polana*
- *stroži nadzor nad širenjem karantenskih bolesti u voćnjacima*
- *prisutni sortiment osvježavati novim kreacijama, prilagoditi ga u približnoj mjeri agroekološkim uvjetima općine*
- *prakticirati konvencionalnu, integralnu i organsku proizvodnju voća na principima održivosti*
- *vlastitim potporama stimulirati komercijalnu proizvodnju sa sustavom navodnjavanja*
- *autohtone voćne vrste sačuvati za potencijal obrtničke prerade i proizvodnje brendova*
- *identificirati i inventarizirati voćni fond*
- *marketinški obraditi tržišta i modernizirati plasman*
- *izgraditi prerađivačke i skladišne kapacitete*
- *izbor voćne vrste za uspostavljanje zasada treba prepustiti odluci proizvođača uz stručne savjete prednosti i nedostataka određene proizvodnje.*

Ljekovito se bilje smatra cjelinom koja nema čvrstih veza s drugim gospodarskim granama agrarnog sektora, iako može vezati za sebe niz ulaznih i izlaznih interakcija s brojnim subjektima, posebno prehrambeno- prerađivačkim kompleksom. Ovaj sektor zbog važnosti radnog angažmana u ruralnom području treba postati održiv, pa se borba za konkurentnost i tržišni principi nameću kao dominantna opredjeljenja njenog razvoja. Prijedlog mjera racionalnog i održivog korištenja prirodnog potencijala za širu proizvodnu praksu u općini Gornji Vakuf-Uskoplje predstavlja jedan od bitnih temelja s ekonomskog i socijalnog aspekta.

Da bi se osiguralo održivo i racionalno korištenje resursa samoniklog ljekovitog bilja i gljiva, nužno je pristupiti detaljnoj razradi svih aspekata, prije svega podizanja nivoa znanja kod sakupljača ljekovitog bilja, značajno većem finansijskom inputu otkupnim stanicama za otkup i doradu ljekovitog bilja. Iz navedenih i drugih razloga predstoji obveza identifikacije svih poljoprivrednih i šumskih sekundarnih sirovina kako bi pojedine biljne vrste trajno ostale u svom definiranom statusu, ili iz nižih definiranih kategorija (rijetke, ugrožene, rizične zaštićene) prelazile u kategoriju privredno važnih.

Vizija razvoja sektora ljekovitog bilja i drugih šumskih proizvoda temelji se na opredjeljenju mobiliziranja i radnog angažiranja značajnog dijela stanovništva općine na sakupljanju i uzgoju ljekovitog bilja i gljiva, posebno ruralnog područja. To može biti objektivna, realna i apsolutno ostvariva formula. U najsžetijem obliku rečeno, vizija razvoja medicinsko-ljekovitog i aromatičnog bilja i drugih šumskih sekundarnih sirovina može se definirati težnjom da se iz današnjeg nerazvijenog stanja ovog sektora definira i osigura ambijent koji će :

- o *za ruralno područje biti primjeren*
- o *sakupljanjem i kultivacijom ljekovitog bilja i gljiva održiv*
- o *tehničko-tehnološki moderan*
- o *ekološki prihvatljiv.*

Sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva između onoga što je ono do sada i što se od njega očekuje u budućnosti je :

- ✓ postupcima sakupljanja i mjerama uzgoja davati proizvod koji će biti prihvaćen od potrošača u zemlji i inozemstvu
- ✓ osigurati razinu profitabilnosti i održivosti
- ✓ radno angažirati veći broj stanovništva, pogotovo ruralnih područja
- ✓ transformirati postojeću sakupljačku praksu i voditi je u proces revitalizacije.

Ilustracija br. 5.- Po bogastvu i raznovrsnosti ljekovitog bilja općina Gornji Vakuf-Uskoplje jedna je od najbogatijih u BiH.

Strateško opredjeljenje

Najvažniji uži ciljevi su :

1. Organizirati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta predviđenih za preradu u destilate i ekstrakte (financijskim inputom uspostaviti destilaciju ljekovitog bilja i iglica zimzelenog drveća).
2. Proizvoditi različite finalne proizvode na bazi destilata ljekovitog bilja.
3. Definirati metodologiju identifikacije sekundarnih šumskih sirovina u cilju kontrole i zaštite i uopće očuvanja biodiverziteta.
4. Definirati metodologiju kvantitativnog dozvoljenog sakupljanja pojedinih sekundarnih sirovina kako ne bi iz privredno važnog statusa prelazile u rijetke i rizične (određivanje dozvoljenih kvota eksploatacije).

9.3. Stočarstvo – animalna proizvodnja

Domaće stočarstvo, stoljećima ni od koga dodirivano izvana, ni mijenjano iznutra, spada upravo među takve djelatnosti. Na sadašnjim razinama vlastitih ograničenih i svakako nevelikih godišnjih proizvodnih opsega, ono se stoljećima održavalo i danas drži uglavnom tvrdom upornošću i odricanjem od svih životnih ugodnosti samih proizvođača kojima je stoka naslijeđena životna sudbina, a njeni proizvodi gotovo jedini zalog egzistencije njihovih obitelji. Proteklo vrijeme, do unazad godinu - dvije, ta proizvodnja nije ničim pozitivno poticana, a kamoli smišljenim društvenim akcijama ohrabrivana. Lagano se, ali nedovoljno uvećava i sustiže s jednako takvom, stihijski iskazivanom, ali ipak stabilnom domaćom, te za neke proizvode i vanjskom, izvoznom potražnjom.

Stočarstvo u općini Gornji Vakuf-Uskoplje ima višestruku važnost pa i vodeće značenje. Ubraja se u radno najintenzivnije proizvodnje, značajno podržavajući dohodak poljoprivrednih gospodarstava. U brdsko-planinskim prostranstvima ono je praktično jedini ekonomski isplativ način korištenja poljoprivrednog zemljišta i važan uvjet za demografsku pokrivenost prostora. Proizvodnja mlijeka i mesa strateške su grane poljoprivrede, a njihovi autohtoni proizvodi segment su kojemu treba posvetiti posebnu pozornost. Ovčarstvo sa svojim tradicionalnim proizvodima daje dominantan dio upravo te autohtone proizvodnje. Ta proizvodnja svojim širenjem, kroz uvećanje postojećih i stvaranje novih stada, može biti osnovom za snažan razvoj obiteljske ili zadružne prerade u kvalitetne i na tržištu cijenjene autohtone proizvode na čijim bi se temeljima trebalo uvećati zaposlenje i očuvati nastanjenost brdskih te pogotovo planinskih prostora. Stočarstvo ima zatvoren proces proizvodnje i u potpunosti je integrirano u njene zemljišne i klimatske resurse. Ovisi o njima pa je zadržalo tradicionalan način proizvodnje, stoljećima ne doživljavajući gotovo nikakve tehnološke promjene. Ovca je i dalje, u skladu sa svojom biologijom, ostala sakupljač hrane na

širokom arealu, a domaća je pramenka nadživjela sve pokušaje da bude potisnuta s ovog prostora i zamijenjena nekom drugom pasminom. Stočarska je proizvodnja tijekom posljednjeg rata pretrpjela znatne izravne i neizravne štete, ali se nakon toga oporavlja više zahvaljujući organiziranom otkupu govedeg mlijeka od strane „Agrocentra“ d.o.o, te svojoj integriranosti u domaći proizvodni prostor, negoli poticajnim mjerama poljoprivredne politike. U nedostatku adekvatne stimulativne politike, pozitivan je utjecaj na razvoj ove proizvodnje proizašao jedino iz tradicije, navika i tvrde odlučnosti poljoprivrednika, stočara da se njome bave, te relativno povoljne mogućnosti plasmana govedeg mlijeka i glavnih proizvoda kao što su meso i sir, uz postizanja njihovih ne visokih, često i neizvjesnih, ali za njih prihvatljivih cijena. Danas tome pridonosi i korištenje većih i kvalitetnijih površina poljoprivrednog zemljišta, te visoka nezaposlenost i relativno jeftina radna snaga. U takvoj, za stočarstvo nedovoljnoj brizi i podršci, do proširenja stada dolazi isključivo ostavljanjem vlastitog podmlatka shodno materijalnim mogućnostima farmera, ali bez značajnih i skokovitih iznosa izravnih investicijskih ulaganja.

Značenje stočarstva i razlozi stagnacije

Stočarstvo je najznačajnija grana poljoprivredne proizvodnje. Stupanj intenzifikacije poljoprivrede mjeri se udjelom ove grane u ukupnom opsegu poljoprivredne proizvodnje. U usporedbi s agrarno razvijenim zemljama znatno zaostajemo po svim mjerilima razvijenosti stočarske proizvodnje (broj uvjetnih grla stoke, ukupan opseg proizvodnje stočarskih proizvoda...). Stočarstvo je prva faza prerade primarne poljoprivredne proizvodnje, u kojoj se inputi relativno niske vrijednosti transformiraju u autpute više vrijednosti.

Efekte stočarske proizvodnje možemo mjeriti :

- o proizvodnjom stajnjaka, stočarstvo omogućuje intenziviranje biljne proizvodnje
- o uzgojem stoke prerađuju se i oplemenjuju određeni biljni proizvodi koji se na drugi način ne bi mogli iskoristiti
- o proizvodnjom visokovrijednih proizvoda stočarstvo pokriva važan dio potreba u prehrani ljudi; razvoj nekoliko grana prehrambene industrije zasniva se na sirovinama koje potječu iz stočarske proizvodnje
- o stočarstvo ima ulogu "stabilizatora" poljoprivrede, kroz smanjenje oscilacija u poljoprivrednoj proizvodnji
- o dodatnim angažiranjem ljudskog rada, stočarstvo predstavlja izvor dohotka stanovništva, posebno ekstremno ruralnih područja
- o stočarstvo omogućuje ubrzanje obrta sredstava u poljoprivredi i njihov ravnomjerniji priljev (posebno određene linije stočarske proizvodnje)
- o animalni proizvodi sadrže visokovrijedne proteine za prehranu ljudi.

Povijesno naslijeđe i prirodni uvjeti odrazili su se i na zastupljenost pojedinih stočarskih grana u općini gdje dominiraju ovčarstvo i govedarstvo. To je razumljivo zbog toga što se nije sve do danas promijenio model farmi. Prevladava kombinirani tip koji uključuje stado ovaca s nekoliko krava, model koji osigurava kontinuiranu proizvodnju i preradu mlijeka i mesa koju opterećuje velika usitnjenost posjeda i nedovoljni zemljišni

kapaciteti za osigurnje potrebne količine hrane u zimskim mjesecima. U posljednje vrijeme kozarstvo se javlja kao grana koja ima svoju perspektivu zbog velikih neiskorištenih sekundarnih pašnjaka koje koza dobro iskorištava, pogotovo što koze u odnosu na svoju težinu proizvedu najviše mlijeka od svih domaćih životinja. Bez obzira na izvanredne uvjete ispaše koza neprihvatljiva je činjenica da je na općini ukupno **250 koza**. Svinjogojstvo iz konfesijsko-prehrambenih razloga ima veliko značenje. Veliki dio stočarske proizvodnje vezan je za pčelarstvo s ukupno **1384 društva**, dok peradarstvo i konjogojstvo imaju karakter proizvodnje za osobne namjene. S obzirom na današnje brojno stanje stoke i analize višegodišnjih tendencija potrebno je odrediti smjernice za buduća strateška opredjeljenja u stočarstvu. Brojno stanje pojedinih vrsta stoke izraženih u tablici odražavaju i prostornu raspodjelu po naseljima i mjesnim zajednicama.

Govedarstvo

Za očekivati je da ova grana stočarstva u kontekstu organiziranog otkupa mlijeka, pogotovo u predisponiranim dijelovima u bližoj budućnosti doživi svoju ekspanziju. Taj pozitivni trend se potvrđuje i kroz količinu otkupljenog mlijeka. Ukoliko se nastavi s kontinuitetom poticanja govedarstva, ono ima veliku šansu zbog prirodnih resursa i tradicijskih navika uzgajivača.

Na području općine prevladavaju križanci sivog i smeđeg alpskog goveda s kojim se pretapala naša autohtona pasmina *buša*. Poslije najnovijih ratnih zbivanja došlo je i do importa kroz donacije manjeg broja simentalskog goveda upitne uzgojne vrijednosti. U izrazito brdskim oskudnim dijelovima prevladava genom sivog gatačkog goveda i njegovih križanaca s bušom. S velikim žaljenjem moramo konstatirati kako se izvanredni genetski potencijal buše sveo na razinu izumiranja.

Današnji svjetski trendovi u govedarstvu definiraju uzgojni program koji ima cilj unapređivati (poboljšavati) ekonomsku efikasnost proizvodnje mlijeka i mesa u danim ekonomskim i prirodnim uvjetima, što podrazumijeva objektivno vrednovanje sviju funkcionalnih svojstava, a ne samo proizvodnih.

Ovakvo je stanje rezultat u prvom redu velikog broja prirodnog osjemenjavanja i izostanka sustavnog umjetnog osjemenjavanja, te nedostatak sredstava za radikalne uzgojno- selekcijske programe.

Cilj u govedarstvu valja izražavati ukupnom uzgojnom vrijednošću, a ekonomski ga valorizirati u obliku "total economic breeding value" (ukupne ekonomske uzgojne vrijednosti). Ukupnost uzgojne vrijednosti sadrži uglavnom tri segmenta: kravlje mlijeko, goveđe meso i fitness osobine. Treći segment ovog kompleksa – fitness je novijeg datuma u uzgojnim ciljevima. On sadrži nekoliko svojstava posredno povezanih s proizvodnim svojstvima – mlijekom i mesom: proizvodni život, plodnost, tijek telenja, mrtvorodenja, somatske stanice i drugo.

Ovčarstvo

U ovčarstvu na području općine prevladava autohtona pasmina ovaca pramenka sa svojih nekoliko vrsta. Prema podacima za 2011. godinu na ukupnim zemljišnim površinama, prije svega livadama i pašnjacima, uključujući i šumska zemljišta, pase **11.785 ovaca**. Uglavnom je zastupljena u uzgoju privorska i kupreška vrsta pramenke, a u posljednje je vrijeme značajan utjecaj krupnije i mliječnije vlašićke vrste pramenke. Veliki broj farmera dvostruko iskorištava ovcu primjenjujući mužnju, nakon čega proizvode autohtone sireve u tipu vlašićkog (travničkog) sira.

Ilustracija br. 6. - Prirodni pašnjaci uvjet za uzgoj ovaca

Ciljevi :

- o praktificirati proizvodnju ovčjeg i mesa i mlijeka gdje je to moguće; prihod od ovaca koje se mužu dvostruko je veći, ali zahtijeva angažman cijele obitelji
- o poduzetničko gospodarenje ovcima primjerenije je sustavu ovčarenja u kojemu se proizvode samo janjad.

Kozarstvo

Područja općine obrasla grmljem, makijom i šikaram, kao i veće pašnjačke površine, predstavljaju izvrstan jeftin hranidbeni poligon predisponiran za uzgoj i razvoj kozarstva.

Sadašnje stanje kozarstva karakterizira velika zastupljenost autohtone pasmine koza (balkanska koza) i njenih križanaca sa sanskom male genetske varijabilnosti.

Ekstenzivni način držanja u improviziranim stajama i loša hranidba rezultiraju vrlo malim proizvodnim karakteristikama koza. Po mnogim zoohigijenskim i hranidbenim normativima koza je slična ovci. Ova je sličnost uvjetovala i sve veću pojavu kombiniranih stada ovaca i koza.

Koze i ovce preventivno sprječavaju nastajanje i širenje požara na način da ovce pasu nisko raslinje, a koze visoko i brst (tilovina, drača). Kulinarske su navike velikog broja potrošača u BiH, zbog utjecaja vjerskih razloga, usmjerene na konzumaciju mesa s manjim sadržajem masti i kao takve predstavljaju od davnina delikatesu koja se servira u posebnim prigodama. Zbog veće mliječnosti koza, sve se više uzgajivača ovaca želi usmjeriti na uzgoj koza i na pravljenje sira od mješavine kozjeg i ovčjeg mlijeka.

Izazovi budućnosti razvoja kozarstva u općini Gornji Vakuf-Uskoplje neminovno moraju više uključiti znanstvene institucije, riješiti nesuglasice sa šumskim gospodarenjem i vodoopskrbom, omogućiti financijskim inputom jaču funkciju selekcijske službe, kroz poticajnu politiku premirati i motivirati uzgajivače.

Ciljevi :

- potpora s razine općine uzgoju robnih proizvođača koza
- naturalnu proizvodnju manjeg broja koza u sustavu s ovcima poticati u mjeri ruralnog razvoja na razini potpore ovcima.

Konjogojstvo

Konjogojstvo je grana stočarstva koja je u BiH već dugo svedena na razinu hobija. Ukupan broj konja u općini, 80, sugerira kako gotovo nema nikakvog gospodarskog značenja, pogotovo što su se zadržali samo u izrazito ruralnim predjelima, a u uzgoju dominira ugrožena pasmina bosanskog brdskog konja.

Peradarstvo

Peradarstvo nije bitno utjecalo na poslijeratnu ukupnu revitalizaciju ove grane stočarstva. Brojno stanje za 2011. godinu, **8.280 komada**, sugerira nam činjenicu kako prevladava uzgoj za osobne potrebe, pogotovo u ruralnom predjelu općine. Komercijalno isplativo peradarstvo zahtijeva mogućnost vlastite proizvodnje biološkog materijala, kao i osiguranje što jeftinije hrane tijekom cijele godine. S obzirom da prirodni uvjeti ne dopuštaju ispunjenje ova dva uvjeta, razvoj peradarstva ovisit će o poslovnom umijeću poduzetnika koji će morati prihvatiti sve rizike poslovnja da bi bili konkurentni na tržištu. U principu **pesimistični scenarij** ekspertnog tima stoji na tezama kako proizvodnja brojlera i jaja u industrijskim razmjerima mora imati zatvoreni ciklus od jajeta do proizvoda ili čvrsto ugovorenu proizvodnju sa specijaliziranim poduzećima. U suprotnom, samostalna farma brojlera i koka nesilica zauzima samo zemljište pod farmom (ne aktivira umrtvljeni resurs gdje je oko 50% oranica neobrađeno), s tuđom opremom, hranom koja se proizvodi izvan BiH,

zapošljava manji broj ljudi (dakle, jaje koje jedemo je 95% tuđi proizvod). **Optimistični scenarij** polazi od prednosti kako je to najjeftinije meso za niži standard stanovništva.

Svinjogojstvo

Da bi ušlo u sferu ekonomske isplativosti, svinjogojstvo ovisi o mogućnosti vlastite proizvodnje koncentratne hrane koja se u općini ne može realizirati na način na koji bi bila konkurentna, posebno tržištima koja se nalaze u neposrednoj blizini (Posavina u BiH, Hrvatska, Srbija, Mađarska itd.). Na prostoru općine svinjogojstvo ima karakter proizvodnje za osobne potrebe, rijetko se nabavljaju za dodatni tov uvozne mesne pasmine svinja (hipor, pietren, landras i njihovi križanci).

Kao posljedica nemogućnosti proizvodnje jeftinije hrane koja se koristi u tovu, svinjogojstvo je u općini skoncentrirano na jednu robnu farmu s uzgojem od 20 do 50 svinja u jednom turnusu, i domaćinstva koja za vlastite potrebe uzgajaju od 1 do 5 svinja. Ukupno stvarno brojno stanje svinja je **500, od čega krmača i suprasnih nazimica ima 150.**

Po vrijednosti proizvodnje svinjogojstvo je na zadnjem mjestu s udjelom od svega 2-3%. Uzgoj svinja na bazi repromaterijala za tov koji se nabavlja sa strane vrši se s lokalnom tražnjom, s tim što domaća proizvodnja zadovoljava oko ¼ potreba.

Pčelarstvo

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje ima povoljne uvjete i tradiciju u pčelarstvu za proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda. Znatna je uloga pčelarstva i neposredno zbog važne uloge pčela u oprašivanju kulturnog (poljoprivrednog) i samoniklog bilja. Uglavnom prevladavaju pojedinačni pčelari s manjim brojem košnica, te je tek manji broj njih registriran. Pčelari se susreću sa znatnim teškoćama, osobito kad je riječ o zakonskoj regulativi koja se odnosi na gradnju punionica meda. Nedostatak odgovarajuće veterinarske službe koja bi pratila ovu proizvodnju, te svrstavanje meda pod animalne proizvode koji podliježu Zakonu o animalnim proizvodima dodatno otežavaju ovu proizvodnju. Problemi se javljaju u plasmanu meda i izvozu, ali i u uskom asortimanu pčelarske proizvodnje, u ponudi koju treba proširiti (npr. paketni rojevi, med s geografskim podrijetlom, itd.). Poticaj razvoju pčelarstva bilo bi označavanje i promocija mednih cesta kojima bi se omogućila prodaja meda i ostalih pčelinjih proizvoda na kućnom pragu proizvođača.

Ribarstvo

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje ima značajan potencijal kvalitetnih voda za proizvodnju ribe, prije svega, vodotoci koji sa stajališta kvantitete i kvalitete ispunjavaju vrlo zahtjevne uvjete proizvodnje salmonidnih riba.

Razvoj slatkovodnog riječnog ribarstva s tehnološke točke gledišta može se podijeliti u dva osnovna smjera :

- o *uzgoj radi naseljavanja devastiranih visinskih vodenih tokova, radi povećanja njihove populacije u navedenim vodnim staništima*
- o *uzgoj isključivo radi opskrbe tržišta visokokvalitetnim ribljim mesom.*

Drugi smjer podrazumijeva strateško opredjeljenje za hrabrije odluke u biznis ove izuzetno profitabilne djelatnosti. Uz očekivano skoro otvaranje EU tržišta, stvarno dostizanje ovog smjera traži otklanjanje domaćih loših strana u ovoj djelatnosti koje se ogledaju :

- o *u nepostojanju povoljnih kredita*
- o *u izostanku odgovora na subvencionirani uvoz (oslić)*
- o *u nepostojanju domaće proizvodnje riblje hrane*
- o *u neujednačenim ribarskim entitetskim politikama i nedostajućoj legislativi na razini države.*

Ilustracija br.7. - Veliki potencijal čiste vode šansa je za proizvodnju ribe

Ciljevi :

- o proizvodnju ribe stimulirati i administrativnim mjerama (u obvezama prema vodnim, veterinarskim, komunalnim taksama), a ne prepustiti samim ribarima
- o proceduru registracije i izgradnje novih pogona neophodno je maksimalno ubrzati, u sadašnjem trenutku ona je neprihvatljivo duga, te ne daje motiv ulagačima da investiraju u ovu oblast – administrativno riješiti izvoz ribe
- o proizvodnju ribe orijentirati na ***kalifornijsku pastrvu (bijelo i crveno meso)i potočnu pastrvu.***

Opće smjernice razvoja u stočarstvu

Zacrtani se ciljevi mogu dostići i poprimiti realne okvire ako se ispoštuju smjernice :

- o *dosljedna politika zaštite domaće proizvodnje i zadržavanje kontinuiteta isplate poticaja s razine F BiH, potpora s razine Kantona Središnja Bosna, te potpore s razine općine, pogotovo onih proizvodnji koje su u stanju proizvesti višak vrijednosti*
- o *ciljane marketinške aktivnosti promoviranja zdrave hrane i izvornosti, s jasnom namjerom dobrog pozicioniranja na tržištu prodaje*
- o *pokrenuti proces propagandno - motivacijske aktivnosti među nezaposlenom populacijom kako bi se kod njih probudila želja za bavljenjem poljoprivredom*
- o *u suradnji s federalnim i kantonalnim, te općinskim razinama osigurati fondove pomoću kojih će se pod povoljnim uvjetima modernizirati i zamijeniti zastarjela tehnologija*
- o *efikasnije funkcioniranje uzgojno- selekcijskih službi i njihova aktivna suradnja s veterinarskom službom.*

Veličina osnovnog stada nalazi se danas na razini koja je znatno ispod ekonomski optimalnog i pogotovo onog kakvog omogućuju resursi općine Gornji Vakuf-Uskoplje.

Ciljevi razvoja - Sažetak

Da bi stočarstvo u budućnosti bilo u službi gospodarskog razvoja općine, nužno je realizirati sljedeće razvojne ciljeve :

- o *zaustaviti depopulaciju sela i stvaranja infrastrukturnih uvjeta u ruralnim područjima za razvoj stočarstva kao „motora“ razvoja poljoprivrede*
- o *osigurati maksimalno iskorištavanje prirodnih eko resursa za uzgoj stoke*
- o *stvoriti pretpostavke za dobivanje sirovina standardizirane kvalitete za prerađivačku industriju*
- o *promovirati one stočarske proizvodnje koje su ukorijenjene u prostor i imaju mogućnost održivog opstanka*
- o *primijeniti najsuvremenija tehnološka dostignuća kako bi stvorili preduvjete konkurentnosti i održive proizvodnje na globalnom tržištu u suradnji sa znanstvenim institucijama*
- o *sačuvati u stočarstvu i preradi proizvoda animalnog podrijetla sve ono što je izvorno, prije svega, prepoznatljive, autohtone pasmine i brendove.*

9.4. Organska proizvodnja hrane

Organska se proizvodnja hrane temelji na ravnoteži u sustavu: zemljište - zrak - voda – biljni i životinjski svijet. Može se reći kako je to takva poljoprivreda koja djeluje korisno

na tlo, čovjeka, životinje i biljke, koja ne remeti prirodnu ravnotežu i skladan razvoj u prirodi, koja ne uzrokuje nestanak biljnih i životinjskih vrsta, koja daje proizvod uzgajan na prirodan način, onakav kakav se odvija u prirodi, spontano i uz intervencije čovjeka koje ne remete prirodne procese. Organska je poljoprivreda održivi oblik poljoprivredne proizvodnje. Ona promovira i unapređuje biodiverzitet, biološke cikluse i biološku aktivnost zemljišta. Zasniva se na minimalnoj uporabi sredstava izvan farme i na metodama koje obnavljaju, održavaju i povećavaju ekološku harmoniju. Organska poljoprivreda ne koristi sintetičke kemijske materije, pesticide, mineralna gnojiva, nego se oslanja na razvoj zdravog, plodnog zemljišta i promišljenoj sezonskoj smjeni biljaka. Kao cjelovit sustav, organska je poljoprivreda zasnovana na skupu procesa čiji su rezultati održivi ekosistem, sigurna hrana, dobra prehrana, dobrobit za životinje i socijalna pravda.

Sustav organske poljoprivrede temelji se na plodored, zadržavanju biljnih ostataka, uporabi organskog gnojiva, leguminozama, mehaničkoj obradi zemljišta, mjerama biološke borbe protiv korova i uzročnika biljnih bolesti i kukaca s osnovnim ciljem održavanja plodnosti zemljišta i osiguravanja hranjivih materija za uzgoj biljaka. Organska poljoprivreda, dakle, predstavlja cjelovit sustav proizvodnje koji uključuje razumno usuglašen i izbalansiran okolišni, socijalni i ekonomski vid proizvodnje i prerade hrane.

Osnovni su principi na kojima se zasniva organska poljoprivreda :

- **plodored (rotacija usjeva)**
- **uzgajanje vrsta, sorti (kultivara) prilagođenih danim zemljišnim i klimatskim uvjetima (otpornim na stres, štetočine i bolesti)**
- **obrada zemljišta podešena očuvanju plodnosti tla**
- **isključivanje kemizacije u proizvodnji, te inzistiranje na prirodnoj otpornosti biljaka, mehaničkom suzbijanju korova**
- **održavanje zaštitnih pojaseva između organske i konvencionalne proizvodnje.**

Organska je poljoprivreda dio suvremene poljoprivredne proizvodnje, trgovine i poljoprivredne znanosti, te se temelji na suvremenim dostignućima s načelima :

- pravilnom i harmoniziranom agrotehnikom izbora kultura, sorti i pasmina, jačanju otpornosti prema uzročnicima biljnih bolesti i štetočina
- pravilnom održavanju zemljišta i njegove plodnosti
- očuvanju raznolikosti biljnih i životinjskih vrsta, zatim proizvodnji kvalitetnijih životnih namirnica
- smanjenju utroška energije, goriva i ostalih resursa (plin, nafta, treset i drva).

Brojni su razlozi koji nas upućuju na brže preusmjerenje konvencionalne na organsku poljoprivredu, a ovdje naglašavamo sljedeće:

Ekološki - održavanje prirodnog bogatstva i biološke ravnoteže; zaštita okoliša; čuvanje (zaštita) tla; osiguranje ambijenta za uzgoj životinja;

Gospodarski - osiguranje tržišta za organski proizvod; manja ovisnost od industrije (proizvodnje repromaterijala); povećanje profita;

Zdravstveni - zdravstveno ispravna hrana kao uvjet zdravlja.

Jedan od presudnih motiva za preusmjerenje konvencionalne proizvodnje u organsku treba biti svijest proizvođača da se odupre uporabi sintetičkih materija u proizvodnji, posebno prekomjernoj uporabi kemizacije (pesticida i mineralnih gnojiva), a posebno u proizvodnji genetski modificiranih biljaka. Intenzivna (konvencionalna) proizvodnja za proizvođače ima prividne prednosti: manji udio živog rada, lakši rad itd. Međutim, posljedice se takve proizvodnje manifestiraju u vidovima koji se ne mogu odmah sagledati, ali zasigurno ostavljaju trajne posljedice koje izravno utječu na degradaciju životnog prostora (zemlje, vode, zraka).

Za preusmjerenje iz konvencionalne u organsku proizvodnju nužno je sagledati osnovne činjenice :

- kako je moguće svoju konvencionalnu proizvodnju usmjeriti na svom posjedu u organsku
- koji su načini i metode za preusmjerenje u organsku proizvodnju
- koliko se smanjenje ili povećanje prihoda očekuje od preusmjerenja u organsku proizvodnju
- koji je opseg i udio rada potreban u organskoj proizvodnji
- koji organski proizvodi imaju sigurno tržište i kolike su cijene organskog proizvoda.

Ciljevi u organskoj proizvodnji :

- proizvoditi hranu visoke kvalitete
- raditi kompatibilno s prirodnim ciklusom i živim sustavima kroz tlo, biljke i životinje u ukupnom proizvodnom sustavu
- prepoznati širi sociološki i ekološki utjecaj na organsku proizvodnju i sustav prerade
- održati i povećati dugoročnu plodnost zemljišta i biološku aktivnost koristeći se biološkim metodama
- promovirati odgovornu uporabu i očuvanje vode i života u njoj
- negovati lokalnu i regionalnu proizvodnju i distribuciju
- harmonizirati biljnu i animalnu proizvodnju
- za ambalažu koristiti biorazgradive materijale i materijale koji se mogu reciklirati.

10. PRIORITETNI PROJEKTI

Projekt br. 1.

KONTROLA PLODNOSTI TLA S CILJEM POSTIZANJA VEĆE EFIKASNOSTI PROIZVODNJE I ODRŽIVIM UPRAVLJANJEM ZEMLJIŠTEM

Plan projekta

Jedan je od načina zaštite životne sredine i redovna kontrola plodnosti tla koja treba omogućiti optimalne prinose uz minimalne štete za okoliš, a osobito za eutrofikaciju voda na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje.

a) Izvršiti kontrolu plodnosti tla koja treba ukazati :

- osnovna svojstva tla (pH, humus, sadržaj vapna...)
- opskrbljenost tla biljnih hranjivima
- preporuke za gnojidbu
- po potrebi , preporuku za korekciju analiziranih svojstava tla.

Temeljem *Naputak o postupku, radnjama i uvjetima za vršenje kontrole plodnosti zemljišta (Sl. novine F BiH br.72/09).*

Projekt br. 2.

RAZVOJ HERBALNOG SEKTORA

Projekt podrazumijeva racionalnu eksploataciju, plantažni uzgoj i preradu ljekovitog bilja. Fokus rješenja u sektoru MAP-a (*Medicinsko ljekovito i aromatično bilje*), uključujući gljive i druge šumske proizvode, nužno je analizirati i iskazati koordinacijom međusobno povezanih funkcija: *Analiziranje svih informacija vezanih za ovaj sektor i bilansiranje ciljeva.*

Proces revitalizacije MAP sektora podrazumijeva :

Najvažniji **uži ciljevi** koji trebaju proisteći iz predloženog Projekta su :

- definirati metodologiju identifikacije ljekovitih biljnih vrsta i sekundarnih šumskih sirovina s ciljem kontrole i zaštite i uopće očuvanja biodiverziteta
- definirati metodologiju određivanja statusa šumskih nedrvnih proizvoda prema nacionalnom shvaćanju koje je u cjelosti kompatibilno s europskim nazivljem
- odrediti maksimalnu količinu dopuštenog godišnjeg sakupljanja pojedinih ljekovitih biljnih vrsta kako ne bi iz privredno važnog statusa prelazile u rijetke i rizične (godišnje „Kvote“ sakupljanja).

Projekt br. 3.

AGROTEHNIČKE I HIDROMELIORACIJSKE MJERE

Regulacija vodotoka i zaštita od poplava, uopće vodoprivredna problematika, te uređenje poljoprivrednog zemljišta moglo bi se podijeliti :

- na hidromelioracijske i hidrotehničke zahvate
- na terasiranje i zaštitu od erozije
- na agrotehničke i agromelioracijske popravke tla/zemljišta.

Navedene mjere ne isključuju jedna drugu, ako to stanje na terenu zahtijeva. Razumije se kako je prije pristupanja bilo kojoj od prethodno navedenih mjera potrebno raspolagati s adekvatnim podlogama i projektnom dokumentacijom.

11. ZAKLJUČAK

Izrada Plana poljoprivrednog razvoja nudi rješenja i predstavlja vodilju razvojnih smjerova. Na svakom je od tih smjerova potrebno imati još strateških dokumenata s razradom konkretnih rješenja. Dakle, ovim se dokumentom otvara proces mjera, postupaka i reformi u revitalizaciji agrarnog sektora. U Planu nisu fokusirana pitanja obiteljskim gospodarstvima, što i kako proizvoditi. Ovaj je dokument namijenjen organima općine Gornji Vakuf-Uskoplje kao obvezujuća uputa za dalje provođenje reformi u poljoprivredi. Međutim, poljoprivrednici mogu sasvim jasno prepoznati poruke koje se u ovom dokumentu njima šalju za pravilnu prilagodbu i poljoprivredno ustrojstvo.

Dakle, u opisu pojedinih mjera nema gotovih rješenja niti se modeli drugih područja mogu kruto kopirati i prenijeti na razinu općine u cjelini, već se agrarna politika mora prilagoditi stvarnom stanju i jasno postavljenim ciljevima njenog budućeg razvoja.

- ❖ Poljoprivreda je posljednjih godina samo deklarativno poticana na razini FBiH i nije značajno došlo do reformskih pomaka. Financijske potpore su ustaljene, uglavnom nedovoljne.
- ❖ Za postizanje zacrtanih ciljeva i platformskih zadataka neophodno je u proračunu općine osigurati potporu poljoprivrednom sektoru u predviđenom iznosu (1,5-2%).
- ❖ Agrarni sektor ima značajnu ulogu u privrednom razvoju općine, te veliko značenje za razvoj ruralnog područja, s obzirom da je poljoprivreda još uvijek dominantno zanimanje seoskog stanovništva. Postoje značajni poljoprivredni potencijali, ali i ograničenja za bržu revitalizaciju agrarnog sektora.
- ❖ Za revitalizaciju agrarnog sektora općine rađen je realističan scenarij s pesimističkim i optimističkim nijansama (optimističke nijanse u prijedlozima temeljene su na povoljnim agroekološkim uvjetima, prijedlogu da se osigura općinska potpora sektoru iz godišnjeg proračuna; pesimistička se primjesa scenarija u prijedlozima temelji na ignoriranju predloženih mjera i shvaćanju kako je poljoprivreda sama sebi cilj i kako je održiva bez bilo kakve intervencije).
- ❖ Strategija razvoja poljoprivrede općine Gornji Vakuf-Uskoplje utemeljena je na analizi sadašnjeg stanja proizvodnje i projektiranju razvojnih mogućnosti koje se nude za srednji vremenski period. Pri ocjenjivanju razvojnih dometa sektora kao vodilje služili su raspoloživi prirodni resursi i planski postupci koje u svojoj praksi provode razvijene zemlje.
- ❖ Dominira niska cjenovna konkurentnost poljoprivrednih proizvoda koja je posljedica nepovoljnih strukturnih karakteristika, djelomično i nerealnih očekivanja da se od poljoprivrede za kratko vrijeme može očekivati enormna zarada.

- ❖ Agroekološki su uvjeti za razvoj poljoprivrede u općini izuzetno povoljni za različitu strukturu proizvodnje; općina je bogata vodom više nego većina drugih općina u BiH.
- ❖ Proizvodnja mesa i mlijeka strateški bi trebala biti „motor“ agrarnog razvoja.
- ❖ Prioritetni su investicijski pothvati nužni u hidromelioracijskim mjerama (odvodnja suvišne vode i navodnjavanje), prioriteti izgradnje distributivnih centara i rashladnih kapaciteta za otkup, čuvanje i distribuciju voća, povrća i prerade ljekovitog bilja u destilate i ekstrakte, kontrole plodnosti zemljišta, brendiranju autohtonih proizvoda biljnog i animalnog podrijetla (kiselog kupusa, sira, voćnih prerađevina).

12. LITERATURA - PRILOZI

- o Karta upotrebne vrijednosti zemljišta KSB/SBK (2009.)
- o Strategija razvoja poljoprivrede F BiH (2007. – 2012.)
- o Strategija razvoja agrara Hrvatske
- o Strategija razvoja poljoprivrede Slovenije
- o Breternitz i suradnici, Funkcionalni pregled poljoprivrednog sektora u BiH, Ministarstvo pravde BiH – Ured koordinatora za reformu javne uprave, Sarajevo, 2004. , knjiga br. 3.
- o Bublin, M., Pregled poslijeratne situacije zemljišnih resursa u BiH, projekt "Inventar stanja zemljišnih resursa u BiH u poslijeratnom periodu" (GCP/BiH/002/ITA), Sarajevo, 2004.
- o Čaušević, F., Mahmutović H., Softić S., Šain Ž., Halilbašić M., Uticaj mjera vanjskotrgovinske politike na tekući račun i konkurentnost Bosne i Hercegovine, Ekonomski institut Sarajevo, 2005.
- o Ćićić M., Zaštita domaće proizvodnje i tržište, Okrugli stol; Poljoprivreda i selo u novim uslovima, Biblioteka Bosna i Hercegovina-mogućnosti i perspektive razvoja, 1999.
- o Ćićić, M., An Analysis of the Situation of Availability of Credit to Agricultural Entrepreneurs in Bosnia and Herzegovina. FAO and Faculty of Economics, Sarajevo, 2004.
- o Grupa autora, Utvrđivanje brdskog i planinskog područja s prijedlogom mjera ekonomske politike za brži razvoj poljoprivrede u planinskom području, RKPŠV, Sarajevo, 1985.
- o Međunarodna konferencija o investiranju u Bosni i Hercegovini , Zbornik radova konferencija s projektima, Mostar, 2004.
- o Tanović, N. , Strategija razvoja poljoprivrede općina: Hadžići, Trnovo, 2003.

P R I L O Z I

PRILOG 1. – Naselja, broj poljoprivrednih gazdinstava i veličina zemljišta

Naselje	Uku broj PG	Ukupna površina (ha)	Broj 0-1 ha	Površina 0-1 ha	Broj 1-3 ha	Površina 1-3 ha	Broj 3-5 ha	Površina 3-5 ha	Broj 5-10 ha	Površina 5-10 ha
Batuša	7	4,9040	6	1,9055	1	2,9985	0	0,0000	0	0,0000
Bistrica	24	11,8218	19	5,1211	5	6,7007	0	0,0000	0	0,0000
Bojska	40	29,3172	28	10,5535	12	18,7637	0	0,0000	0	0,0000
Boljkovac	20	21,6067	14	5,6887	4	9,0824	2	6,8356	0	0,0000
Crkvice	12	12,6877	8	4,6316	4	8,0561	0	0,0000	0	0,0000
Cvrče	7	9,4456	2	0,6948	5	8,7508	0	0,0000	0	0,0000
Dobrošin	18	20,3204	9	5,2827	8	11,7198	1	3,3179	0	0,0000
Dražev Dolac	46	37,5553	31	13,2711	14	20,9970	1	3,2872	0	0,0000
Duratbegović Dolac	18	10,2896	15	5,8482	3	4,4414	0	0,0000	0	0,0000
Duša	3	3,0761	1	0,3970	2	2,6791	0	0,0000	0	0,0000
Gornji vakuf-Uskoplje	65	44,7286	52	21,4455	12	18,9962	1	4,2869	0	0,0000
Grnica	28	16,1225	21	7,4942	7	8,6283	0	0,0000	0	0,0000
Hrasnica	20	15,1368	14	6,1454	6	8,9914	0	0,0000	0	0,0000
Jeliči	6	17,5113	3	1,4838	1	1,3472	1	4,9572	1	9,7231
Kozice	4	7,5558	3	1,8206	0	0,0000	0	0,0000	1	5,7352
Krupa	15	8,9707	10	2,0377	5	6,9330	0	0,0000	0	0,0000
Lužani	13	6,5830	12	4,9433	1	1,6397	0	0,0000	0	0,0000
Osredak	1	0,3785	1	0,3785	0	0,0000	0	0,0000	0	0,0000
Pajić Polje	7	5,9064	4	1,4297	3	4,4767	0	0,0000	0	0,0000
Paloč	5	3,9482	4	1,6761	1	2,2721	0	0,0000	0	0,0000
Pidriš	2	1,9716	1	0,8096	1	1,1620	0	0,0000	0	0,0000
Ploča	7	5,7340	5	1,7262	2	4,0078	0	0,0000	0	0,0000
Podgrađe	11	7,1656	8	1,1793	2	2,8650	1	3,1213	0	0,0000
Pridvorci	18	17,5557	12	5,7554	5	5,9658	0	0,0000	1	5,8345
Seferovići	12	15,0056	6	3,0715	5	8,5536	1	3,3805	0	0,0000
Svilići	8	13,6556	3	1,0636	4	7,7144	1	4,8776	0	0,0000
Uzričje	9	8,3249	5	1,2444	4	7,0805	0	0,0000	0	0,0000
Valice	5	4,5160	4	3,1692	1	1,3468	0	0,0000	0	0,0000
Vilić Polje	7	4,2307	5	1,8152	2	2,4155	0	0,0000	0	0,0000
Voljevac	28	26,2502	17	7,5447	11	18,7055	0	0,0000	0	0,0000
Voljice	70	60,0279	48	21,7823	20	30,3980	2	7,8476	0	0,0000
Vrse	23	25,7348	16	6,6890	4	5,6687	2	8,2993	1	5,0778
Zastinje	4	7,7296	2	1,0499	1	1,1777	0	0,0000	1	5,5020
Ždrimci	19	18,8224	13	6,3197	5	9,2130	1	3,2897	0	0,0000
	582	504,5908	402	165,469	161	253,748	14	53,5008	5	31,8726

PRILOG 2. – Naselja, OPG i površine katastarskih kultura

Naselje	Organizacioni oblik		Katastarska kultura – površina u hektarima					
	Tip	Ukupno	Njiva	Voćnjak	Livada	Pašnjak	Šuma	Ostalo
Batuša	OPG	7	2,4281	0,2324	2,015	0,1844		0,0486
Bistrica	OPG	24	5,1484	0,8407	5,2906	0,2680		0,2741
Bojska	OPG	40	15,8014	0,5944	8,1254	4,5181	0,2479	0,0300
Boljkovac	OPG	20	4,8948	0,1443	15,3485	1,2191		
Crkvice	OPG	12	2,0681	0,0272	10,5924			
Cvrče	OPG	7	4,0092		3,2696	2,1668		
Dobrošin	OPG	18	11,2484	1,1551	6,8545	1,0558		0,0066
Dražev Dolac	OPG	46	22,4396	1,0818	13,4874	0,5465		
Duratbegović Dolac	OPG	18	6,9423	0,3140	2,4529	0,5498		
Duša	OPG	3	2,4094	0,0539	0,6128			
Gornji Vakuf-Uskoplje	OPG	5	0,8233					
Grnica	OPG	28	10,2250	0,7987	3,5307	0,8589	0,6287	0,0805
Hrasnica	OPG	20	8,2229	0,8139	5,1007	0,9993		
Jeliči	OPG	5	2,0765	0,0761	15,3587			
Kozice	OPG	4	1,0157		6,4763	0,0638		
Krupa	OPG	15	5,4856	0,6425	2,4726	0,3700		
Lužani	OPG	13	2,2060		4,1614	0,2156		
Osredak	OPG	1	0,2347	0,1438				
Pajić Polje	OPG	6	2,2897	0,1752	3,3088	0,1327		
Paloč	OPG	5	3,1298	0,2739	0,5324			0,0121
Pidriš	OPG	2	1,3764		0,5952			
Ploča	OPG	7	4,9350	0,2396	0,5277			0,0317
Podgrađe	OPG	8	4,2071		2,7309	0,2276		
Pridvorci	OPG	18	9,8279	0,1857	7,5421			
Seferovići	OPG	12	6,8265	0,1665	6,1978	1,6307	0,1841	
Svilići	OPG	8	2,7050	0,0070	10,9326			0,0110
Uzričje	OPG	8	5,2836	1,7559	1,2854			
Valice	OPG	5	2,6855	0,0233	1,8072			
Vilić Polje	OPG	7	2,0337		1,9929	0,2041		
Voljevac	OPG	27	14,3942	0,6685	9,7078	1,4797		
Voljice	OPG	70	35,3000	0,9864	19,5297	3,648	0,3165	0,2455
Vrse	OPG	23	16,9256	1,1031	4,2905	3,4156		
Zastinje	OPG	4	3,1690	0,1521	4,4085			
Ždrimci	OPG	19	11,7676	1,8886	3,4667	1,6706	0,0289	
		582	261,969	18,2114	194,3015	27,4592	1,8384	0,8108

PRILOG 3. – Biljne kulture na posjedima po naseljima

Naselje	Organizacioni oblik		Biljne kulture na posjedima – površina u hektarima				
	Tip	Ukupno	Žitarice	Krmno bilje	Povrće	Voće	Neobrađeno
Batuša	OPG	7	0,1245	4,5148	1,5935	0,3149	
Bistrica	OPG	24	0,9436	0,3015	8,3403	4,5634	
Bojska	OPG	40	10,6094	10,4352	7,9696	6,7143	0,5628
Boljkovac	OPG	20	8,9014	4,2500	6,3169	4,0224	
Crkvice	OPG	12	6,0939	0,7935	5,2697	0,5511	
Cvrče	OPG	7	7,1175	2,5343	4,3967		
Dobrošin	OPG	18	10,5212	1,0149	4,8366	4,1610	
Dražev Dolac	OPG	46	5,9751	9,3403	24,490	2,7408	
Duratbegović Dolac	OPG	18	0,9173	3,251	5,0594	1,8281	0,0216
Duša	OPG	3		2,0046	0,8599	0,3970	
Gornji vakuf-Uskoplje	OPG	5	6,6329	3,6012	19,6673	15,5359	0,4724
Grnica	OPG	28	2,9105	3,8816	7,9136	3,9023	0,0143
Hrasnica	OPG	20	2,7546	4,1240	5,6962	3,6413	
Jelići	OPG	5	2,7064	5,6356	10,6035	0,1522	
Kozice	OPG	4	0,4793	5,9181	0,4478	0,7106	
Krupa	OPG	15	4,8088	1,4880	2,5840	1,7450	
Lužani	OPG	13	1,1988	1,0287	2,5802	1,6033	
Osredak	OPG	1	0,2347		0,2347	0,2876	
Pajić Polje	OPG	6	3,3318		2,0425	2,0813	
Paloč	OPG	5	2,1164	0,3795	2,0931	1,2738	
Pidriš	OPG	2	0,1969	0,9092	0,8655		
Ploča	OPG	7	3,4616	0,0463	2,0684	0,2040	
Podgrađe	OPG	8	1,9528	0,5458	1,0271	0,7369	
Pridvorci	OPG	18	3,1608	8,3331	4,3474	1,6643	
Seferovići	OPG	12	9,900	3,9902	2,5757	2,5017	0,2062
Svilići	OPG	8	8,1531	3,5163	2,0109	0,4715	
Uzričje	OPG	8	3,7926	1,5822	2,5849	2,7108	
Valice	OPG	5	0,8587	0,4704	2,5364	0,3595	
Vilić Polje	OPG	7	2,0380	0,2885	2,6890	0,2439	
Voljevac	OPG	27	6,0172	9,8692	9,4690	6,4985	0,0958
Voljice	OPG	70	18,8349	22,0585	18,4525	6,7390	0,1452
Vrse	OPG	23	8,4856	10,3854	6,0751	5,2596	
Zastinje	OPG	4	1,6496	2,6868	2,9449	0,4483	
Ždrimci	OPG	19	9,1945	3,2224	5,2148	2,4871	
		5825	155,2645	132,4531	186,6805	86,5514	1,5183

PRIOLOG 4. - ANKETNI LIST U PRIMARNOJ POLJOPRIVREDNOJ PROIZVODNJI NA PROSTORU OPĆINE GORNJI VAKUF - USKOPLJE

R.b.	Pitanje	Naziv sela, MZ													Ukupno
		Voljevac (Privor)	Dobrošin	Podriš	Ždrić	Uzriće	Podgrađe	Ploča	Pajić Polje	Grnica	Bojska	Bistrica	Voljice	G.V. - Uskoplje	
1.	Ukupan broj stanovnika sela, MZ	2996	810	334	2063	931	1250	1440	3110	840	869	1713	2125	1740	20191
	- Starosna struktura														
	do 30 godina	1468	396	163	1010	456	612	705	1523	411	425	839	1041	852	9921
	do 60 godina	1258	340	140	866	391	525	604	1306	352	364	719	892	730	8450
	više od 60 godina	270	74	31	187	84	113	131	281	77	80	155	192	158	1820
2.	Ukupan broj farmi (poljoprivredni robni pro.)	118	40	16	103	46	35	38	124	65	110	55	45	22	817
	Od toga broj specijaliziranih farmi – stočarstvo	70	28	7	50	11	8	12	55	37	58	22	13	5	376
	Od toga broj specijaliziranih farmi – biljna proizvodnja	48	12	9	53	35	27	26	69	28	52	33	32	17	441
	-Broj farmi s poljo. Površinom do 2 ha	23	7	-	20	22	15	19	28	32	37	36	31	17	287
	-Broj farmi s poljo. Površinom preko 2 ha	95	33	16	83	24	20	19	96	33	73	19	14	5	530
	Broj polj. Mašina ukupno	43	16	4	33	14	12	21	27	8	11	13	30	33	265
	-kombajna	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	1	4
	Traktora	29	7	1	25	6	4	12	13	5	4	6	14	7	133
	-ostalo (motokultivatori)	14	9	3	7	8	8	7	14	3	7	7	16	25	128
	Broj malih preduzeća gdje je zastupljeno nepolj. zapošljavanje														58
	Broj poljo. zadruga i udruženja	1							1					2	4

R.b.	Pitanje	Naziv sela, MZ													Ukupno
		Voljevac (Privor)	Dobrošin	Pidriš	Ždrimci	Uzriče	Podgrađe	Ploča	Pajić Polje	Grnica	Bojska	Bistrica	Voljice	G.V. - Uskoplje	
3.	Baze poljoprivrednih resursa														
	a) Stočarstvo														
	-goveda (ukupno) grla	590	160	35	412	48	37	75	350	160	170	63	96	54	2250
	.krave i steone junice (grla)	538	143	31	406	41	34	63	335	151	157	56	89	51	2095
	-junad u tovu (grla)	52	17	4	6	7	3	12	15	9	13	7	7	3	155
	-ovce (ukupno) grla	3700	750	35	950	850	30	50	1250	800	1230	570	340	150	11705
	Ovce za priplod (grla)	2610	675	23	850	760	25	46	1125	725	2100	522	290	130	10881
	Jagnjad u tovu)(grla)	170	75	12	100	90	5	4	125	75	130	48	50	20	904
	-koze (grla)	25	19	7	27	16	24	18	28	16	22	18	11	19	250
	-svinje (ukupno grla)														500
	Krmače i suprasne nazimice (grla)		35	12	28	15	20	18	7			7	8		150
	Svinje u tovu (grla)		90	55	31	24	35	28	27			16	19	25	350
	Konji (ukupno grla)	28	3	2	6					16	16		6	3	80
	Kobile i ždrijebe omice	4								3	2				9
	Perad (ukupno kom)	850	1200	300	450	280	750	1000	350	600	750	800	600	350	8280
	Koke nosilice (kom)	255	360	90	130	85	220	300	10	180	220	240	180	100	2460
	Kunići (kom)														
	Košnice pčela (kom)	160	60	12	28	130	75	120	250	140	150	60	110	90	1384